వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ
శాస్త్ర శృఙ్ఖలా

వాక్యపదీయమ్

భర్తృహరి వాక్యపదీయమ్

౧ కాణ్డ

అనాదినిధనం బ్రహ్మ శబ్దతత్త్వం యదక్షరమ్ ।
వివర్తతేఽర్థభావేన ప్రక్రియా జగతో యతః ।।౧.౧ ।।
ఏకం ఏవ యదామ్నాతం భిన్నశక్తివ్యపాశ్రయాత్ ।
అపృథక్త్వేఽపి శక్తిభ్యః పృథక్త్వేనేవ వర్తతే ।।౧.౨ ।।
అధ్యాహితకలాం యస్య కాలశక్తిం ఉపాశ్రితాః ।
జన్మాదయో వికారాః షడ్భావభేదస్య యోనయః ।।౧.౩ ।।
ఏకస్య సర్వబీజస్య యస్య చేయం అనేకధా ।
భోక్తృభోక్తవ్యరూపేణ భోగరూపేణ చ స్థితిః ।।౧.౪ ।।
ప్రాప్త్యుపాయోఽనుకారశ్చ తస్య వేదో మహర్షిభిః ।
ఏకోఽప్యనేకవర్త్మేవ సమామ్నాతః పృథక్పృథక్ ।।౧.౫ ।।
భేదానాం బహుమార్గత్వం కర్మణ్యేకత్ర చాఙ్గతా ।
శబ్దానాం యతశక్తిత్వం తస్య శాఖాసు దృశ్యతే ।।౧.౬ ।।
స్మృతయో బహురూపాస్చ దృష్టాదృష్టప్రయోజనాః ।
తం ఏవాశ్రిత్య లిఙ్గేభ్యో వేదవిద్భిః ప్రకల్పితాః ।।౧.౭ ।।

తస్యార్థవాదరూపాణి నిశ్రితాః స్వవికల్పజాః ।
ఏకత్వినాం ద్వైతినాం చ ప్రవాదా బహుధాగతా ॥౧.౮ ॥
సత్యా విసుద్ధిస్తత్రోక్తా విద్యైవేకపదాగమా ।
యుక్తా ప్రణవరూపేణ సర్వవాదావిరోధినా ॥౧.౯ ॥
విధాతుస్తస్య లోకానాం అఙ్గోపాఙ్గనిబన్ధనాః ।
విద్యాభేదాః ప్రతాయన్తే జ్నానసంస్కారహేతవః ॥౧.౧౦ ॥
ఆసన్నం బ్రహ్మణస్తస్య తపసాం ఉత్తమం తపః ।
ప్రథమం ఛన్దసాం అఙ్గం ఆహుర్వ్యాకరణం బుధాః ॥౧.౧౧ ॥
ప్రాప్తరూపవిభాగాయా యో వాచః పరమో రసః ।
యత్తత్పుణ్యతమం జ్యోతిస్తస్య మార్గోఽయం ఆఞ్జసః ॥౧.౧౨ ॥
అర్థప్రవృత్తితత్త్వానాం శబ్దా ఏవ నిబన్ధనమ్ ।
తత్త్వావబోధః శబ్దానం నాస్తి వ్యాకరణాదృతే ॥౧.౧౩ ॥
తద్ద్వారం అపవర్గస్య వాఙ్మలానాం చికిత్సితమ్ ।
పవిత్రం సర్వవిద్యానాం అధివిద్యం ప్రకాసతే ॥౧.౧౪ ॥
యథార్థజాతయః సర్వాః సబాకృతినిబన్ధనాః ।
తథైవ లోకే విద్యానాం ఏసా విద్యా పరాయనమ్ ॥౧.౧౫ ॥
ఇదం ఆద్యం పదస్థానం సిద్ధిసోపానపర్వణామ్ ।
ఇయం సా మోక్షమాణానాం అజిహ్మా రాజపద్ధతిః ॥౧.౧౬ ॥
అత్రాతీతవిపర్యాసః కేవలాం అనుపస్యతి ।
ఛన్దస్యస్ఛన్దసాం యోనిం ఆత్మా ఛన్దోమయీం తనుమ్ ॥౧.౧౭ ॥
ప్రత్యస్థమితభేదాయా యద్వాచో రూపం ఉత్తమమ్ ।
యదస్మిన్నేవ తమసి జ్యోతిః సుద్ధం వివర్తతే ॥౧.౧౮ ॥
వైకృతం సమతి క్రాన్తా మూర్తివ్యాపారదర్శనమ్ ।
వ్యతీత్యాలోకతమసీ ప్రకాశం యం ఉపాసతే ॥౧.౧౯ ॥

యత్ర వాచో నిమేత్తాని చిహ్నానీవాక్షరస్మృతేః ।
శబ్దపూర్వేణ యోగేన భాసన్తే ప్రతిబిమ్బవత్ ।।౧.౨౦ ।।
అథర్వణాం అఙ్గిరసాం సాంనాం ఋగ్యజుషస్య చ ।
యస్మిన్నుచ్చావచా వర్ణాః పృథక్స్థితపరిగ్రహాః ।।౧.౨౧ ।।
యదేకం ప్రక్రియాభేదైర్బహుధా ప్రవిభజ్యతే ।
తద్వ్యాకరణం ఆగమ్య పరం బ్రహ్మాధిగమ్యతే ।।౧.౨౨ ।।
నిత్యాః శబ్దార్థసంబన్ధాస్తత్రామ్నాతా మహర్షిభిః ।
సూత్రాణాం సానుతన్త్రాణాం భాష్యాణాం చ ప్రణేతృభిః ।।౧.౨౩ ।।
అపోద్ధారపదార్థాః యే యే చార్థాః స్థితలక్షణాః ।
అన్వాఖ్యేయాశ్చ యే శబ్దా యే చాపి ప్రతిపాదకాః ।।౧.౨౪ ।।
కార్యకారణభావేన యోగ్యభావేన చ స్థితాః ।
ధర్మే యే ప్రత్యయే చాఙ్గం సంబన్ధాః సాధ్వసాధుషు ।।౧.౨౫ ।।
తే లిఙ్గైశ్చ స్వశబ్దైశ్చ శాస్త్రేఽస్మిన్నుపవర్ణితాః ।
స్మృత్యర్థం అనుగమ్యన్తే కే చిదేవ యథాగమమ్ ।।౧.౨౬ ।।
శిష్టేభ్య ఆగమాత్సిద్ధాః సాధవో ధర్మసాధనమ్ ।
అర్థప్రత్యాయనాభేదే విపరీతాస్త్వసాధవః ।।౧.౨౭ ।।
నిత్యత్వే కృతకత్వే వా తేషాం ఆదిర్న విద్యతే ।
ప్రాణినాం ఇవ సా చైషా వ్యవస్థానిత్యతోచ్యతే ।।౧.౨౮ ।।
నానర్థికాం ఇమాం కశ్చిద్వ్యవస్థాం కర్తుం అర్హతి ।
తస్మాన్నిబధ్యతే శిష్టైః సాధుత్వవిషయా స్మృతిః ।।౧.౨౯ ।।
న చాగమాదృతే ధర్మస్తర్కేణ వ్యవతిష్ఠతే ।
ఋషీణాం అపి యజ్జ్ఞానం తదప్యాగమపూర్వకమ్ ।।౧.౩౦ ।।
ధర్మస్య చావ్యవచ్ఛిన్నాః పన్థానో యే వ్యవస్థితాః ।
న తాంల్లోకప్రసిద్ధత్వాత్కశ్చిత్తర్కేణ బాధతే ।।౧.౩౧ ।।

అవస్థాదేశకాలానాం భేదాద్భిన్నాసు శక్తిషు ।
భావానాం అనుమానేన ప్రసిద్ధిరతిదుర్లభా ।।౧.౩౨ ।।
నిర్జ్ఞాతశక్తేర్ద్రవ్యస్య తాం తానర్థక్రియాం ప్రతి ।
విశిష్టద్రవ్యసంబన్ధే సా శక్తిః ప్రతిబధ్యతే ।।౧.౩౩ ।।
యత్నేనానుమితోఽప్యర్థః కుశలైరనుమాతృభిః ।
అభియుక్తతరైరన్యైరన్యథైవోపపాద్యతే ।।౧.౩౪ ।।
పరేషాం అసమాఖ్యేయం అభ్యాసాదేవ జాయతే ।
మణిరూప్యాదివిజ్ఞానం తద్విదాం నానుమానికమ్ ।।౧.౩౫ ।।
ప్రత్యక్షం అనుమానం చ వ్యతిక్రమ్య వ్యవస్థితాః ।
పితృరక్షఃపిశాచానాం కర్మజా ఏవ సిద్ధయః ।।౧.౩౬ ।।
ఆవిర్భూతప్రకాశానాం అనుపప్లుతచేతసామ్ ।
అతీతానాగతజ్ఞానం ప్రత్యక్షాన్న విశిష్యతే ।।౧.౩౭ ।।
అతీన్ద్రియానసంవేద్యాన్పశ్యన్త్యార్షేణ చక్షుషా ।
యే భావాన్వచనం తేషాం నానుమానేన బాధతే ।।౧.౩౮ ।।
యో యస్య స్వం ఇవ జ్ఞానం దర్శనం నాతిశఙ్కతే ।
స్థితం ప్రత్యక్షపక్షే తం కథం అన్యో నివర్తయేత్ ।।౧.౩౯ ।।
ఇదం పుణ్యం ఇదం పాపం ఇత్యేతస్మిన్పదద్వయే ।
ఆచణ్డాలమనుష్యాణాం అల్పం శాస్త్రప్రయోజనమ్ ।।౧.౪౦ ।।
చైతన్యం ఇవ యశ్చాయం అవిచ్ఛేదేన వర్తతే ।
ఆగమస్తం ఉపాసీనో హేతువాదైర్న బాధ్యతే ।।౧.౪౧ ।।
హస్తస్పర్శాదివాన్ధేన విషమే పథి ధావతా ।
అనుమానప్రధానేన వినిపాతో న దుర్లభః ।।౧.౪౨ ।।
తస్మాదకృతకం శాస్త్రం స్మృతిం చ ససిబన్ధనామ్ ।
ఆశ్రిత్యారభ్యతే శిష్టైః సాధుత్వవిషయా స్మృతిః ।।౧.౪౩ ।।

ద్వావుపాదానశబ్దేషు శబ్దౌ శబ్దవిదో విదుః ।
ఏకో నిమిత్తం శబ్దానాం అపరోఽర్థే ప్రయుజ్యతే ।।౧.౪౪ ।।
అవిభక్తో విభక్తేభ్యో జాయతేఽర్థస్య వాచకః ।
శబ్దస్తత్రార్థరూపాత్మా సంబన్ధం ఉపగచ్ఛతి ।।౧.౪౫ ।।
ఆత్మభేదం తయోః కే చిదస్తీత్యాహుః పురాణగాః ।
బుద్ధిభేదాదభిన్నస్య భేదం ఏకే ప్రచక్షతే ।।౧.౪౬ ।।
అరణిస్థం యథా జ్యోతిః ప్రకాశాన్తరకారణమ్ ।
తద్వచ్ఛబ్దోఽపి బుద్ధిస్థః శ్రుతీనాం కారణం పృథక్ ।।౧.౪౭ ।।
వితర్కితః పురా బుద్ధ్యా క్వ చిదర్థే నివేశితః ।
కరణేభ్యో వివృత్తేన ధ్వనినా సోఽనుగృహ్యతే ।।౧.౪౮ ।।
నాదస్య క్రమజాతత్వాన్న పూర్వో న పరశ్చ సః ।
అక్రమః క్రమరూపేణ భేదవానివ జాయతే ।।౧.౪౯ ।।
ప్రతిబిమ్బం యథాన్యత్ర స్థితం తోయక్రియావశాత్ ।
తత్రప్రవృత్తిం ఇవాన్వేతి స ధర్మః స్ఫోటనాదయోః ।।౧.౫౦ ।।
ఆత్మరూపం యథా జ్ఞానే జ్ఞేయరూపం చ దృశ్యతే ।
అర్థరూపం తథా శబ్దే స్వరూపం చ ప్రకాశతే ।।౧.౫౧ ।।
ఆణ్డభావం ఇవాపన్నో యః క్రతుః శబ్దసంజ్ఞకః ।
వృత్తిస్తస్య క్రియారూపా భాగశో భజతే క్రమమ్ ।।౧.౫౨ ।।
యథైకబుద్ధివిషయా మూర్తిరాక్రియతే పటే ।
మూర్త్యన్తరస్య త్రితయం ఏవం శబ్దేఽపి దృశ్యతే ।।౧.౫౩ ।।
యథా ప్రయోక్తుః ప్రాగ్బుద్ధిః శబ్దేష్వేవ ప్రవర్తతే ।
వ్యవసాయో గ్రహీతౄణాం ఏవం తేష్వేవ జాయతే ।।౧.౫౪ ।।
అర్థోపసర్జనీభూతానభిధేయేషు కేషు చిత్ ।
చరితార్థాన్పరార్థత్వాన్న లోకః ప్రతిపద్యతే ।।౧.౫౫ ।।

గ్రాహ్యత్వం గ్రాహకత్వం చ ద్వే శక్తీ తేజసో యథా ।
తథైవ సర్వశబ్దానాం ఏతే పృథగవస్థితే ।।౧.౫౬ ।।
విషయత్వం అనాపన్నైః శబ్దైర్నార్థః ప్రకాశ్యతే ।
న సత్తయైవ తేఽర్థానాం అగృహీతాః ప్రకాశకాః ।।౧.౫౭ ।।
అతోఽనిర్జ్ఞాతరూపత్వాత్కిం ఆహేత్యభిధీయతే ।
నేన్ద్రియాణాం ప్రకాశ్యేఽర్థే స్వరూపం గృహ్యతే తథా ।।౧.౫౮ ।।
భేదేనావగృహీతౌ ద్వౌ శబ్దధర్మావపోద్ధృతౌ ।
భేదకారేషు హేతుత్వం అవిరోధేన గచ్ఛతః ।।౧.౫౯ ।।
వృద్ధ్యాదయో యథా శబ్దాః స్వరూపోపనిబన్ధనాః ।
ఆదైచ్ప్రత్యాయితైః శబ్దైః సంబన్ధం యాన్తి సంజ్ఞిభిః ।।౧.౬౦ ।।
అగ్నిశబ్దస్తథైవాయం అగ్నిశబ్దనిబన్ధనః ।
అగ్నిశ్రుత్యైతి సంబన్ధం అగ్నిశబ్దాభిధేయయా ।।౧.౬౧ ।।
యో య ఉచ్చార్యతే శబ్దో నియతం న స కార్యభాక్ ।
అన్యప్రత్యాయనే శక్తిర్న తస్య ప్రతిబధ్యతే ।।౧.౬౨ ।।
ఉచ్చరన్పరతన్త్రత్వాద్గుణః కార్యైర్న యుజ్యతే ।
తస్మాత్తదర్థైః కార్యాణాం సంబన్ధః పరికల్ప్యతే ।।౧.౬౩ ।।
సామాన్యం ఆశ్రితం యద్యదుపమానోపమేయయోః ।
తస్య తస్యోపమానేషు ధర్మోఽన్యో వ్యతిరిచ్యతే ।।౧.౬౪ ।।
గుణః ప్రకర్షహేతుర్యః స్వాతన్త్ర్యేణోపదిశ్యతే ।
తస్యాశ్రితాద్గుణాదేవ ప్రకృష్టత్వం ప్రతీయతే ।।౧.౬౫ ।।
తస్యాభిధేయభావేన యః శబ్దః సమవస్థితః ।
తస్యాప్యుచ్చారణే రూపం అన్యత్తస్మాద్వివిచ్యతే ।।౧.౬౬ ।।
ప్రాక్సజ్ఞినాభిసంబన్ధాత్సంజ్ఞా రూపపదార్థికా ।
షష్ఠ్యాశ్చ ప్రథమాయాశ్చ నిమిత్తత్వాయ కల్పతే ।।౧.౬౭ ।।

తత్రార్థవత్త్వాత్ప్రథమా సంజ్ఞాశబ్దాద్విధీయతే ।
అన్వేతే వ్యతిరేకశ్చ తదర్థాదేవ జాయతే ।।౧.౬౮ ।।
స్వం రూపం ఇతి కైశ్చిత్తు వ్యక్తిః సంజ్ఞోపదిశ్యతే ।
జాతేః కార్యాణి సంసృష్టా జాతిస్తు ప్రతిపద్యతే ।।౧.౬౯ ।।
సంజ్ఞినీం వ్యక్తిం ఇచ్ఛన్తి సూత్రే గ్రాహ్యం అథాపరే ।
జాతిప్రత్యాయితా వ్యక్తిః ప్రదేశేషూపతిష్ఠతే ।।౧.౭౦ ।।
కార్యత్వే నిత్యతాయాం వా కే చిదేకత్వవాదినః ।
కార్యత్వే నిత్యతాయాం వా కే చిన్నానాత్వవాదినః ।।౧.౭౧ ।।
పదభేదేఽపి వర్ణానాం ఏకత్వం న నివర్తతే ।
వాక్యేషు పదం ఏకం చ భిన్నేష్వప్యుపలభ్యతే ।।౧.౭౨ ।।
న వర్ణవ్యతిరేకేణ పదం అన్యచ్చ విద్యతే ।
వాక్యం వర్ణపదాభ్యాం చ ప్రవిభాగో న కశ్చన ।।౧.౭౩ ।।
పదే న వర్ణా విద్యన్తే వర్ణేష్వవయవా న చ ।
వాక్యాత్పదానాం అత్యన్తం ప్రవిభాగో న కశ్చన ।।౧.౭౪ ।।
భిన్నదర్శనం ఆశ్రిత్య వ్యవహారోఽనుగమ్యతే ।
తత్ర యన్ముఖ్యం ఏకేషాం తత్రాన్యేషాం విపర్యయః ।।౧.౭౫ ।।
స్ఫోతస్యాభిన్నకాలస్య ధ్వనికాలానుపాతినః ।
గ్రహణోపాధిభేదేన వృత్తిభేదం ప్రచక్షతే ।।౧.౭౬ ।।
స్వభావభేదాన్నిత్యత్వే హ్రస్వదీర్ఘప్లుతాదిషు ।
ప్రాకృతస్య ధ్వనేః కాలః శబ్దస్యేత్యుపచర్యతే ।।౧.౭౭ ।।
శబ్దస్య గ్రహణే హేతుః ప్రాకృతో ధ్వనిరిష్యతే ।
స్థితిభేదనిమిత్తత్వం వైకృతః ప్రతిపద్యతే ।।౧.౭౮ ।।
శబ్దస్యోర్ధ్వం అభివ్యక్తేర్వృత్తిభేదం తు వైకృతః ।
ధ్వనయః సముపోహన్తే స్ఫోటాత్మా తైర్న భిద్యతే ।।౧.౭౯ ।।

ఇన్ద్రియస్యైవసంస్కారః శబ్దస్యైవోభవస్య వా ।
క్రియతే ధ్వనిభిర్వాదాస్త్రయోఽభివ్యక్తివాదినామ్ ।।౧.౮౦ ।।
ఇన్ద్రియస్యైవ సంస్కారః సమాధానాఞ్జనాదిభిః ।
విషయస్య తు సంస్కారః తద్గన్ధప్రతిపత్తయే ।।౧.౮౧ ।।
చక్షుషః ప్రాప్యకారిత్వే తేజసా తు ద్వయోరపి ।
విషయేన్ద్రియయోరిష్టా సంస్కారః స క్రమో ధ్వనేః ।।౧.౮౨ ।।
స్ఫోటరూపావిభాగేన ధ్వనేర్గ్రహణం ఇష్యతే ।
కైశ్చిద్ధ్వనిరసంవేద్యః స్వతన్త్రోఽన్యైః ప్రకల్పితః ।।౧.౮౩ ।।
యథానువాకః శ్లోకో వా సోఢత్వం ఉపగచ్ఛతే ।
ఆవృత్త్యా న తు స గ్రన్థః ప్రత్యావృత్తి నిరూప్యతే ।।౧.౮౪ ।।
ప్రత్యయైరనుపాఖ్యేయైర్గ్రహణానుగుణైస్తథా ।
ధ్వనిప్రకాశితే శబ్దే స్వరూపం అవధార్యతే ।।౧.౮౫ ।।
నాదైరాహితబీజాయాం అన్త్యేన ధ్వనినా సహ ।
ఆవృత్తపరిపాకాయాం బుద్ధౌ శబ్దోఽవధార్యతే ।।౧.౮౬ ।।
అసతశ్చాన్తరాలే యాఞ్ ఛబ్దానస్తీతి మన్యతే ।
ప్రతిపత్తురశక్తిః సా గ్రహణోపాయ ఏవ సః ।।౧.౮౭ ।।
భేదానుకారో జ్ఞానస్య వాచశ్చోపప్లవో ధ్రువః ।
క్రమోపసృష్టరూపా వాగ్జ్ఞానం జ్ఞేయవ్యపాశ్రయమ్ ।।౧.౮౮ ।।
*జ్ఞేయేన న వినా జ్ఞానం వ్యవహారేఽవతిష్ఠతే ।
నాలబ్ధక్రమయా వాచా కశ్చిదర్థోఽభిధీయతే ।।౧.౮౯ * ।।
యథాద్యసంఖ్యాగ్రహణం ఉపాయః ప్రతిపత్తయే ।
సంఖ్యాన్తరాణాం భేదేఽపి తథా శబ్దాన్తరశ్రుతిః ।।౧.౯౦ ।।
ప్రత్యేకం వ్యఞ్జకా భిన్నా వర్ణవాక్యపదేషు యే ।
తేషాం అత్యన్తభేదేఽపి సంకీర్ణా ఇవ శక్తయః ।।౧.౯౧ ।।

యథైవ దర్శనైః పూర్వైర్దూరాత్సంతమసేఽపి వా ।
అన్యథాకృత్య విషయం అన్యథైవాధ్యవస్యతి ।।౧.౯౨ ।।
వ్యజ్యమానే తథా వాక్యే వాక్యాభివ్యక్తిహేతుభిః ।
భాగావగ్రహరూపేణ పూర్వం బుద్ధిః ప్రవర్తతే ।।౧.౯౩ ।।
యథానుపూర్వీనియమో వికారే క్షీరబీజయోః ।
తథైవ ప్రతిపత్తౄణాం నియతో బుద్ధిషు క్రమః ।।౧.౯౪ ।।
భాగవత్స్వపి తేష్వేవ రూపభేదో ధ్వనేః క్రమాత్ ।
నిర్భాగేష్వభ్యుపాయో వా భాగభేదప్రకల్పనమ్ ।।౧.౯౫ ।।
అనేకవ్యక్త్యభివ్యఙ్గ్యా జాతిః స్ఫోట ఇతి స్మృతా ।
కైశ్చిత్వ్యక్తయ ఏవాస్య ధ్వనిత్వేన ప్రకల్పితాః ।।౧.౯౬ ।।
అవికారస్య శబ్దస్య నిమిత్తైర్వికృతో ధ్వనిః ।
ఉపలబ్ధౌ నిమిత్తత్వం ఉపయాతి ప్రకాశవత్ ।।౧.౯౭ ।।
న చానిత్యేష్వభివ్యక్తిర్నియమేన వ్యవస్థితా ।
ఆశ్రయైరపి నిత్యానాం జాతీనాం వ్యక్తిరిష్యతే ।।౧.౯౮ ।।
దేశాదిభిశ్చ సంబన్ధో దృష్టః కాయవతాం అపి ।
దేశభేదవికల్పేఽపి న భేదో ధ్వనిశబ్దయోః ।।౧.౯౯ ।।
గ్రహణగ్రాహ్యయోః సిద్ధా యోగ్యతా నియతా యథా ।
వ్యఙ్గ్యవ్యఞ్జకభావేఽపి తథైవ స్ఫోటనాదయోః ।।౧.౧౦౦ ।।
సదృశగ్రహణానాం చ గన్ధాదీనాం ప్రకాశకమ్ ।
నిమిత్తం నియతం లోకే ప్రతిద్రవ్యం అవస్థితమ్ ।।౧.౧౦౧ ।।
ప్రకాశకానాం భేదాంశ్చ ప్రకాశ్యోఽర్థోఽనువర్తతే ।
తైలోదకాదిభేదే తత్ప్రత్యక్షం ప్రతిబిమ్బకే ।।౧.౧౦౨ ।।
విరుద్ధపరిమాణేషు వజ్రాదర్శతలాదిషు ।
పర్వతాదిసరూపాణాం భావానాం నాస్తి సంభవః ।।౧.౧౦౩ ।।

తస్మాదభిన్నకాలేషు వర్ణవాక్యపదాదిషు ।
వృత్తికాలః స్వకాలశ్చ నాదభేదాద్విభజ్యతే ।।౧.౧౦౪ ।।
యః సంయోగవిభాగాభ్యాం కరణైరుపజన్యతే ।
స స్ఫోటః శబ్దజాః శబ్దా ధ్వనయోఽన్యైరుదాహృతాః ।।౧.౧౦౫ ।।
అల్పే మహతి వా శబ్దే స్ఫోటకాలో న భిద్యతే ।
పరస్తు శబ్దసంతానః ప్రచయాపచయాత్మకః ।।౧.౧౦౬ ।।
దూరాత్ప్రభేవ దీపస్య ధ్వనిమాత్రం తు లక్ష్యతే ।
ఘణ్టాదూనాం చ శబ్దేషు వ్యక్తో భేదః స దృశ్యతే ।।౧.౧౦౭ ।।
ద్రవ్యాభిఘాతాత్ప్రచితౌ భిన్నౌ దీర్ఘప్లుతావపి ।
కమ్పే తూపరతే జాతా నాదా వృత్తేర్విశేషకాః ।।౧.౧౦౮ ।।
అనవస్థితకమ్పేఽపి కరణే ధ్వనయోఽపరే ।
స్ఫోటాదేవోపజాయన్తే జ్వాలా జ్వాలాన్తరాదివ ।।౧.౧౦౯ ।।
వాయోరణూనాం జ్ఞానస్య శబ్దత్వాపత్తిరిష్యతే ।
కైశ్చిద్దర్శనభేదో హి ప్రవాదేష్వనవస్థితః ।।౧.౧౧౦ ।।
*లబ్ధక్రియాః ప్రయత్నేన వక్తురిచ్ఛానువర్తినా ।
స్థానేష్వభిహతో వాయుః శబ్దత్వం ప్రతిపద్యతే ।।౧.౧౧౧ * ।।
*తస్య కారణసామర్థ్యాద్వేగప్రచయధర్మణః ।
సంనిపాతాద్విభజ్యన్తే సారవత్యోఽపి మూర్తయః ।।౧.౧౧౨ * ।।
*అణవః సర్వశక్తిత్వాద్భేదసంసర్గవృత్తయః ।
ఛాయాతపతమఃశబ్ద- భావేన పరిణామినః ।।౧.౧౧౩ * ।।
*స్వశక్తౌ వ్యజ్యమానాయాం ప్రయత్నేన సమీరితాః ।
అభ్రాణీవ ప్రచీయన్తే శబ్దాఖ్యాః పరమాణవః ।।౧.౧౧౪ * ।।
*అథాయం ఆన్తరో జ్ఞాతా సూక్ష్మవాగాత్మని స్థితః ।
వ్యక్తయే స్వస్య రూపస్య శబ్దత్వేన వివర్తతే ।।౧.౧౧౫ * ।।

*స మనోభావం ఆపద్య తేజసా పాకం ఆగతః ।

వాయుం ఆవిశతి ప్రాణం అథాసౌ సముదీర్యతే ।।౧.౧౧౬ * ।।

*అన్తఃకరణతత్త్వస్య వాయురాశ్రయతాం గతః ।

తద్ధర్మేణ సమావిష్టస్తేజసైవ వివర్తతే ।।౧.౧౧౭ * ।।

*విభజన్స్వాత్మనో గ్రన్థీఞ్ శ్రుతిరూపైః పృథగ్విధైః ।

ప్రాణో వర్ణానభివ్యజ్య వర్ణేష్వేవోపలీయతే ।।౧.౧౧౮ * ।।

*ఆత్మా బుద్ధ్యా సమర్థ్యార్థాన్మనో యుజ్క్తే వివక్షయా ।

మనః కాయాగ్నిం ఆహన్తి స ప్రేరయతి మారుతమ్ ।।౧.౧౧౯ * ।।

అజస్రవృత్తిర్యః శబ్దః సూక్ష్మత్వాన్నోపలభ్యతే ।

వ్యజనాద్వాయురివ స స్వనిమిత్తాత్ప్రతీయతే ।।౧.౧౨౦ ।।

తస్య ప్రాణే చ యా శక్తిర్యా చ బుద్ధౌ వ్యవస్థితా ।

వివర్తమానా స్థానేషు సైషా భేదం ప్రపద్యతే ।।౧.౧౨౧ ।।

శబ్దేష్వేవాశ్రితా శక్తిర్విశ్వస్యాస్య నిబన్ధనీ ।

యన్నేత్రః ప్రతిభాత్మాయం భేదరూపః ప్రతాయతే ।।౧.౧౨౨ ।।

శబ్దాదిభేదః శబ్దేన వ్యాఖ్యాతో రూప్యతే యతః ।

తస్మాదర్థవిధాః సర్వాః శబ్దమాత్రాసు నిశ్రితాః ।।౧.౧౨౩ ।।

(షడ్జాదిభేదః అ)

శబ్దస్యపరిణామోఽయం ఇత్యామ్నాయవిదో విదుః ।

ఛన్దోభ్య ఏవ ప్రథమం ఏతద్విశ్వం ప్రవర్తతే ।।౧.౧౨౪ ।।

విభజ్య బహుధాత్మానం స చ్ఛన్దస్యః ప్రజాపతిః ।

ఛన్దోమయీభిర్మాత్రాభిర్బహుధైవ వివేశ తమ్ ।।౧.౧౨౫ ।।

సాధ్వీ వాగ్భూయసీ యేషు పురుషేషు వ్యవస్థితా ।

అధికం వర్తతే తేషు పుణ్యం రూపం ప్రజాపతేః ।।౧.౧౨౬ ।।

ప్రాజాపత్యం మహత్తేజస్తత్పాత్రైరివ సంవృత్తమ్ ।
శరీరభేదే విదుషాం స్వాం యోనిం ఉపధావతి ।।౧.౧౨౭ ।।
యదేతన్మణ్డలం భాస్వద్ధామ చిత్రస్య రాధసః ।
తద్భావం అభిసంభూయ విద్యాయాం ప్రవిలీయతే ।।౧.౧౨౮ ।।
ఇతికర్తవ్యతా లోకే సర్వా శబ్దవ్యపాశ్రయా ।
యాం పూర్వాహితసంస్కారో బాలోఽపి ప్రతిపద్యతే ।।౧.౧౨౯ ।।
ఆద్యః కారణవిన్యాసః ప్రాణస్యోర్ధ్వం సమీరణమ్ ।
స్థానానాం అభిఘాతశ్చ న వినా శబ్దభావనామ్ ।।౧.౧౩౦ ।।
న సోఽస్తి ప్రత్యయో లోకే యః శబ్దానుగమాదృతే ।
అనువిద్ధం ఇవ జ్ఞానం సర్వం శబ్దేన భాసతే ।।౧.౧౩౧ ।।
వాగ్రూపతా చేదుత్క్రామేదవబోధస్య శాశ్వతీ ।
న ప్రకాశః ప్రకాశేత సా హి ప్రత్యవమర్శినీ ।।౧.౧౩౨ ।।
సా సర్వవిద్యాశిల్పానాం కలానాం చోపబన్ధనీ ।
తద్వశాదభినిష్పన్నం సర్వం వస్తు విభజ్యతే ।।౧.౧౩౩ ।।
సైషా సంసారిణాం సంజ్ఞా బహిరన్తశ్చ వర్తతే ।
తన్మాత్రాం అవ్యతిక్రాన్తం చైతన్యం సర్వజాతిషు ।।౧.౧౩౪ ।।
అర్థక్రియాసు వాక్సర్వాన్సమీహయతి దేహినః ।
తదుత్క్రాన్తౌ విసంజ్ఞోఽయం దృశ్యతే కాష్ఠకుడ్యవత్ ।।౧.౧౩౫ ।।
*భేదోద్గ్రాహవివర్తేన లబ్ధాకారపరిగ్రహా ।
ఆమ్నాతా సర్వవిద్యాసు వాగేవ ప్రకృతిః పరా ।।౧.౧౩౬ * ।।
*ఏకత్వం అనతిక్రాన్తా వాఙ్మాత్రా వాఙ్నిబన్ధనాః ।
పృథక్ప్రత్యవభాసన్తే వాగ్విభాగా గవాదయః ।।౧.౧౩౭ * ।।
*షడ్ద్వారం షడధిష్ఠానాం [షట్ప్ర]బోధాం షడవ్యయామ్ ।
తే మృత్యుం అతివర్తన్తే యే వై వాచం ఉపాసతే ।।౧.౧౩౮ * ।।

ప్రవిభాగే యథా కర్తా తయా కార్యే ప్రవర్తతే ।
అవిభాగే తథా సైవ కార్యత్వేనావతిష్ఠతే ।।౧.౧౩౯ ।।
*ప్రవిభజ్యాత్మనాత్మానం సృష్ట్వా భావాన్పృథగ్విధాన్ ।
సర్వేశ్వరః సర్వమయః స్వప్నే భోక్తా ప్రవర్తతే ।।౧.౧౪౦ * ।।
స్వమాత్రా పరమాత్రా వా శ్రుత్యా ప్రక్రమ్యతే యథా ।
తథైవ రూఢతాం ఏతి తయా హ్యర్థో విధీయతే ।।౧.౧౪౧ ।।
అత్యన్తం అతథాభూతే నిమిత్తే శ్రుత్యపాశ్రయాత్ ।
దృశ్యతేఽలాతచక్రాదౌ వస్త్వాకారనిరూపణా ।।౧.౧౪౨ ।।
అపి ప్రయోక్తురాత్మానం శబ్దం అన్తరవస్థితమ్ ।
ప్రాహుర్మహాన్తం ఋషభం యేన సాయుజ్యం ఇష్యతే ।।౧.౧౪౩ ।।
తస్మాద్యః శబ్దసంస్కారః సా సిద్ధిః పరమాత్మనః ।
తస్య ప్రవృత్తితత్త్వజ్ఞస్తద్బ్రహ్మామృతం అశ్నుతే ।।౧.౧౪౪ ।।
*ప్రాణవృత్తిం అతిక్రాన్తే వాచస్తత్త్వే వ్యవస్థితః ।
క్రమసంహారయోగేన సంహృత్యాత్మానం ఆత్మని ।।౧.౧౪౫ * ।।
*వాచః సంస్కారం ఆధాయ వాచం జ్ఞానే నివేశ్య చ ।
విభజ్య బన్ధనాన్యస్యాః కృత్వా తాం ఛిన్నబన్ధనామ్ ।।౧.౧౪౬ * ।।
*జ్యోతిరాన్తరం ఆసాద్య చ్ఛిన్నగ్రన్థిపరిగ్రహః ।
కారణజ్యోతిషైకత్వం ఛిత్వా గ్రన్థీన్ప్రవర్తతే ।।౧.౧౪౭ * ।।
న జాత్వకర్తృకం కశ్చిదాగమం ప్రతిపద్యతే ।
బీజం సర్వాగమాపాయే త్రయ్యేవాతో వ్యవస్థితా ।।౧.౧౪౮ ।।
అస్తం యాతేషు వాదేషు కర్తృష్వన్యేష్వసత్స్వపి ।
శ్రుతిస్మృత్యుదితం ధర్మం లోకో న వ్యతివర్తతే ।।౧.౧౪౯ ।।
జ్ఞానే స్వాభావికే నార్థః శాస్త్రైః కశ్చన విద్యతే ।
ధర్మో జ్ఞానస్య హేతుశ్చేత్తస్యామ్నాయో నిబన్ధనమ్ ।।౧.౧౫౦ ।।

వేదశాస్త్రావిరోధీ చ తర్కశ్చక్షురపశ్యతామ్ ।

రూపమాత్రాద్ధి వాక్యార్థః కేవలం నాతితిష్ఠతి ।।౧.౧౫౧ ।।

సతోఽవివక్షా పారార్థ్యం వ్యక్తిరర్థస్య లైఙ్గికీ ।

ఇతి న్యాయో బహువిధస్తర్కేణ ప్రవిభజ్యతే ।।౧.౧౫౨ ।।

శబ్దానాం ఏవ సా శక్తిస్తర్కో యః పురుషాశ్రయః ।

స శబ్దానుగతో న్యాయోఽనాగమేష్వనిబన్ధనః ।।౧.౧౫౩ ।।

*యదుదుమ్బరవర్ణానాం ఘటీనాం మణ్డలం మహత్ ।

పీతం న గమయేత్స్వర్గం కిం తత్క్రతుగతం నయేత్ ।।౧.౧౫౪ * ।।

రూపాదయో యథా దృష్టాః పర్యర్థం యతశక్తయః ।

శబ్దాస్తథైవ దృశ్యన్తే విషాపహరణాదిషు ।।౧.౧౫౫ ।।

యథైషాం తత్ర సామర్థ్యం ధర్మేఽప్యేవం ప్రతీయతామ్ ।

సాధూనాం సాధుభిస్తస్మాద్వాచ్యం అభ్యుదయార్థినామ్ ।।౧.౧౫౬ ।।

సర్వోఽదృష్టఫలానర్థానాగమాత్ప్రతిపద్యతే ।

విపరీతం చ సర్వత్ర శక్యతే వక్తుం ఆగమే ।।౧.౧౫౭ ।।

సాధుత్వజ్ఞానవిషయా సేయం వ్యాకరణస్మృతిః ।

అవిచ్ఛేదేన శిష్టానాం ఇదం స్మృతినిబన్ధనమ్ ।।౧.౧౫౮ ।।

వైఖర్యా మధ్యమాయాశ్చ పశ్యన్త్యాశ్చైతదద్భుతమ్ ।

అనేకతీర్థభేదాయాస్త్రయ్యా వాచః పరం పరమ్ ।।౧.౧౫౯ ।।

*గౌరివ ప్రక్షరత్యేకా రసం ఉత్తమశాలినీ ।

దివ్యాదివ్యేన రూపేణ భారతీ గౌః శుచిస్మితా ।।౧.౧౬౦ * ।।

*ఏతయోరన్తరం పశ్య సూక్ష్మయోః స్పన్దమానయోః ।

ప్రాణాపానాన్తరే నిత్యం ఏకా సర్వస్య తిష్ఠతి ।।౧.౧౬౧ * ।।

*అన్యా త్వప్రేర్యమాణైవ వినా ప్రాణేన వర్తతే ।

జాయతే హి తతః ప్రాణో వాచం ఆప్యాయయన్పునః ।।౧.౧౬౨ * ।।

*ప్రాణేనాప్యాయితా సైవం వ్యవహారనిబన్ధనీ ।

సర్వస్యోచ్చ్వాసం ఆసాద్య న వాగ్వదతి కర్హి చిత్ ।।౧.౧౬౩ * ।।

*ఘోషిణీ జాతనిర్ఘోషా అఘోషా చ ప్రవర్తతే ।

తయోరపి చ ఘోషిణ్యా నిర్ఘోషైవ గరీయసీ ।।౧.౧౬౪ * ।।

*స్థానేషు వివృతే వాయౌ కృతవర్ణపరిగ్రహా ।

వైఖరీ వాక్ప్రయోక్తౄణాం ప్రాణవృత్తినిబన్ధనా ।।౧.౧౬౫ * ।।

*కేవలం బుద్ధ్యుపాదాన- క్రమరూపానుపాతినీ ।

ప్రాణవృత్తిం అతిక్రమ్య మధ్యమా వాక్ప్రవర్తతే ।।౧.౧౬౬ * ।।

*అవిభాగా తు పశ్యన్తీ సర్వతః సంహృతక్రమా ।

స్వరూపజ్యోతిరేవాన్తః సూక్ష్మా వాగనపాయినీ ।।౧.౧౬౭ * ।।

*పీయూషాపూర్యమాణాపి నిత్యం ఆగన్తుభిర్మలైః ।

అన్త్యా కలేవ సోమస్య నాత్యన్తం అభిధీయతే ।।౧.౧౬౮ * ।।

*యస్యాం దృష్టస్వరూపాయాం అధికారో నివర్తతే ।

పురుషే షోడశకలే తాం ఆహురమృతాం కలామ్ ।।౧.౧౬౯ * ।।

*ప్రాప్తోపరాగరూపా సా విప్లవైరనుషఙ్గిభిః ।

వైఖరీ సత్త్వమాత్రేవ గుణైర్న వ్యవకీర్యతే ।।౧.౧౭౦ * ।।

తద్విభాగావిభాగాభ్యాం క్రియమాణాం అవస్థితమ్ ।

స్వభావజ్ఞైస్తు భావానాం దృశ్యన్తే శబ్దశక్తయః ।।౧.౧౭౧ ।।

అనాదిం అవ్యవచ్ఛిన్నాం శ్రుతిం ఆహురకర్తృకామ్ ।

శిష్టైర్నిబధ్యమానా తు న వ్యవచ్ఛిద్యతే స్మృతిః ।।౧.౧౭౨ ।।

అవిభాగాద్వివృత్తానాం అభిఖ్యా స్వప్నవచ్ఛ్రుతౌ ।

భావతత్త్వం తు విజ్ఞాయ లిఙ్గేభ్యో విహితా స్మృతిః ।।౧.౧౭౩ ।।

కాయవాగ్బుద్ధివిషయా యే మలాః సమవస్థితాః ।

చికిత్సాలక్షణాధ్యాత్మ- శాస్త్రైస్తేషాం విశుద్ధయః ।।౧.౧౭౪ ।।

శబ్దః సంస్కారహీనో యో గౌరితి ప్రయుయుక్ష్యతే ।
తం అపభ్రంశం ఇచ్ఛన్తి విశిష్టార్థనివేశినమ్ ।।౧.౧౭౫ ।।
అస్వగోణ్యాదయః శబ్దాః సాధవో విషయాన్తరే ।
నిమిత్తభేదాత్సర్వత్ర సాధుత్వం చ వ్యవస్థితమ్ ।।౧.౧౭౬ ।।
తే సాధుష్వనుమానేన ప్రత్యయోత్పత్తిహేతవః ।
తాదాత్మ్యం ఉపగమ్యేవ శబ్దార్థస్య ప్రకాశకాః ।।౧.౧౭౭ ।।
న శిష్టైరనుగమ్యన్తే పర్యాయా ఇవ సాధవః ।
తే యతః స్మృతిశాస్త్రేణ తస్మాత్సాక్షాదవాచకాః ।।౧.౧౭౮ ।।
అంబ్వంబ్వితి యథా బాలః శిక్షమాణోఽపభాషతే ।
అవ్యక్తం తద్విదాం తేన వ్యక్తౌ భవతి నిశ్చయః ।।౧.౧౭౯ ।।
ఏవం సాధౌ ప్రయోక్తవ్యే యోఽపభ్రంశః ప్రయుజ్యతే ।
తేన సాధువ్యవహితః కశ్చిదర్థోఽభిధీయతే ।।౧.౧౮౦ ।।
పారంపర్యాదపభ్రంశా విగుణేష్వభిధాతృషు ।
ప్రసిద్ధిం ఆగతా యేన తేషాం సాధురవాచకః ।।౧.౧౮౧ ।।
దైవీ వాగ్వ్యతికీర్ణేయం అశక్తైరభిధాతృభిః ।
అనిత్యదర్శినాం త్వస్మిన్వాదే బుద్ధివిపర్యయః ।।౧.౧౮౨ ।।
ఉభయేషాం అవిచ్ఛేదాదన్యశబ్దవివక్షయా ।
యోఽన్యః ప్రయుజ్యతే శబ్దో న సోఽర్థస్యాభిధాయకః ।।౧.౧౮౩ ।।

ఆఖ్యాతం శబ్దసంఘాతో జాతిః సంఘాతవర్తినీ ।
ఏకోఽనవయవః శబ్దః క్రమో బుద్ధ్యనుసంహృతిః ।।౨.౧ ।।
పదం ఆద్యం పృథక్సర్వం పదం సాపేక్షం ఇత్యపి ।
వాక్యం ప్రతి మతిర్భిన్నా బహుధా న్యాయదర్శినామ్ ।।౨.౨ ।।

నిఘాతాదివ్యవస్థార్థం శాస్త్రే యత్పరిభాషితమ్ ।
సాకాఙ్క్షావయవం తేన న సర్వం తుల్యలక్షణమ్ ।। ౨.3 ।।
సాకాఙ్క్షావయవం భేదే పరానాకాఙ్క్షశబ్దకమ్ ।
కర్మప్రధానం గుణవదేకార్థం వాక్యం ఉచ్యతే ।। ౨.౪ ।।
సంబోధనపదం యచ్చ తత్క్రియాయా విశేషకమ్ ।
తథా తిఙన్తం తత్రాహుస్తిఙన్తస్య విశేషకమ్ ।। ౨.౫ ।।
యథానేకం అపి క్త్వాన్తం తిఙన్తస్య విశేషకమ్ ।
తథా తిఙన్తం తత్రాహుస్తిఙన్తస్య విశేషకమ్ ।। ౨.౬ ।।
యథైక ఏవ సర్వార్థ- ప్రకాశః ప్రవిభజ్యతే ।
దృశ్యభేదానుకారేణ వాక్యార్థావగమస్తథా ।। ౨.౭ ।।
చిత్రస్యైకస్య రూపస్య యథా భేదనిదర్శనైః ।
నీలాదిభిః సమాఖ్యానం క్రియతే భిన్నలక్షణైః ।। ౨.౮ ।।
తథైవైకస్య వాక్యస్య నిరాకాఙ్క్షస్య సర్వతః ।
శబ్దాన్తరైః సమాఖ్యానం సాకాఙ్క్షైరనుగమ్యతే ।। ౨.౯ ।।
యథా పదే విభజ్యన్తే ప్రకృతిప్రత్యయాదయః ।
అపోద్ధారస్తథా వాక్యే పదానాం ఉపపద్యతే ।। ౨.౧౦ ।।
వర్ణాన్తరసరూపత్వం వర్ణభాగేషు దృష్యతే ।
పదాన్తరసరూపాశ్చ పదభాగా ఇవ స్థితాః ।। ౨.౧౧ ।।
భాగైరనర్థకైర్యుక్తా వృషభోదకయావకాః ।
అన్వయవ్యతిరేకౌ తు వ్యవహారనిబన్ధనమ్ ।। ౨.౧౨ ।।
శబ్దస్య న విభాగోఽస్తి కుతోఽర్థస్య భవిష్యతి ।
విభాగైః ప్రక్రియాభేదం అవిద్వాన్ప్రతిపద్యతే ।। ౨.౧3 ।।
బ్రాహ్మణార్థో యథా నాస్తి కశ్చిద్బ్రాహ్మణకమ్బలే ।
దేవదత్తాదయో వాక్యే థతైవ స్యురనర్థకాః ।। ౨.౧౪ ।।

సామాన్యార్థస్తిరోభూతో న విశేషేऽవతిష్ఠతే ।
ఉపాత్తస్య కుతస్త్యాగో నివృత్తః క్వావతిష్ఠతామ్ ।। ౨.౧౫ ।।
అశాబ్దో యది వాక్యార్థః పదార్థోऽపి తథా భవేత్ ।
ఏవం సతి చ సంబన్ధః శబ్దస్యార్థేన హీయతే ।। ౨.౧౬ ।।
విశేశశబ్దాః కేషాం చిత్సామాన్యప్రతిరూపకాః ।
శబ్దాన్తరాభిసంబన్ధాద్వ్యజ్యన్తే ప్రతిపత్తృషు ।। ౨.౧౭ ।।
తేషాం తు కృత్స్నో వాక్యార్థః ప్రతిభేదం సమాప్యతే ।
వ్యక్తోపవ్యఞ్జనా సిద్ధిరర్థస్య ప్రతిపత్తృషు ।। ౨.౧౮ ।।
స వ్యక్తః క్రమవాఙ్ ఛబ్ద ఉపాంశు యం అధీయతే ।
అక్రమస్తు వితత్యేవ బుద్ధిర్యత్రావతిష్ఠతే ।। ౨.౧౯ ।।
యథోత్క్షేపవిశేషేऽపి కర్మభేదో న గృహ్యతే ।
ఆవృత్తౌ వ్యజ్యతే జాతిః కర్మభిర్భ్రమణాదిభిః ।। ౨.౨౦ ।।
వర్ణవాక్యపదేష్వేవం తుల్యోపవ్యఞ్జనా శ్రుతిః ।
అత్యన్తభేదే తత్త్వస్య సరూపేవ ప్రతీయతే ।। ౨.౨౧ ।।
నిత్యేషు చ కుతః పూర్వం పరం వా పరమార్థతః ।
ఏకస్యైవ తు సా శక్తిర్యదేవం అవభాసతే ।। ౨.౨౨ ।।
చిరం క్షిప్రం ఇతి జ్ఞానే కాలభేదాదృతే యథా ।
భిన్నకాలే ప్రకాశేతే స ధర్మో హ్రస్వదీర్ఘయోః ।। ౨.౨౩ ।।
న నిత్యః క్రమమాత్రాభిః కాలో భేదం ఇహార్హతి ।
వ్యావర్తినీనాం మాత్రాణాం అభావే కీదృశః క్రమః ।। ౨.౨౪ ।।
తాభ్యో యా జాయతే బుద్ధిరేకా సా భాగవర్జితా ।
సా హి స్వశక్త్యా భిన్నేవ క్రమప్రత్యవమర్శినీ ।। ౨.౨౫ ।।
క్రమోల్లేఖానుషఙ్గేణ తస్యాం యద్బీజం ఆహితమ్ ।
తత్త్వనానాత్వయోస్తస్య నిరుక్తిర్నావతిష్ఠతే ।। ౨.౨౬ ।।

భావనాసమయే త్వేతత్క్రమసామర్థ్యం అక్రమమ్ ।
వ్యావృత్తభేదో యేనార్థో భేదవానుపలభ్యతే ।। ౨.౨౭ ।।
పదాని వాక్యే తాన్యేవ వర్ణాస్తే చ పదే యది ।
వర్ణేషు వర్ణభాగానాం భేదః స్యాత్పరమాణువత్ ।। ౨.౨౮ ।।
భాగానాం అనుపశ్లేషాన్న వర్ణో న పదం భవేత్ ।
తేషాం అవ్యపదేశ్యత్వాత్కిం అన్యద్వ్యపదిశ్యతామ్ ।। ౨.౨౯ ।।
యదన్తఃశబ్దతత్త్వం తు భాగైరేకం ప్రకాశితమ్ ।
తం ఆహురపరే శబ్దం తస్య వాక్యే తథైకతామ్ ।। ౨.౩౦ ।।
అర్థభాగైస్తథా తేషాం అన్తరోఽర్థః ప్రకాశ్యతే ।
ఏకస్యైవాత్మనో భేదౌ శబ్దార్థావపృథక్స్థితౌ ।। ౨.౩౧ ।।
ప్రకాశకప్రకాశ్యత్వం కార్యకారణరూపతా ।
అన్తర్మాత్రాత్మనస్తస్య శబ్దతత్త్వస్య సర్వదా ।। ౨.౩౨ ।।
తస్యైవాస్తిత్వనాస్తిత్వే సామర్థ్యే సమవస్థితే ।
అక్రమే క్రమనిర్భాసే వ్యవహారనిబన్ధనే ।। ౨.౩౩ ।।
సంప్రత్యయప్రమాణత్వాత్పదార్థాస్తిత్వకల్పనే ।
పదార్థాభ్యుచ్చయే త్యాగాదానర్థక్యం ప్రసజ్యతే ।। ౨.౩౪ ।।
రాజశబ్దేన రాజార్థో భిన్నరూపేణ గమ్యతే ।
వృత్తావాఖ్యాతసదృశం పదం అన్యత్ప్రయుజ్యతే ।। ౨.౩౫ ।।
యథాశ్వకర్ణ ఇత్యుక్తే వినైవాశ్వేన గమ్యతే ।
కశ్చిదేవ విశిష్టోఽర్థః సర్వేషు ప్రత్యయస్తథా ।। ౨.౩౬ ।।
వాక్యేషు అర్థాన్తరగతః సాదృశ్యపరికల్పనే ।
కేషాం చిత్రూఢిశబ్దత్వం శాస్త్ర ఏవానుగమ్యతే ।। ౨.౩౭ ।।
ఉపాదాయాపి యే హేయాస్తానుపాయాన్ప్రచక్షతే ।
ఉపాయానాం చ నియమో నావశ్యం అవతిష్ఠతే ।। ౨.౩౮ ।।

అర్థం కథం చిత్పురుషః కశ్చిత్సంప్రతిపద్యతే ।
సంసృష్టా వా విభక్తా చా భేదా వాక్యనిబన్ధనాః ।।౨.౩౯ ।।
సోఽయం ఇత్యభిసంబన్ధో బుద్ధ్యా ప్రక్రమ్యతే యదా ।
వాక్యార్థస్య తదైకోఽపి వర్ణః ప్రత్యాయకః క్వ చిత్ ।।౨.౪౦ ।।
కేవలేన పదేనార్థో యావానేవాభిధీయతే ।
వాక్యస్థం తావతోఽర్థస్య తదాహురభిధాయకమ్ ।।౨.౪౧ ।।
సంబన్ధే సతి యత్త్వన్యదాధిక్యం ఉపజాయతే ।
వాక్యార్థం ఏవ తం ప్రాహురనేకపదసంశ్రయమ్ ।।౨.౪౨ ।।
స త్వనేకపదస్థోఽపి ప్రతిభేదం సమాప్యతే ।
జాతివత్సముదాయేఽపి సంఖ్యావత్కల్ప్యతేఽపరైః ।।౨.౪౩ ।।
సర్వభేదానుగుణ్యం తు సామాన్యం అపరే విదుః ।
తదర్థాన్తరసంసర్గాద్భజతే భేదరూపతామ్ ।।౨.౪౪ ।।
భేదానాకాఙ్క్షతస్తస్య యా పరిప్లవమామతా ।
అవచ్ఛినత్తి సంబన్ధస్తాం విశేషే నివేశయన్ ।।౨.౪౫ ।।
కార్యానుమేయః సంబన్ధో రూపం తస్య న విద్యతే ।
అసత్త్వభూతం అత్యన్తం అతస్తం ప్రతిజానతే ।।౨.౪౬ ।।
నియతం సాధనే సాధ్యం క్రియా నియతసాధనా ।
స సంనిధానమాత్రేణ నియమః సంప్రకాశతే ।।౨.౪౭ ।।
గుణభావేన సాకాఙ్క్షం తత్ర నామ ప్రవర్తతే ।
సాధ్యత్వేన నిమిత్తాని క్రియాపదం అపేక్షతే ।।౨.౪౮ ।।
సన్త ఏవ విశేషా యే పదార్థేష్వవిభావితాః ।
తే క్రమాదనుగమ్యన్తే న వాక్యం అభిధాయకమ్ ।।౨.౪౯ ।।
శబ్దానాం క్రమమాత్రే చ నాన్యః శబ్దోఽస్తి వాచకః ।
క్రమో హి ధర్మః కాలస్య తేన వాక్యం న విద్యతే ।।౨.౫౦ ।।

యే చ సంభవినో భేదాః పదార్థేష్వవిభావితాః ।
తే సంనిధానే వ్యజ్యన్తే న తు వర్ణేష్వయం క్రమః ।।౨.౫౧ ।।
వర్ణానాం చ పదానాం చ క్రమమాత్రనివేశినీ ।
పదాఖ్యా వాక్యసంజ్ఞా చ శబ్దత్వం నేష్యతే తయోః ।।౨.౫౨ ।।
సమానేఽపి తు శబ్దత్వే దృష్టః సంప్రత్యయః పదాత్ ।
ప్రతివర్ణం త్వసౌ నాస్తి పదస్యార్థం అతో విదుః ।।౨.౫౩ ।।
యథా సావయవా వర్ణా వినా వాచ్యేన కేన చిత్ ।
అర్థవన్తః సముదితా వాక్యం అప్యేవం ఇష్యతే ।।౨.౫౪ ।।
అనర్థకాన్యపాయత్వాత్పదార్థేనార్థవన్తి వా ।
క్రమేణోచ్చరితాన్యాహుర్వాక్యార్థం భిన్నలక్షణమ్ ।।౨.౫౫ ।।
నిత్యత్వే సముదాయానాం జాతేర్వా పరికల్పనే ।
ఏకస్యైకార్థతాం ఆహుర్వాక్యస్యావ్యభిచారిణీమ్ ।।౨.౫౬ ।।
అభేదపూర్వకాభేదాః కల్పితా వాక్యవాదిభిః ।
భేదపూర్వానభేదాంస్తు మన్యన్తే పదదర్శినః ।।౨.౫౭ ।।
పదప్రకృతిభావశ్చ వృత్తిభేదేన వర్ణ్యతే ।
పదానాం సంహితా యోనిః సంహితా వా పదాశ్రయా ।।౨.౫౮ ।।
పదామ్నాయశ్చ యద్యన్యః సంహితాయా నిదర్శకః ।
నిత్యస్తత్ర కథం కార్యం పదం లక్షణదర్శనాత్ ।।౨.౫౯ ।।
ప్రతివర్ణం అసంవేద్యః పదార్థప్రత్యయో యథా ।
పదేశ్వేవం అసంవేద్యం వాక్యార్థస్య నిరూపణమ్ ।।౨.౬౦ ।।
వాక్యార్థః సంనివిశతే పదేషు సహవృత్తిషు ।
యథా తథైవ వర్ణేషు పదార్థః సహవృత్తిషు ।।౨.౬౧ ।।
సూక్ష్మం గ్రాహ్యం యథాన్యేన సంసృష్టం సహ గృహ్యతే ।
వర్ణోఽప్యన్యేన వర్ణేన సంబద్ధో వాచకస్తథా ।।౨.౬౨ ।।

పదస్యోచ్చారణాదర్థో యథా కశ్చిన్నిరూప్యతే ।
వర్ణానాం అపి సాంనిధ్యాత్తథా సోఽర్థః ప్రతీయతే ।। ౨.౬౩ ।।
ప్రాప్తస్య యస్య సామర్థ్యాన్నియమార్థా పునః శ్రుతిః ।
తేనాత్యన్తం విశేషేణ సామాన్యం యది బాధ్యతే ।। ౨.౬౪ ।।
యజేతేతి తతో ద్రవ్యం ప్రాప్తం సామర్థ్యలక్షణమ్ ।
వ్రీహిశ్రుత్యా నివర్తేత న స్యాత్ప్రతినిధిస్తథా ।। ౨.౬౫ ।।
తస్మాద్వ్రీహిత్వం అధికం వ్రీహిశబ్దః ప్రకల్పయేత్ ।
ద్రవ్యత్వం అవిరుద్ధత్వాత్ప్రాప్త్యర్థః సన్న బాధతే ।। ౨.౬౬ ।।
తేన చాపి వ్యవచ్ఛిన్నే ద్రవ్యత్వే సహచారిణి ।
అసంభవాద్విశేషాణాం తత్రాన్యేషాం అదర్శనమ్ ।। ౨.౬౭ ।।
న చ సామాన్యవత్సర్వే క్రియాశబ్దేన లక్షితాః ।
విశేషా న హి సర్వేషాం సతాం శబ్దోఽభిధాయకః ।। ౨.౬౮ ।।
శుక్లాదయో గుణాః సన్తో యథా తత్రావివక్షితాః ।
తథావివక్షా భేదానాం ద్రవ్యత్వసహచారిణామ్ ।। ౨.౬౯ ।।
అసంనిధౌ ప్రతినిధిర్మా భూన్నిత్యస్య కర్మణః ।
కామ్యస్య వా ప్రవృత్తస్య లోప ఇత్యుపపద్యతే ।। ౨.౭౦ ।।
విశిష్టైవ క్రియా యేన వాక్యార్థః పరికల్ప్యతే ।
ద్రవ్యాభావే ప్రతినిధౌ తస్య తత్స్యాత్క్రియాన్తరమ్ ।। ౨.౭౧ ।।
నిర్జ్ఞాతార్థం పదం యచ్చ తదర్థే ప్రతిపాదితే ।
పికాది యదవిజ్ఞాతం తత్కిం ఇత్యనుయుజ్యతే ।। ౨.౭౨ ।।
సామర్థ్యప్రాపితం యచ్చ వ్యక్త్యర్థం అనుషజ్యతే ।
శ్రుతిరేవానుషఙ్గేణ బాధికా లిఙ్గవాక్యయోః ।। ౨.౭౩ ।।
అప్రాప్తో యస్తు శుక్లాదిః సంనిధానేన గమ్యతే ।
స యత్నప్రాపితో వాక్యే శ్రుతిధర్మవిలక్షణః ।। ౨.౭౪ ।।

అభిన్నం ఏవ వాక్యం తు యద్యభిన్నార్థం ఇష్యతే ।
తత్సర్వం శ్రుతిభూతత్వాన్న శ్రుత్యైవ విరోత్స్యతే ।। ౨.౭౫ ।।
వాక్యానాం సముదాయశ్చ య ఏకార్థప్రసిద్ధయే ।
సాకాఙ్క్షావయవస్తత్ర వాక్యార్థోఽపి న విద్యతే ।। ౨.౭౬ ।।
ప్రాసఙ్గికం ఇదం కార్యం ఇదం తన్త్రేణ లభ్యతే ।
ఇదం ఆవృత్తిభేదాభ్యాం అత్ర బాధసముచ్చయౌ ।। ౨.౭౭ ।।
ఊహోఽస్మిన్విషయే న్యాయ్యః సంబన్ధోఽస్య న బాధ్యతే ।
సామాన్యస్యాతిదేశోఽయం విశేషోఽత్రాతిదిశ్యతే ।। ౨.౭౮ ।।
అర్థిత్వం అత్ర సామర్థ్యం అస్మిన్నర్థో న భిద్యతే ।
శాస్త్రాత్ప్రాప్తాధికారోఽయం వ్యుదాసోఽస్య క్రియాన్తరే ।। ౨.౭౯ ।।
ఇయం శ్రుత్యా క్రమప్రాప్తిరియం ఉచ్చారణాదితి ।
క్రమోఽయం అత్ర బలవానస్మింస్తు న వివక్షితః ।। ౨.౮౦ ।।
ఇదం పరాఙ్గైః సంబద్ధం అఙ్గానాం అప్రయోజకమ్ ।
ప్రయోజకం ఇదం తేషాం అత్రేదం నాన్తరీయకమ్ ।। ౨.౮౧ ।।
ఇదం ప్రధానం శేషోఽయం వినియోగక్రమస్త్వయమ్ ।
సాక్షాదస్యోపకారీదం ఇదం ఆరాద్విశేషకమ్ ।। ౨.౮౨ ।।
శక్తివ్యాపారభేదోఽస్మిన్ఫలం అత్ర తు భిద్యతే ।
సంబన్ధాజ్జాతభేదోఽయం భేదస్తత్రావివక్షితః ।। ౨.౮౩ ।।
ప్రసజ్యప్రతిషేధోఽయం పర్యుదాసోఽయం అత్ర తు ।
ఇదం గౌణం ఇదం ముఖ్యం వ్యాపీదం గురు లఘ్విదమ్ ।। ౨.౮౪ ।।
భేదేనాఙ్గాఙ్గిభావోఽస్య బహుభేదం వికల్ప్యతే ।
ఇదం నియమ్యతేఽస్యాత్ర యోగ్యత్వం ఉపజాయతే ।। ౨.౮౫ ।।
అస్య వాక్యాన్తరే దృష్టాల్లిఙ్గాద్భేదోఽనుమీయతే ।
అయం శబ్దైరపోద్ధృత్య పదార్థః ప్రవిభజ్యతే ।। ౨.౮౬ ।।

ఇతి వాక్యేషు యే ధర్మాః పదార్థోపనిబన్ధనాః ।
సర్వే తేన ప్రకల్పేరన్పదం చేత్స్యాదవాచకమ్ ।। ౨.౮౭ ।।
అవిభక్తేఽపి వాక్యార్థే శక్తిభేదాదపోద్ధృతే ।
వాక్యాన్తరవిభాగేన యథోక్తం న విరుధ్యతే ।। ౨.౮౮ ।।
యథైవైకస్య గన్ధస్య భేదేన పరికల్పనా ।
పుష్పాదిషు తథా వాక్యేఽప్యర్థభేదోఽభిధీయతే ।। ౨.౮౯ ।।
గవయే నరసింహే వాప్యేకజ్ఞానావృతే యథా ।
భాగం జాత్యన్తరస్యైవ సదృశం ప్రతిపద్యతే ।। ౨.౯౦ ।।
అప్రసిద్ధం తు యం భాగం అదృష్టం అనుపశ్యతి ।
తావత్యసంవిదం మూఢః సర్వత్ర ప్రతిపద్యతే ।। ౨.౯౧ ।।
తథా పికాదియోగేన వాక్యేఽత్యన్తవిలక్షణే ।
సదృశస్యేవ సంజ్ఞానం అసతోఽర్థస్య మన్యతే ।। ౨.౯౨ ।।
ఏకస్య భాగే సాదృశ్యం భాగే భేదశ్చ లక్ష్యతే ।
నిర్భాగస్య ప్రకాశస్య నిర్భాగేణైవ చేతసా ।। ౨.౯౩ ।।
తథైవ భాగే సాదృశ్యం భాగే భేదోఽవసీయతే ।
భాగాభావేఽపి వాక్యానాం అత్యన్తం భిన్నధర్మణామ్ ।। ౨.౯౪ ।।
రూపనాశే పదానాం స్యాత్కథం చావధికల్పనా ।
అగృహీతావధౌ శబ్దే కథం చార్థో వివిచ్యతే ।। ౨.౯౫ ।।
సంసర్గ ఇవ రూపాణాం శబ్దేఽన్యత్ర వ్యవస్థితః ।
నానారూపేషు తద్రూపం తన్త్రేణాపరం ఇష్యతే ।। ౨.౯౬ ।।
తస్మిన్నభేదే భేదానాం సంసర్గ ఇవ వర్తతే ।
రూపం రూపాన్తరాత్తస్మాదనన్యత్ప్రవిభజ్యతే ।। ౨.౯౭ ।।
శాస్త్రే ప్రత్యాయకస్యాపి క్వచిదేకత్వం ఆశ్రితమ్ ।
ప్రత్యాయ్యేన క్వచిద్భేదో గ్రహణగ్రాహ్యయోః స్థితః ।। ౨.౯౮ ।।

ఊ ఇత్యభేదం ఆశ్రిత్య యథాసంఖ్యం ప్రకల్పితమ్ ।
లృలుటోర్గ్రహణే భేదో గ్రాహ్యాభ్యాం పరికల్పితః ।। ౨.౯౯ ।।
యస్యేత్యేతదణో రూపం సంజ్ఞినాం అభిధాయకమ్ ।
న హి ప్రతీయమానేన గ్రహణస్యాస్తి సంభవః ।। ౨.౧౦౦ ।।
ఊ ఇత్యేతదభిన్నం చ భిన్నవాక్యనిబన్ధనమ్ ।
భేదేన గ్రహణం యస్య పరరూపం ఇవ ద్వయోః ।। ౨.౧౦౧ ।।
ప్లుతస్యాఙ్గవివృద్ధిం చ సమాహారం అచోస్తథా ।
వ్యదస్యతా పునర్భేదః శబ్దేష్వత్యన్తం ఆశ్రితః ।। ౨.౧౦౨ ।।
అర్ధర్చాదిషు శబ్దేషు రూపభేదః క్రమాద్యథా ।
తన్త్రాత్తథైకశబ్దత్వే భిన్నానాం శ్రుతిరన్యథా ।। ౨.౧౦౩ ।।
సంహితావిషయే వర్ణాః స్వరూపేణావికారిణః ।
శబ్దాన్తరత్వం యాన్తీవ శక్త్యన్తరపరిగ్రహాత్ ।। ౨.౧౦౪ ।।
ఇన్ద్రియాదివికారేణ దృష్టం గ్రాహ్యేషు వస్తుషు ।
ఆత్మత్యాగాదృతే భిన్నం గ్రహణం స క్రమః శ్రుతౌ ।। ౨.౧౦౫ ।।
అభిధానక్రియాభేదాచ్చబ్దేష్వవికృతేష్వపి ।
రూపం అత్యన్తభేదేన తదేవైకం ప్రకాశతే ।। ౨.౧౦౬ ।।
ఋచో వా గీతిమాత్రం వా సామ ద్రవ్యాన్తరం న తు ।
గీతిభేదాత్తు గృహ్యన్తే తా ఏవ వికృతా ఋచః ।। ౨.౧౦౭ ।।
ఉపాయాచ్చ్యుతిసంహారే భిన్నానాం ఏకశేషిణామ్ ।
తన్త్రేణోచ్చారణే తేషాం శాస్త్రే సాధుత్వం ఉచ్యతే ।। ౨.౧౦౮ ।।
పరిగృహ్య శ్రుతిం చైకాం రూపభేదవతాం అపి ।
తన్త్రేణోచ్చారణం కార్యం అన్యథా తే న సాధవః ।। ౨.౧౦౯ ।।
సరూపాణాం చ వాక్యానాం శాస్త్రేణాప్రతిపాదితమ్ ।
తన్త్రేణోచ్చారణాదేకం రూపం సాధూపలభ్యతే ।। ౨.౧౧౦ ।।

ఏకస్యానేకరూపత్వం నాలికాదిపరిగ్రహాత్ ।
యథా తథైవ తన్త్రాత్స్యాద్బహూనాం ఏకరూపతా ।। ౨.౧౧౧ ।।
యథా పదసరూపాణాం వాక్యానాం సంభవః పృథక్ ।
తథా వాక్యాన్తరాభావే స్యాదేషాం పృథగర్థతా ।। ౨.౧౧౨ ।।
అభిధేయః పదస్యార్థో వాక్యస్యార్థః ప్రయోజనమ్ ।
యస్య తస్య న సంబన్ధో వాక్యానాం ఉపపద్యతే ।। ౨.౧౧౩ ।।
తత్ర క్రియాపదాన్యేవ వ్యపేక్షన్తే పరస్పరమ్ ।
క్రియాపదానుషక్తస్తు సంబన్ధోఽథ ప్రతీయతే ।। ౨.౧౧౪ ।।
ఆవృత్తిరనువాదో వా పదార్థవ్యక్తికల్పనే ।
ప్రత్యేకం తు సమాప్తోఽర్థః సహభూతేషు వర్తతే ।। ౨.౧౧౫ ।।
అవికల్పితవాక్యార్థే వికల్పా భావనాశ్రయాః ।
అత్రాధికరణే వాదాః పూర్వేషాం బహుధా మతాః ।। ౨.౧౧౬ ।।
అభ్యాసాత్ప్రతిభాహేతుః సర్వః శబ్దోఽపరైః స్మృతః ।
బాలానాం చ తిరశ్చాం చ యథార్థప్రతిపాదనే ।। ౨.౧౧౭ ।।
అనాగమశ్చ సోఽభ్యాసః సమయః కైశ్చిదిష్యతే ।
అనన్తరం ఇదం కార్యం అస్మాదిత్యుపదర్శకః ।। ౨.౧౧౮ ।।
అస్త్యర్థః సర్వశబ్దానాం ఇతి ప్రత్యాయ్యలక్షణమ్ ।
అపూర్వదేవతాస్వర్గైః సమం ఆహుర్గవాదిషు ।। ౨.౧౧౯ ।।
ప్రయోగదర్శనాభ్యాసాదాకారావగ్రహస్తు యః ।
న స శబ్దస్య విషయః స హి యత్నాన్తరాశ్రయః ।। ౨.౧౨౦ ।।
కేచిద్భేదాః ప్రకాశ్యన్తే శబ్దైస్తదభిధాయిభిః ।
అనునిష్పాదినః కాంశ్చిచ్ఛబ్దార్థానితి మన్యతే ।। ౨.౧౨౧ ।।
జాతేః ప్రత్యాయకే శబ్దే యా వ్యక్తిరనుషఙ్గిణీ ।
న తద్వ్యక్తిగతాన్భేదాఞ్ జాతిశబ్దోఽవలమ్బతే ।। ౨.౧౨౨ ।।

ఘటాదీనాం న చాకారాన్ప్రత్యాయయతి వాచకః ।
వస్తుమాత్రనివేశిత్వాత్తద్గతిర్నాన్తరీయకా ।। ౨.౧౨౩ ।।
క్రియా వినా ప్రయోగేణ న దృష్టా శబ్దచోదితా ।
ప్రయోగస్త్వనునిష్పాదీ శబ్దార్థ ఇతి గమ్యతే ।। ౨.౧౨౪ ।।
నియతాస్తు ప్రయోగా యే నియతం యచ్చ సాధనమ్ ।
తేషాం శబ్దాభిధేయత్వం అపరైరనుగమ్యతే ।। ౨.౧౨౫ ।।
సముదాయోఽభిధేయో వాప్యవికల్పసముచ్చయః ।
అసత్యో వాపి సంసర్గః శబ్దార్థః కైశ్చిదిష్యతే ।। ౨.౧౨౬ ।।
అసత్యోపాధి యత్సత్యం తద్వా శబ్దనిబన్ధనామ్ ।
శబ్దో వాప్యభిజల్పత్వం ఆగతో యాతి వాచ్యతామ్ ।। ౨.౧౨౭ ।।
సోఽయం ఇత్యభిసంబన్ధాద్రూపం ఏకీకృతం యతా ।
శబ్దస్యార్థేన తం శబ్దం అభిజల్పం ప్రచక్షతే ।। ౨.౧౨౮ ।।
తయోరపృథగాత్మత్వే రూఢిరవ్యభిచారిణీ ।
కిం చిదేవ క్వ చిద్రూపం ప్రాధాన్యేనావతిష్ఠతే ।। ౨.౧౨౯ ।।
లోకేఽర్థరూపతాం శబ్దః ప్రతిపన్నః ప్రవర్తతే ।
శాస్త్రే తూభయరూపత్వం ప్రవిభక్తం వివక్షయా ।। ౨.౧౩౦ ।।
అశక్తేః సర్వశక్తేర్వా శబ్దైరేవ ప్రకల్పితా ।
ఏకస్యార్థస్య నియతా క్రియాదిపరికల్పనా ।। ౨.౧౩౧ ।।
యో వార్థో బుద్ధివిషయో బాహ్యవస్తునిబన్ధనః ।
స బాహ్యం వస్త్వితి జ్ఞాతః శబ్దార్థ ఇతి గమ్యతే ।। ౨.౧౩౨ ।।
ఆకారవన్తః సంవేద్యా వ్యక్తిస్మృతినిబన్ధనాః ।
ఏతే ప్రత్యవభాసన్తే సంవినంఆత్రం త్వతోఽన్యథా ।। ౨.౧౩౩ ।।
యథేన్ద్రియం సంనిపతద్వైచిత్రేణోపదర్శకమ్ ।
తథైవ శబ్దాదర్థస్య ప్రతిపత్తిరనేకధా ।। ౨.౧౩౪ ।।

వక్త్రాన్యథైవ ప్రక్రాన్తో భిన్నేషు ప్రతిపత్తృషు ।
స్వప్రత్యయానుకారేణ శబ్దార్థః ప్రవిభజ్యతే ।। ౨.౧౩౫ ।।
ఏకస్మిన్నపి దృశ్యేఽర్థే దర్శనం భిద్యతే పృథక్ ।
కాలాన్తరేణ చైకోఽపి తం పశ్యత్యన్యథా పునః ।। ౨.౧౩౬ ।।
ఏకస్యాపి చ శబ్దస్య నిమిత్తైరవ్యవస్థితైః ।
ఏకేన బహుభిశ్చార్థో బహుధా పరికల్ప్యతే ।। ౨.౧౩౭ ।।
తస్మాదదృష్టతత్త్వానాం సాపరాధం బహుచ్ఛలమ్ ।
దర్శనం వచనం వాపి నిత్యం ఏవానవస్థితమ్ ।। ౨.౧౩౮ ।।
ఋషీణాం దర్శనం యచ్చ తత్త్వే కిం చిదవస్థితమ్ ।
న తేన వ్యవహారోఽస్తి న తచ్ఛబ్దనిబన్ధనమ్ ।। ౨.౧౩౯ ।।
తలవద్దృశ్యతే వ్యోమ ఖద్యోతో హవ్యవాడివ ।
నైవ చాస్తి తలం వ్యోమ్ని న ఖద్యోతే హుతాశనః ।। ౨.౧౪౦ ।।
తస్మాత్ప్రత్యక్షం అప్యర్థం విద్వానీక్షేత యుక్తితః ।
న దర్శనస్య ప్రామాణ్యాద్దృశ్యం అర్థం ప్రకల్పయేత్ ।। ౨.౧౪౧ ।।
అసమాఖ్యేయతత్త్వానాం అర్థానాం లౌకికైర్యథా ।
వ్యవహారే సమాఖ్యానం తత్ప్రజ్ఞో న వికల్పయేత్ ।। ౨.౧౪౨ ।।
విచ్ఛేదగ్రహణేఽర్థానాం ప్రతిభాన్యైవ జాయతే ।
వాక్యార్థ ఇతి తాం ఆహుః పదార్థైరుపపాదితామ్ ।। ౨.౧౪౩ ।।
ఇదం తదితి సాన్యేషాం అనాఖ్యేయా కథం చన ।
ప్రత్యాత్మవృత్తి సిద్ధా సా కర్త్రాపి న నిరూప్యతే ।। ౨.౧౪౪ ।।
ఉపశ్లేషం ఇవార్థానాం సా కరోత్యవిచారితా ।
సార్వరూప్యం ఇవాపన్నా విషయత్వేన వర్తతే ।। ౨.౧౪౫ ।।
సాక్షాచ్ఛబ్దేన జనితాం భావనానుగమేన వా ।
ఇతికర్తవ్యతాయాం తాం న కశ్చిదతివర్తతే ।। ౨.౧౪౬ ।।

ప్రమాణత్వేన తాం లోకః సర్వః సమనుగచ్ఛతి ।
సమారమ్భాః ప్రతాయన్తే తిరశ్చాం అపి తద్వశాత్ ।। ౨.౧౪౭ ।।
యథా ద్రవ్యవిశేషాణాం పరిపాకైరయత్నజాః ।
మదాదిశక్తయో దృష్టాః ప్రతిభాస్తద్వతాం తథా ।। ౨.౧౪౮ ।।
స్వరవృత్తిం వికురుతే మధౌ పుంస్కోకిలస్య కః ।
జన్త్వాదయః కులాయాది- కరణే శిక్షితాః కథమ్ ।। ౨.౧౪౯ ।।
ఆహారప్రీత్యపద్వేష- ప్లవనాదిక్రియాసు కః ।
జాత్యన్వయప్రసిద్ధాసు ప్రయోక్తా మృగపక్షిణామ్ ।। ౨.౧౫౦ ।।
భావనానుగతాదేతదాగమాదేవ జాయతే ।
ఆసత్తివిప్రకర్షాభ్యాం ఆగమస్తు విశిష్యతే ।। ౨.౧౫౧ ।।
స్వభావవరణాభాస- యోగాదృష్టోపపాదితామ్ ।
విశిష్టోపహితాం చేతి ప్రతిభాం షడ్విధాం విదుః ।। ౨.౧౫౨ ।।
యథా సంయోగిభిర్ద్రవ్యైర్లక్షితేఽర్థే ప్రయుజ్యతే ।
గోశబ్దో న త్వసౌ తేషాం విశేశాణాం ప్రకాశకః ।। ౨.౧౫౩ ।।
ఆకారవర్ణావయవైః సంసృష్టేషు గవాదిషు ।
శబ్దః ప్రవర్తమానోఽపి న తానఙ్గీకరోత్యసౌ ।। ౨.౧౫౪ ।।
సంస్థానవర్ణావయవైర్విశిష్టేఽర్థే ప్రయుజ్యతే ।
శబ్దో న తస్యావయవే ప్రవృత్తిరుపలభ్యతే ।। ౨.౧౫౫ ।।
దుర్లభం కస్య చిల్లోకే సర్వావయవదర్శనమ్ ।
కైశ్చిత్త్వవయవైర్దృష్టైరర్థః కృత్స్నోఽనుమీయతే ।। ౨.౧౫౬ ।।
తథా జాత్యుత్పలాదీనాం గన్ధేన సహచారిణామ్ ।
నిత్యసంబన్ధినాం దృష్టం గుణానాం అవధారణమ్ ।। ౨.౧౫౭ ।।
సంఖ్యాప్రమాణసంస్థాన- నిరపేక్షః ప్రవర్తతే ।
బిన్దౌ చ సముదాయే చ వాచకః సలిలాదిషు ।। ౨.౧౫౮ ।।

సంస్కారాదిపరిచ్ఛిన్నే తైలాదౌ యో వ్యవస్థితః ।
ఆప్తైకదేశం తత్త్వేన తస్యావయవవర్తినా ।। ౨.౧౫౯ ।।
యేనార్థేనాభిసంబద్ధం అభిధానం ప్రయుజ్యతే ।
తదర్థాపగమే తస్య ప్రయోగో వినివర్తతే ।। ౨.౧౬౦ ।।
యాంస్తు సంభవినో ధర్మానన్తర్ణీయ ప్రయుజ్యతే ।
శబ్దస్తేషాం న సాంనిధ్యం నియమేన వ్యపేక్షతే ।। ౨.౧౬౧ ।।
యథా రోమశఫాదీనాం వ్యభిచారేఽపి దృశ్యతే ।
గోశబ్దో న తథా జాతేర్విప్రయోగే ప్రవర్తతే ।। ౨.౧౬౨ ।।
తస్మాత్సంభవినోఽర్థస్య శబ్దాత్సంప్రత్యయే సతి ।
అదృష్టవిప్రయోగార్థః సంబన్ధిత్వేన గమ్యతే ।। ౨.౧౬౩ ।।
వాచికా ద్యోతికా వ స్యుర్ద్విత్వాదీనాం విభక్తయః ।
స్యాద్వా సంఖ్యావతోఽర్థస్య సముదాయోఽభిధాయకః ।। ౨.౧౬౪ ।।
వినా సంఖ్యాభిధానాద్వా సంఖ్యాభేదసమన్వితాన్ ।
అర్థాన్స్వరూపభేదేన కామ్శ్చిదాహుర్గవాదయః ।। ౨.౧౬౫ ।।
యే శబ్దా నిత్యసంబన్ధా వివేకే జ్ఞాతశక్తయః ।
అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తేషాం అర్థో విభజ్యతే ।। ౨.౧౬౬ ।।
యావచ్చావ్యభిచారేణ తయోః శక్యం ప్రకల్పనమ్ ।
నియమస్తత్ర న త్వేవం నియమో నుట్కుబాదిషు ।। ౨.౧౬౭ ।।
సంభవే నాభిధానస్య లక్షణత్వం ప్రకల్ప్యతే ।
ఆపేక్షిక్యో హి సంసర్గే నియతాః శబ్దశక్తయః ।। ౨.౧౬౮ ।।
న కూపసూపయూపానాం అన్వయోఽర్థస్య దృశ్యతే ।
అతోఽర్థాన్తరవాచిత్వం సంఘాతస్యైవ గమ్యతే ।। ౨.౧౬౯ ।।
అన్వాఖ్యానాని భిద్యన్తే శబ్దవ్యుత్పత్తికర్మసు ।
బహూనాం సంభవేఽర్థానాం నిమిత్తం కిం చిదిష్యతే ।। ౨.౧౭౦ ।।

వైరవాసిష్ఠగిరిశాస్తథైకాగారికాదయః ।
కైశ్చిత్కథం చిదాఖ్యాతా నిమిత్తావధిసంకరైః ।। ౨.౧౭౧ ।।
యథా పథః సమాఖ్యానం వృక్షవల్మీకపర్వతైః ।
అవిరుద్ధం గవాదీనాం భిన్నైశ్చ సహచారిభిః ।। ౨.౧౭౨ ।।
అన్యథా చ సమాఖ్యానం అవస్థాభేదదర్శిభిః ।
క్రియతే కింశుకాదీనాం ఏకదేశావధారణమ్ ।। ౨.౧౭౩ ।।
కైశ్చిన్నిర్వచనం భిన్నం గిరతేర్గర్జతేర్గమేః ।
గవతేర్గదతేర్వాపి గౌరిత్యత్రానుదర్శితమ్ ।। ౨.౧౭౪ ।।
గౌరిత్యేవ స్వరూపాద్వా గోశబ్దో గోషు వర్తతే ।
వ్యుత్పాద్యతే న వా సర్వం కైశ్చిచ్చోభయథేష్యతే ।। ౨.౧౭౫ ।।
సామాన్యేనోపదేశశ్చ శాస్త్రే లఘ్వర్థం ఆశ్రితః ।
జాత్యన్తరవదన్యస్య విశేషాః ప్రతిపాదకాః ।। ౨.౧౭౬ ।।
అర్థాన్తరే చ యద్వృత్తం తత్రప్రకృత్యన్తరం విదుః ।
తుల్యరూపం న తద్రూఢావన్యస్మిన్ననుషజ్యతే ।। ౨.౧౭౭ ।।
భిన్నావిజియజీ ధాతూ నియతౌ విషయాన్తరే ।
కైశ్చిత్కథం చిదుద్దిష్టౌ చిత్రం హి ప్రతిపాదనమ్ ।। ౨.౧౭౮ ।।
ఏవం చ వాలవాయాది జిత్వరీవదుపాచరేత్ ।
భేదాభేదాభ్యుపగమే న విరోధోఽస్తి కశ్చన ।। ౨.౧౭౯ ।।
అడాదీనాం వ్యవస్థార్థం పృథక్త్వేన ప్రకల్పనమ్ ।
ధాతూపసర్గయోః శాస్త్రే ధాతురేవ తు తాదృశః ।। ౨.౧౮౦ ।।
తథా హి సంగ్రామయతేః సోపసర్గాద్విధిః స్మృతః ।
క్రియావిశేషాః సఙ్ఘాతే ప్రక్రమ్యన్తే తథావిధాః ।। ౨.౧౮౧ ।।
కార్యాణాం అన్తరఙ్గత్వం ఏవం ధాతూపసర్గయోః ।
సాధనైర్యాతి సంబన్ధం తథాభూతైవ సా క్రియా ।। ౨.౧౮౨ ।।

ప్రయోగార్థేషు సిద్ధః సన్వ్యైత్త్వోఽర్థో విశిష్యతే ।
ప్రాక్చ సాధనసంబన్ధాత్క్రియా నైవోపజాయతే ।। ౨.౧౮౩ ।।
ధాతోః సాధనయోగస్య భావినః ప్రక్రమాద్యథా ।
ధాతుత్వం కర్మభావశ్చ తథాన్యదపి దృశ్యతామ్ ।। ౨.౧౮౪ ।।
బీజకాలేషు సంబన్ధాద్యథా లాక్షారసాదయః ।
వర్ణాదిపరిణామేన ఫలానాం ఉపకుర్వతే ।। ౨.౧౮౫ ।।
బుద్ధిస్థాదభిసంబన్ధాత్తథా ధాతూపసర్గయోః ।
అభ్యన్తరీకృతాద్భేదః పదకాలే ప్రకాశతే ।। ౨.౧౮౬ ।।
క్వ చిత్సంభవినో భేదాః కేవలైరనిదర్శితాః ।
ఉపసర్గేణ సంబన్ధే వ్యజ్యన్తే ప్రనిరాదినా ।। ౨.౧౮౭ ।।
స వాచకో విశేషాణాం సంభవాద్ద్యోతకోఽపి వా ।
శక్త్యాధానాయ వా ధాతోః సహకారీ ప్రయుజ్యతే ।। ౨.౧౮౮ ।।
స్థాదిభిః కేవలైర్యచ్చ గమనాది న గమ్యతే ।
తత్రానుమానాద్ద్వివిధాత్తద్ధర్మా ప్రాదిరుచ్యతే ।। ౨.౧౮౯ ।।
అప్రయోగేఽధిపర్యోశ్చ యావద్దృష్టం క్రియాన్తరమ్ ।
తస్యాభిధాయకో ధాతుః సహ తాభ్యాం అనర్థకః ।। ౨.౧౯౦ ।।
తథైవ స్వార్థికాః కే చిత్సంఘాతాన్తరవృత్తయః ।
అనర్థకేన సంసృష్టాః ప్రకృత్యర్థానువాదినః ।। ౨.౧౯౧ ।।
నిపాతా ద్యోతకాః కే చిత్పృథగర్థప్రకల్పనే ।
ఆగమా ఇవ కే చిత్తు సంభూయార్థస్య సాధకాః ।। ౨.౧౯౨ ।।
ఉపరిష్టాత్పురస్తాద్వా ద్యోతకత్వం న భిద్యతే ।
తేషు ప్రయుజ్యమానేషు భిన్నార్థేష్వపి సర్వథా ।। ౨.౧౯౩ ।।
చాదయో న ప్రయుజ్యన్తే పదత్వే సతి కేవలాః ।
ప్రత్యయో వాచకత్వేఽపి కేవలో న ప్రయుజ్యతే ।। ౨.౧౯౪ ।।

సముచ్చితాభిధానే తు వ్యతిరేకో న విద్యతే ।
అసత్త్వభూతో భావశ్చ తిఙ్పదైరభిధీయతే ।। ౨.౧౯౫ ।।
సముచ్చితాభిధానేఽపి విశిష్టార్థాభిధాయినామ్ ।
గుణైర్పదానాం సంబన్ధః పరతన్త్రాస్తు చాదయః ।। ౨.౧౯౬ ।।
జనయిత్వా క్రియా కా చిత్సంబన్ధం వినివర్తతే ।
శ్రూయమాణే క్రియాశబ్దే సంబన్ధో జాయతే క్వ చిత్ ।। ౨.౧౯౭ ।।
తత్ర షష్ఠీ ప్రతిపదం సమాసస్య నివృత్తయే ।
విహితా దర్శనార్థం తు కారకం ప్రత్యుదాహృతమ్ ।। ౨.౧౯౮ ।।
స చోపజాతః సంబన్ధో వినివృత్తే క్రియాపదే ।
కర్మప్రవచనీయేన తత్ర తత్ర నియమ్యతే ।। ౨.౧౯౯ ।।
యేన క్రియాపదాక్షేపః స కారకవిభక్తిభిః ।
యుజ్యతే విర్యథా తస్య లిఖావనుపసర్గతా ।। ౨.౨౦౦ ।।
తిష్ఠతేరప్రయోగశ్చ దృష్టోఽప్రత్యజయన్నితి ।
సున్వభీత్యాభిముఖ్యే చ కేవలోఽపి ప్రయుజ్యతే ।। ౨.౨౦౧ ।।
కర్మప్రవచనీయత్వం క్రియాయోగే విధీయతే ।
షత్వాదివినివృత్త్యర్థం స్వత్యాదీనాం విధర్మణామ్ ।। ౨.౨౦౨ ।।
హేతుహేతుమతోర్యోగ- పరిచ్ఛేదేఽనునా కృతే ।
ఆరమ్భాద్బాధ్యతే ప్రాప్తా తృతీయా హేతులక్షణా ।। ౨.౨౦౩ ।।
క్రియాయా ద్యోతకో నాయం న సంబన్ధస్య వాచకః ।
నాపి క్రియాపదాక్షేపి సంబన్ధస్య తు భేదకః ।। ౨.౨౦౪ ।।
అనర్థకానాం సంఘాతః సార్థకోఽనర్థకస్తథా ।
వర్ణానాం పదం అర్థేన యుక్తం నావయవాః పదే ।। ౨.౨౦౫ ।।
పదానాం అర్థయుక్తానాం సంఘాతో భిద్యతే పునః ।
అర్థాన్తరావబోధేన సంబన్ధవిగమేన చ ।। ౨.౨౦౬ ।।

సార్థకానర్థకౌ భేదే సంబన్ధం నాధిగచ్ఛతః ।
అధిగచ్ఛత ఇత్యేకే కుటీరాదినిదర్శనాత్ ।। ౨.౧౦౭ ।।
అర్థవద్భ్యో విశిష్టార్థః సంఘాత ఉపజాయతే ।
నోపజాయత ఇత్యేకే సమాసస్వార్థికాదిషు ।। ౨.౨౦౮ ।।
కే చిద్ధి యుతసిద్ధార్థా భేదే నిర్జ్ఞాతశక్తయః ।
అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం కే చిత్కల్పితశక్తయః ।। ౨.౨౦౯ ।।
శాస్త్రార్థ ఏవ వర్ణానాం అర్థవత్త్వే ప్రదర్శితః ।
ధాత్వాదీనాం హి శుద్ధానాం లౌకికోఽర్థో న విద్యతే ।। ౨.౨౧౦ ।।
కృత్తద్ధితానాం అర్థశ్చ కేవలానాం అలౌకికః ।
ప్రాగ్విభక్తేస్తదన్తస్య తథైవార్థో న విద్యతే ।। ౨.౨౧౧ ।।
అభివ్యక్తతరో యోఽర్థః ప్రత్యయాన్తేషు లక్ష్యతే ।
అర్థవత్తాప్రకరణాదాశ్రితః స తథావిధః ।। ౨.౨౧౨ ।।
ఆత్మభేదో న చేత్కశ్చిద్వర్ణేభ్యః పదవాక్యయోః ।
అన్యోన్యాపేక్షయా శక్త్యా వర్ణః స్యాదభిధాయకః ।। ౨.౨౧౩ ।।
వర్ణేన కేన చిన్న్యూనః సంఘాతో యోఽభిధాయకః ।
న చేచ్ఛబ్దాన్తరం అసావన్యూనస్తేన గమ్యతే ।। ౨.౨౧౪ ।।
స తస్మిన్వాచకే శబ్దే నిమిత్తాత్స్మృతిం ఆదధత్ ।
సాక్షాదివ వ్యవహితం శబ్దేనార్థం ఉపోహతే ।। ౨.౨౧౫ ।।
పదవాచ్యో యథా నార్థః కశ్చిద్గౌరఖరాదిషు ।
సత్యపి ప్రత్యయేఽత్యన్తం సముదాయే న గమ్యతే ।। ౨.౨౧౬ ।।
సమన్విత ఇవార్థాత్మా పదార్థైర్యః ప్రతీయతే ।
పదార్థదర్శనం తత్ర తథైవానుపకారకమ్ ।। ౨.౨౧౭ ।।
సముదాయావయవయోర్భిన్నార్థత్వే చ వృత్తిషు ।
యుగపద్భేదసంసర్గౌ విరుద్ధావనుషఙ్గిణౌ ।। ౨.౨౧౮ ।।

కశ్చ సాధనమాత్రార్థానధ్యాదీన్పరికల్పయేత్ ।
అప్రయుక్తపదశ్చార్థో బహువ్రీహౌ కథం భవేత్ ।। ౨.౨౧౯ ।।
ప్రజ్ఞసంజ్ఞ్వాద్యవయవైర్న చాస్త్యర్థావధారణమ్ ।
తస్మాత్సంఘాత ఏవైకో విశిష్టార్థనిబన్ధనమ్ ।। ౨.౨౨౦ ।।
గర్గా ఇత్యేక ఏవాయం బహుష్వర్థేషు వర్తతే ।
ద్వన్ద్వసంజ్ఞోఽపి సంఘాతో బహూనాం అభిధాయకః ।। ౨.౨౨౧ ।।
యథైకశేషే భుజ్యాదిః ప్రత్యేకం అవతిష్ఠతే ।
క్రియైవం ద్వన్ద్వవాచ్యేఽర్థే ప్రత్యేకం ప్రవిభజ్యతే ।। ౨.౨౨౨ ।।
యచ్చ ద్వన్ద్వపదార్థస్య తచ్ఛబ్దేన వ్యపేక్షణమ్ ।
సాపి వ్యావృత్తరూపేఽర్థే సర్వనామసరూపతా ।। ౨.౨౨౩ ।।
యథా చ ఖదిరచ్ఛేదే భాగేషు క్రమవాంస్ఛిదిః ।
తథా ద్వన్ద్వపదార్థస్య భాగేషు క్రమదర్శనమ్ ।। ౨.౨౨౪ ।।
సఙ్ఖ్యైకదేశే ప్రక్రాన్తాన్యథా సఙ్ఖ్యానుపాతినః ।
క్రియావిశేషాన్మన్యన్తే స ద్వన్ద్వావయవే క్రమః ।। ౨.౨౨౫ ।।
ప్రతిపాదయతా వృత్తిం అబుద్ధాన్వాక్యపూర్వికామ్ ।
వృత్తౌ పదార్థభేదేన ప్రాధాన్యం ఉపదర్శితమ్ ।। ౨.౨౨౬ ।।
అభేదాదభిధేయస్య నఞ్సమాసే వికల్పితమ్ ।
ప్రాధాన్యం బహుధా భాష్యే దోషాస్తు ప్రక్రియాగతాః ।। ౨.౨౨౭ ।।
జహత్స్వార్థవికల్పే చ సర్వార్థత్యాగం ఇచ్ఛతా ।
బహువ్రీహిపదార్థస్య త్యాగః సర్వస్య దర్శితః ।। ౨.౨౨౮ ।।
శాస్త్రే క్వ చిత్ప్రకృత్యర్థః ప్రత్యయేనాభిధీయతే ।
ప్రకృతౌ వినివృత్తాయాం ప్రత్యయార్థశ్చ ధాతుభిః ।। ౨.౨౨౯ ।।
యం అర్థం ఆహతుర్భిన్నౌ ప్రత్యయావేక ఏవ తమ్ ।
క్వ చిదాహ పచన్తీతి ధాతుస్తాభ్యాం వినా క్వ చిత్ ।। ౨.౨౩౦ ।।

అన్వాఖ్యానస్మృతేర్యే చ ప్రత్యయార్థా నిబన్ధనమ్ ।
నిర్దిష్టాస్తే ప్రకృత్యర్థాః స్మృత్యన్తర ఉదాహృతాః ।।౨.౨౩౧ ।।
ప్రసిద్ధేరుద్వమికరీత్యేవం శాస్త్రేఽభిధీయతే ।
వ్యవహారాయ మన్యన్తే శాస్త్రార్థప్రక్రియా యతః ।।౨.౨౩౨ ।।
శాస్త్రేషు ప్రక్రియాభేదైరవిద్యైవోపవర్ణ్యతే ।
అనాగమవికల్పా తు స్వయం విద్యోపవర్తతే ।।౨.౨౩౩ ।।
అనిబద్ధం నిమిత్తేషు నిరుపాఖ్యం ఫలం యథా ।
తథా విద్యాప్యనాఖ్యేయా శాస్త్రోపాయేవ లక్ష్యతే ।।౨.౨౩౪ ।।
యథాభ్యాసం హి వాగర్థే ప్రతిపత్తిం సమీహతే ।
స్వభావ ఇవ చానాదిర్మిథ్యాభ్యాసో వ్యవస్థితః ।।౨.౨౩౫ ।।
ఉత్ప్రేక్షతే సావయవం పరమాణుం అపణ్డితః ।
తథావయవినం యుక్తం అన్యైరవయవైః పునః ।।౨.౨౩౬ ।।
ఘటాదిదర్శనాల్లోకః పరిచ్ఛిన్నోఽవసీయతే ।
సమారమ్భాచ్చ భావానాం ఆదిమద్బ్రహ్మ శాశ్వతమ్ ।।౨.౨౩౭ ।।
ఉపాయాః శిక్షమాణానాం బాలానాం ఉపలాపనాః ।
అసత్యే వర్త్మని స్థిత్వా తతః సత్యం సమీహతే ।।౨.౨౩౮ ।।
అన్యథా ప్రతిపద్యార్థం పదగ్రహణపూర్వకమ్ ।
పునర్వాక్యే తం ఏవార్థం అన్యథా ప్రతిపద్యతే ।।౨.౨౩౯ ।।
ఉపాత్తా బహవోఽప్యర్థా యేష్వన్తే ప్రతిషేధనమ్ ।
క్రియతే తే నివర్తన్తే తస్మాత్తాంస్తత్ర నాశ్రయేత్ ।।౨.౨౪౦ ।।
వృక్షో నాస్తీతి వాక్యం చ విశిష్టాభావలక్షణమ్ ।
నార్థే న బుద్ధౌ సంబన్ధో నివృత్తేరవతిష్ఠతే ।।౨.౨౪౧ ।।
విచ్ఛేదప్రతిపత్తౌ చ యద్యస్తీత్యవధార్యతే ।
అశబ్దవాచ్యా సా బుద్ధిర్నివర్త్యేత స్థితా కథమ్ ।।౨.౨౪౨ ।।

అథ యజ్ఞ్జానం ఉత్పన్నం తన్మిథ్యేతి నఞా కృతమ్ ।
నఞో వ్యాపారభేదేఽస్మిన్నభావావగతిః కథమ్ ।। ౨.౨౪౩ ।।
నిరాధారప్రవృత్తౌ చ ప్రాక్ప్రవృత్తిర్నఞో భవేత్ ।
అథాధారః స ఏవాస్య నియమార్థా శ్రుతిర్భవేత్ ।। ౨.౨౪౪ ।।
నియమద్యోతనార్థా వాప్యనువాదో యథా భవేత్ ।
కశ్చిదేవార్థవాంస్తత్ర శబ్దః శేషాస్త్వనర్థకాః ।। ౨.౨౪౫ ।।
విరుద్ధం చాభిసంబన్ధం ఉదాహార్యాదిభిః కృతమ్ ।
వాక్యే సమాప్తే వాక్యార్థం అన్యథా ప్రతిపద్యతే ।। ౨.౨౪౬ ।।
స్తుతినిన్దాప్రధానేషు వాక్యేష్వర్థో న తాదృశః ।
పదానాం ప్రవిభాగేన యాదృశః పరికల్ప్యతే ।। ౨.౨౪౭ ।।
అథాసంసృష్ట ఏవార్థః పదేషు సమవస్థితః ।
వాక్యార్థస్యాభ్యుపాయోఽసావేకస్య ప్రతిపాదనే ।। ౨.౨౪౮ ।।
పూర్వం పదేష్వసంసృష్టో యః క్రమాదుపచీయతే ।
ఛిన్నగ్రథితకల్పత్వాత్తద్విశిష్టతరం విదుః ।। ౨.౨౪౯ ।।
ఏకం ఆహురనేకార్థం శబ్దం అన్యే పరీక్షకాః ।
నిమిత్తభేదాదేకస్య సార్వార్థ్యం తస్య భిద్యతే ।। ౨.౨౫౦ ।।
యౌగపద్యం అతిక్రమ్య పర్యాయే వ్యవతిష్ఠతే ।
అర్థప్రకరణాభ్యాం వా యోగాచ్ఛబ్దాన్తరేణ వా ।। ౨.౨౫౧ ।।
యథా సాస్నాదిమాన్పిణ్డో గోశబ్దేనాభిధీయతే ।
తథా స ఏవ గోశబ్దో వాహీకేఽపి వ్యవస్థితః ।। ౨.౨౫౨ ।।
సర్వశక్తేస్తు తస్యైవ శబ్దస్యానేకధర్మణః ।
ప్రసిద్ధిభేదాద్గౌణత్వం ముఖ్యత్వం చోపజాయతే ।। ౨.౨౫౩ ।।
ఏకో మన్త్రస్తథాధ్యాత్మం అధిదైవం అధిక్రతు ।
అసంకరేణ సర్వార్థో భిన్నశక్తిరవస్థితః ।। ౨.౨౫౪ ।।

గోత్వానుషఙ్గో వాహీకే నిమిత్తాత్కైశ్చిదిష్యతే ।
అర్థమాత్రం విపర్యస్తం శబ్దః స్వార్థే వ్యవస్థితః ।।౨.౨౫౫ ।।
తథా స్వరూపం శబ్దానాం సర్వార్థేష్వనుషజ్యతే ।
అర్థమాత్రం విపర్యస్తం స్వరూపే తు శ్రుతిః స్థితా ।।౨.౨౫౬ ।।
ఏకత్వం తు సరూపత్వాచ్ఛబ్దయోర్గౌణముఖ్యయోః ।
ప్రాహురత్యన్తభేదేऽపి భేదమార్గానుదర్శినః ।।౨.౨౫౭ ।।
సామిధేన్యన్తరం చైవం ఆవృత్తావనుషజ్యతే ।
మన్త్రాస్చ వినియోగేన లభన్తే భేదం ఊహవత్ ।।౨.౨౫౮ ।।
తాన్యామ్నాయాన్తరాణ్యేవ పఠ్యతే కిం చిదేవ తు ।
అనర్థకానాం పాఠో వా శేషస్త్వన్యః ప్రతీయతే ।।౨.౨౫౯ ।।
శబ్దస్వరూపం అర్థస్తు పాఠేऽన్యైరుపవర్ణ్యతే ।
అత్యన్తభేదః సర్వేషాం తత్సంబన్ధాత్తు తద్వతామ్ ।।౨.౨౬౦ ।।
అన్యా సంస్కారసావిత్రీ కర్మణ్యన్యా ప్రయుజ్యతే ।
అన్యా జపప్రబన్ధేషు సా త్వేకైవ ప్రతీయతే ।।౨.౨౬౧ ।।
అర్థస్వరూపే శబ్దానాం స్వరూపాద్వృత్తిం ఇచ్ఛతః ।
వాక్యరూపస్య వాక్యార్థే వృత్తిరన్యానపేక్షయా ।।౨.౨౬౨ ।।
అనేకార్థత్వం ఏకస్య యైః శబ్దస్యానుగమ్యతే ।
సిద్ధ్యసిద్ధికృతా తేషాం గౌణముఖ్యప్రకల్పనా ।।౨.౨౬౩ ।।
అర్థప్రకరణాపేక్షో యో వా శబ్దాన్తరైః సహ ।
యుక్తః ప్రత్యాయయత్యర్థం తం గౌణం అపరే విదుః ।।౨.౨౬౪ ।।
శుద్ధస్యోచ్చారణే స్వార్థః ప్రసిద్ధో యస్య గమ్యతే ।
స ముఖ్య ఇతి విజ్ఞేయో రూపమాత్రనిబన్ధనః ।।౨.౨౬౫ ।।
యస్త్వన్యస్య ప్రయోగేణ యత్నాదివ నియుజ్యతే ।
తం అప్రసిద్ధం మన్యన్తే గౌణార్థాభినివేశినమ్ ।।౨.౨౬౬ ।।

స్వార్థే ప్రవర్తమానోఽపి యస్యార్థం యోఽవలమ్బతే ।
నిమిత్తం తత్ర ముఖ్యం స్యాన్నిమిత్తీ గౌణ ఇష్యతే ।। ౨.౨౬౭ ।।

పురారాదితి భిన్నేఽర్థే యౌ వర్తేతే విరోధిని ।
అర్థప్రకరణాపేక్షం తయోరప్యవధారణమ్ ।। ౨.౨౬౮ ।।

వాక్యస్యార్థాత్పదార్థానాం అపోద్ధారే ప్రకల్పితే ।
శబ్దాన్తరేణ సంబన్ధః కస్యైకస్యోపపద్యతే ।। ౨.౨౬౯ ।।

యచ్చాప్యేకం పదం దృష్టం చరితాస్తిక్రియం క్వ చిత్ ।
తద్వాక్యాన్తరం ఏవాహుర్న తదన్యేన యుజ్యతే ।। ౨.౨౭౦ ।।

యచ్చ కోఽయం ఇతి ప్రశ్నే గౌరశ్వ ఇతి చోచ్యతే ।
ప్రశ్న ఏవ క్రియా తత్ర ప్రక్రాన్తా దర్శనాదికా ।। ౨.౨౭౧ ।।

నైవాధికత్వం ధర్మాణాం న్యూనతా వా ప్రయోజికా ।
ఆధిక్యం అపి మన్యన్తే ప్రసిద్ధేర్న్యూనతాం క్వ చిత్ ।। ౨.౨౭౨ ।।

జాతిశబ్దోఽన్తరేణాపి జాతిం యత్ర ప్రయుజ్యతే ।
సంబన్ధిసదృశాద్ధర్మాత్తం గౌణం అపరే విదుః ।। ౨.౨౭౩ ।।

విపర్యాసాదివార్థస్య యత్రార్థాన్తరతాం ఇవ ।
మన్యన్తే స గవాదిస్తు గౌణ ఇత్యుచ్యతే క్వ చిత్ ।। ౨.౨౭౪ ।।

నియతాః సాధనత్వేన రూపశక్తిసమన్వితాః ।
యథా కర్మసు గమ్యన్తే సీరాసిముసలాదయః ।। ౨.౨౭౫ ।।

క్రియాన్తరే న చైతేషాం విభవన్తి న శక్తయః ।
రూపాదేవ తు తాదర్థ్యం నియమేన ప్రతీయతే ।। ౨.౨౭౬ ।।

తథైవ రూపశక్తిభ్యాం ఉత్పత్త్యా సమవస్థితః ।
శబ్దో నియతతాదర్థ్యః శక్త్యాన్యత్ర ప్రయుజ్యతే ।। ౨.౨౭౭ ।।

శ్రుతిమాత్రేణ యత్రాస్య సామర్థ్యం అవసీయతే ।
తం ముఖ్యం అర్థం మన్యన్తే గౌణం యత్నోపపాదితమ్ ।। ౨.౨౭౮ ।।

గోయుష్మన్మహతాం చ్వ్యర్థే స్వార్థాదర్థాన్తరే స్థితా ।
అర్థాన్తరస్య తద్భావస్తత్ర ముఖ్యోఽపి దృశ్యతే ।। ౨.౨౭౯ ।।
మహత్త్వం శుక్లభావం చ ప్రకృతిః ప్రతిపద్యతే ।
భేదేనాపేక్షితా సా తు గౌణత్వస్య ప్రసాధికా ।। ౨.౨౮౦ ।।
అగ్నిసోమాదయః శబ్దా యే స్వరూపపదార్థకాః ।
సంజ్ఞిభిః సంప్రయుజ్యన్తేఽప్రసిద్ధేస్తేషు గౌణతా ।। ౨.౨౮౧ ।।
అగ్నిదత్తస్తు యోఽగ్నిః స్యాత్తత్ర స్వార్థోపసర్జనః ।
శబ్దో దత్తార్థవృత్తిత్వాద్గౌణత్వం ప్రతిపద్యతే ।। ౨.౨౮౨ ।।
నిమిత్తభేదాత్ప్రక్రాన్తే శబ్దవ్యుత్పత్తికర్మణి ।
హరిశ్చన్ద్రాదిషు సుటో భావాభావౌ వ్యవస్థితౌ ।। ౨.౨౮౩ ।।
ఋష్యాదౌ ప్రాప్తసంస్కారో యః శబ్దోఽన్యేన యుజ్యతే ।
తత్రాన్తరఙ్గసంస్కారో బాహ్యేఽర్థే న నివర్తతే ।। ౨.౨౮౪ ।।
అత్యన్తవిపరీతోఽపి యథా యోఽర్థోఽవధార్యతే ।
యథాసంప్రత్యయం శబ్దస్తత్ర ముఖ్యః ప్రయుజ్యతే ।। ౨.౨౮౫ ।।
యద్యపి ప్రత్యయాధీనం అర్థతత్త్వావధారణమ్ ।
న సర్వః ప్రత్యయస్తస్మిన్ప్రసిద్ధ ఇవ జాయతే ।। ౨.౨౮౬ ।।
దర్శనం సలిలే తుల్యం మృగతృష్ణాదిదర్శనైః ।
భేదాత్తు స్పర్శనాదీనాం న జలం మృగతృష్ణికా ।। ౨.౨౮౭ ।।
యదసాధారణం కార్యం ప్రసిద్ధం రజ్జుసర్పయోః ।
తేన భేదపరిచ్ఛేదస్తయోస్తుల్యేఽపి దర్శనే ।। ౨.౨౮౮ ।।
ప్రసిద్ధార్థవిపర్యాస- నిమిత్తం యచ్చ దృశ్యతే ।
యస్తస్మాల్లక్ష్యతే భేదస్తం అసత్యం ప్రచక్షతే ।। ౨.౨౮౯ ।।
యచ్చ నిమ్నోన్నతం చిత్రే సరూపం పర్వతాదిభిః ।
న తత్ర ప్రతిఘాతాది కార్యం తద్వత్ప్రవర్తతే ।। ౨.౨౯౦ ।।

స్పర్శప్రబన్ధో హస్తేన యథా చక్రస్య సంతతః ।
న తథాలాతచక్రస్య విచ్ఛిన్నం స్పృశ్యతే హి తత్ ।। ౨.౨౯౧ ।।
వప్రప్రాకారకల్పైశ్చ స్పర్శనావరణే యథా ।
నగరేషు న తే తద్వద్గన్ధర్వనగరేష్వపి ।। ౨.౨౯౨ ।।
మృగపశ్వాదిభిర్యావాన్ముఖ్యైరర్థః ప్రసాధ్యతే ।
తావాన్న మృన్మయేష్వస్తి తస్మాత్తే విషయః కనః ।। ౨.౨౯౩ ।।
మహానాప్రియతే దేశః ప్రసిద్ధైః పర్వతాదిభిః ।
అల్పదేశాన్తరావస్థం ప్రతిబిమ్బం తు దృశ్యతే ।। ౨.౨౯౪ ।।
మరణాదినిమిత్తం చ యథా ముఖ్యా విషాదయః ।
న తే స్వప్నాదిషు స్వస్య తద్వదర్థస్య సాధకాః ।। ౨.౨౯౫ ।।
దేశకాలేన్ద్రియగతైర్భేదైర్యద్దృశ్యతేఽన్యథా ।
యథా ప్రసిద్ధిర్లోకస్య తథా తదవసీయతే ।। ౨.౨౯౬ ।।
యచ్చోపఘాతజం జ్ఞానం యచ్చ జ్ఞానం అలౌకికమ్ ।
న తాభ్యాం వ్యవహారోఽస్తి శబ్దా లోకనిబన్ధనాః ।। ౨.౨౯౭ ।।
ఘటాదిషు యథా దీపో యేనార్థేన ప్రయుజ్యతే ।
తతోఽన్యస్యాపి సాంనిధ్యాత్స కరోతి ప్రకాశనమ్ ।। ౨.౨౯౮ ।।
సంసర్గిషు తథార్థేషు శబ్దో యేన ప్రయుజ్యతే ।
తస్మాత్ప్రయోజకాదన్యానపి ప్రత్యాయయత్యసౌ ।। ౨.౨౯౯ ।।
నిర్మన్థనం యథారణ్యోరగ్న్యర్థం ఉపపాదితమ్ ।
ధూమం అప్యనభిప్రేతం జనయత్యేకసాధనమ్ ।। ౨.౩౦౦ ।।
తథా శబ్దోఽపి కస్మింశ్చిత్ప్రత్యాయ్యేఽర్థే వివక్షితే ।
అవివక్షితం అప్యర్థం ప్రకాశయతే సంనిధేః ।। ౨.౩౦౧ ।।
యథైవాత్యన్తసంసృష్టస్త్యక్తుం అర్థో న శక్యతే ।
తథా శబ్దోఽపి సంబన్ధీ ప్రవివక్తుం న శక్యతే ।। ౨.౩౦౨ ।।

అర్థానాం సంనిధానేఽపి సతి చైషాం ప్రకాశనే ।

ప్రయోజకోఽర్థః శబ్దస్య రూపాభేదేఽపి గమ్యతే ।। ౨.౩౦౩ ।।

క్వ చిద్గుణప్రధానత్వం అర్థానాం అవివక్షితమ్ ।

క్వ చిత్సాంనిధ్యం అప్యేషాం ప్రతిపత్తావకారణమ్ ।। ౨.౩౦౪ ।।

*యచ్చానుపాత్తం శబ్దేన తత్కస్మింశ్చిత్ప్రతీయతే ।

క్వ చిత్ప్రధానం ఏవార్థో భవత్యయస్య లక్షణమ్ ।। ౨.౩౦౫ * ।।

*ఆఖ్యాతం తద్ధితార్థస్య యత్కిం చిదుపదర్శకమ్ ।

గుణప్రధానభావస్య తత్ర దృష్టో విపర్యయః ।। ౨.౩౦౬ * ।।

*నిర్దేశే లిఙ్గసంఖ్యానాం సంనిధానం అకారణమ్ ।

ప్రమాణం అర్థప్రాసాదావనుపాత్తం ప్రతీయతే ।। ౨.౩౦౭ ।।

హ్రస్వస్యార్థం చ యద్దృష్టం తత్తస్యాసంనిధావపి ।

హ్రస్వస్య లక్షణార్థత్వాత్తద్వదేవాభిధీయతే ।। ౨.౩౦౮ ।।

దీర్ఘప్లుతాభ్యాం తస్య స్యాన్మాత్రయా వా విశేషణమ్ ।

జాతేర్వా లక్షణాయ స్యాత్సర్వథా సప్తపర్ణవత్ ।। ౨.౩౦౯ ।।

గన్తవ్యం దృశ్యతాం సూర్య ఇతి కాలస్య లక్షణే ।

జ్ఞాయతాం కాల ఇత్యేతత్సోపాయం అభిధీయతే ।। ౨.౩౧౦ ।।

విధ్యత్యధనుషేత్యత్ర విశేషేణ నిదర్శ్యతే ।

సామాన్యం ఆశ్రయః శక్తేర్యః కశ్చిత్ప్రతిపాదకః ।। ౨.౩౧౧ ।।

కాకేభ్యో రక్ష్యతాం సర్పిరితి బాలోఽపి చోదితః ।

ఉపఘాతపరే వాక్యే న శ్వాదిభ్యో న రక్షతి ।। ౨.౩౧౨ ।।

ప్రక్షాలనే శరావాణాం స్థాననిర్మార్జనం తథా ।

అనుక్తం అపి రూపేణ భుజ్యఙ్గత్వాత్ప్రతీయతే ।। ౨.౩౧౩ ।।

వాక్యాత్ప్రకరణాదర్థాదౌచిత్యాద్దేశకాలతః ।

శబ్దార్థాః ప్రవిభజ్యన్తే న రూపాదేవ కేవలాత్ ।। ౨.౩౧౪ ।।

సంసర్గో విప్రయోగశ్చ సాహచర్యం విరోధితా ।
అర్థః ప్రకరణం లిఙ్గం శబ్దస్యాన్యస్య సంనిధిః ।।౨.౩౧౫ ।।
సామర్థ్యం ఔచితీ దేశః కాలో వ్యక్తిః స్వరాదయః ।
శబ్దార్థస్యానవచ్ఛేదే విశేషస్మృతిహేతవః ।।౨.౩౧౬ ।।
భేదపక్షేఽపి సారూప్యాద్భిన్నార్థాః ప్రతిపత్తృషు ।
నియతా యాన్త్యభివ్యక్తిం శబ్దాః ప్రకరణాదిభిః ।।౨.౩౧౭ ।।
నామాఖ్యాతసరూపా యే కార్యాన్తరనిబన్ధనాః ।
శబ్దా వాక్యస్య తేష్వర్థో న రూపాదధిగమ్యతే ।।౨.౩౧౮ ।।
యా ప్రవృత్తినివృత్త్యర్థా స్తుతినిన్దాప్రకల్పనా ।
కుశలః ప్రతిపత్తా తాం అయథార్థాం సమీహతే ।।౨.౩౧౯ ।।
విధీయమానం యత్కర్మ దృష్టాదృష్టప్రయోజనమ్ ।
స్తూయతే సా స్తుతిస్తస్య కర్తురేవ ప్రయోజికా ।।౨.౩౨౦ ।।
వ్యాఘ్రాదివ్యపదేశేన యథా బాలో నివర్త్యతే ।
అసత్యోఽపి తథా కశ్చిత్ప్రత్యవాయోఽభిధీయతే ।।౨.౩౨౧ ।।
న సంవిధానాం కృత్వాపి ప్రత్యవాయే తథావిధే ।
శాస్త్రేణ ప్రతిషిద్ధేఽర్థే విద్వాన్కశ్చిత్ప్రవర్తతే ।।౨.౩౨౨ ।।
సర్వేషు సంవిధాయాపి సిద్ధైర్మన్త్రౌషధాదిభిః ।
నాన్యథా ప్రతిపత్తవ్యం న దతో గమయేదితి ।।౨.౩౨౩ ।।
క్వ చిత్తత్త్వసమాఖ్యానం క్రియతే స్తుతినిన్దయోః ।
తత్రాపి చ ప్రవృత్తిశ్చ నివృత్తిశ్చోపదిశ్యతే ।।౨.౩౨౪ ।।
రూపం సర్వపదార్థానాం వాక్యార్థోపనిబన్ధనమ్ ।
సాపేక్షా యే తు వాక్యార్థాః పదార్థైరేవ తే సమాః ।।౨.౩౨౫ ।।
వాక్యం తదపి మన్యన్తే యత్పదం చరితక్రియమ్ ।
అన్తరేణ క్రియాశబ్దం వాక్యాదేర్ద్విత్వదర్శనాత్ ।।౨.౩౨౬ ।।

ఆఖ్యాతశబ్దే నియతం సాధనం యత్ర గమ్యతే ।
తదప్యేకం సమాప్తార్థం వాక్యం ఇత్యభిధీయతే ।। ౨.౩౨౬ ।।
శబ్దవ్యవహితా బుద్ధిరప్రయుక్తపదాశ్రయా ।
అనుమానం తదర్థస్య ప్రత్యయే హేతురుచ్యతే ।। ౨.౩౨౮ ।।
[ధిస్వేరేస్ ఇసోల్లియ్న్తో]

అపరే తు పదస్యైవ తం అర్థం ప్రతిజానతే ।
శబ్దాన్తరాభిసంబన్ధం అన్తరేణ వ్యవస్థితమ్ ।। ౨.౩౨౯ ।।
యస్మిన్నుచ్చరితే శబ్దే యదా యోఽర్థః ప్రతీయతే ।
తం ఆహురర్థం తస్యైవ నాన్యదర్థస్య లక్షణమ్ ।। ౨.౩౩౦ ।।
క్రియార్థోపపదేశ్వేవం స్థానినాం గమ్యతే క్రియా ।
వృత్తౌ నిరాదిభిశ్చైవం క్రాన్తాద్యర్థః ప్రతీయతే ।। ౨.౩౩౧ ।।
తాని శబ్దాన్తరాణ్యేవ పర్యాయా ఇవ లౌకికాః ।
అర్థప్రకరణాభ్యాం తు తేషాం స్వార్థో నియమ్యతే ।। ౨.౩౩౨ ।।
ప్రతిబోధాభ్యుపాయాస్తు యే తం తం పురుషం ప్రతి ।
నావశ్యం తేఽభిసంబద్ధాః శబ్దా జ్ఞేయేన వస్తునా ।। ౨.౩౩౩ ।।
అసత్యాం ప్రతిపత్తౌ వా మిథ్యా వా ప్రతిపాదనే ।
స్వైరర్థైర్నిత్యసంబన్ధాస్తే తే శబ్దా వ్యవస్థితాః ।। ౨.౩౩౪ ।।
యథాప్రకరణం ద్వారం ఇత్యస్యాం కర్మణః శ్రుతౌ ।
బధాన దేహి వేత్యేతదుపాయాదవగమ్యతే ।। ౨.౩౩౫ ।।
తత్ర సాధనవృత్తిర్యః శబ్దః సత్త్వనిబన్ధనః ।
న స ప్రధానభూతస్య సాధ్యస్యార్థస్య వాచకః ।। ౨.౩౩౬ ।।
స్వార్థమాత్రం ప్రకాశ్యాసౌ సాపేక్షో వినివర్తతే ।
అర్థస్తు తస్య సంబన్ధీ ప్రకల్పయతి సంనిధిమ్ ।। ౨.౩౩౭ ।।

పారార్థ్యస్యావిశిష్టత్వాన్న శబ్దాచ్ఛబ్దసంనిధిః ।
నార్థాచ్ఛబ్దస్య సాంనిధ్యం న శబ్దాదర్థసంనిధిః ।। ౨.౩౩౮ ।।
నష్టరూపం ఇవాఖ్యాతం ఆక్షిప్తం కర్మవాచినా ।
యది ప్రాప్తం ప్రధానత్వం యుగపద్భావసత్త్వయోః ।। ౨.౩౩౯ ।।
త్రైస్తు నామసరూపత్వం ఆఖ్యాతస్యాస్య వర్ణ్యతే ।
అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వ్యవహారో విభజ్యతే ।। ౨.౩౪౦ ।।
న చాపి రూపాత్సందేహే వాచకత్వం నివర్తతే ।
అర్థం పశోరితి యథా సామర్థ్యాత్తద్ధి కల్ప్యతే ।। ౨.౩౪౧ ।।
సర్వం సత్త్వపదం శుద్ధం యది భావనిబన్ధనమ్ ।
సంసర్గే చ విభక్తోఽస్య తస్యార్థో న పృథగ్యది ।। ౨.౩౪౨ ।।
క్రియాప్రధానం ఆఖ్యాతం నామ్నాం సత్త్వప్రధానతా ।
చత్వారి పదజాతాని సర్వం ఏతద్విరుధ్యతే ।। ౨.౩౪౩ ।।
వాక్యస్య బుద్ధౌ నిత్యత్వం అర్థయోగం చ లౌకికమ్ ।
దృష్ట్వా చతుష్ట్వం నాస్తీతి వదత్యౌదుమ్బరాయణః ।। ౨.౩౪౪ ।।
వ్యాప్తిమాంశ్చ లఘుశ్చైవ వ్యవహారః పదాశ్రయః ।
లోకే శాస్త్రే చ కార్యార్థం విభాగేనైవ కల్పితః ।। ౨.౩౪౫ ।।
న లోకే ప్రతిపత్తౄణాం అర్థయోగాత్ప్రసిద్ధయః ।
తస్మాదలౌకికో వాక్యాదన్యః కశ్చిన్న విద్యతే ।। ౨.౩౪౬ ।।
అన్యత్ర శ్రూయమాణైశ్చ లిఙ్గైర్వాక్యైశ్చ సూచితాః ।
స్వార్థా ఏవ ప్రతీయన్తే రూపాభేదాదలక్షితాః ।। ౨.౩౪౭ ।।
ఉత్సర్గవాక్యే యత్త్యక్తం అశబ్దం ఇవ శబ్దవత్ ।
తద్బాధకేషు వాక్యేషు శ్రుతం అన్యత్ర గమ్యతే ।। ౨.౩౪౮ ।।
బ్రాహ్మణానాం శ్రుతిర్దధ్ని ప్రక్రాన్తా మాఠరాద్వినా ।
మాఠరస్తక్రసంబన్ధాత్తత్రాచష్టే యథార్థతామ్ ।। ౨.౩౪౯ ।।

అనేకాఖ్యాతయోగేఽపి వాక్యం న్యాయాపవాదయోః ।
ఏకం ఏవేష్యతే కైశ్చిద్భిన్నరూపం ఇవ స్థితమ్ ।। ౨.౩౫౦ ।।
నియమః ప్రతిషేధశ్చ విధిశేషస్తథా సతి ।
ద్వితీయే యో లుగాఖ్యాతస్తచ్ఛేషం అలుకం విదుః ।। ౨.౩౫౧ ।।
నిరాకాఙ్క్షాణి నిర్వృత్తౌ ప్రధానాని పరస్పరమ్ ।
తేషాం అనుపకారిత్వాత్కథం స్యాదేకవాక్యతా ।। ౨.౩౫౨ ।।
విశేషవిధినార్థిత్వాద్వాక్యశేషోఽనుమీయతే ।
విధేయవన్నివర్త్యేఽర్థే తస్మాత్తుల్యం వ్యపేక్షణమ్ ।। ౨.౩౫౩ ।।
సంజ్ఞాశబ్దైకదేశో యస్తస్య లోపో న విద్యతే ।
విశిష్టరూపా సా సంజ్ఞా కృతా చ న నివర్తతే ।। ౨.౩౫౪ ।।
సంజ్ఞాన్తరాచ్చ దత్తాదేర్నాన్యా సంజ్ఞా ప్రతీయతే ।
సంజ్ఞినం దేవదత్తాఖ్యం దత్తశబ్దః కథం వదేత్ ।। ౨.౩౫౫ ।।
సర్వైరవయవైస్తుల్యం సంబన్ధం సముదాయవత్ ।
కేచిచ్ఛబ్దస్వరూపాణాం మన్యన్తే సర్వసంజ్ఞిభిః ।। ౨.౩౫౬ ।।
వర్ణానాం అర్థవత్త్వం తు సంజ్ఞానాం సంజ్ఞిభిర్భవేత్ ।
సంబద్ధోఽవయవః సంజ్ఞా-ప్రవివేకే న కల్పతే ।। ౨.౩౫౭ ।।
సర్వస్వరూపైర్యుగపత్సంబన్ధే సతి సంజ్ఞినః ।
నైకదేశసరూపేభ్యస్తత్ప్రత్యాయనసంభవః ।। ౨.౩౫౮ ।।
ఏకదేశాత్తు సంఘాతే కేషాం చిజ్జాయతే స్మృతిః ।
స్మృతేస్తు విషయాచ్ఛబ్దాత్సంఘాతార్థః ప్రతీయతే ।। ౨.౩౫౯ ।।
ఏకదేశాత్స్మృతిర్భిన్నే సంఘాతే నియతా కథమ్ ।
కథం ప్రతీయమానః స్యాచ్ఛబ్దోఽర్థస్యాభిధాయకః ।। ౨.౩౬౦ ।।
ఏకదేశసరూపాస్తు తైస్తైర్భేదైః సమన్వితాః ।
అనునిష్పాదినః శబ్దాః సంజ్ఞాసు సమవస్థితాః ।। ౨.౩౬౧ ।।

సాధారణత్వాత్సంధిగ్ధాః సామర్థ్యాన్నియతాశ్రయాః ।
తేషాం యే సాధవస్తేషు శాస్త్రే లోపాది శిష్యతే ।। ౨.౩౬౨ ।।
తుల్యాయాం అనునిష్పత్తౌ జ్యే-ద్రా-ఘ్రా ఇత్యసాధవః ।
న హ్యన్వాఖ్యాయకే శాస్త్రే తేషు దత్తాదివత్స్మృతిః ।। ౨.౩౬౩ ।।
కృతణత్వాశ్చ యే శబ్దా నిత్యాః ఖరణసాదయః ।
ఏకద్రవ్యోపదేశిత్వాత్తాన్సాధూన్సంప్రచక్షతే ।। ౨.౩౬౪ ।।
గోత్రాణ్యేవ తు తాన్యాహుః సంజ్ఞాశక్తిసమన్వయాత్ ।
నిమిత్తాపేక్షణం తేషు స్వార్థే నావశ్యం ఇష్యతే ।। ౨.౩౬౫ ।।
వ్యవహారాయ నియమః సంజ్ఞానాం సంజ్ఞిని క్వ చిత్ ।
నిత్య ఏవ తు సంబన్ధో డిత్థాదిషు గవాదివత్ ।। ౨.౩౬౬ ।।
కృతకత్వాదనిత్యత్వం సంబన్ధస్యోపపద్యతే ।
సంజ్ఞాయాం సా హి పురుషైర్యథాకామం నియుజ్యతే ।। ౨.౩౬౭ ।।
యథా హి పాంసులేఖానాం బాలకైర్మధుక్రాదయః ।
సంజ్ఞాః క్రియన్తే సర్వాసు సంజ్ఞాస్వేషైవ కల్పనా ।। ౨.౩౬౮ ।।
వృద్ధ్యాదీనాం చ శాస్త్రేఽస్మిఞ్ ఛక్త్యవచ్ఛేదలక్షణః ।
అకృత్రిమో హి సంబన్ధో విశేషణవిశేష్యవత్ ।। ౨.౩౬౯ ।।
సంజ్ఞా స్వరూపం ఆశ్రిత్య నిమిత్తే సతి లౌకికీ ।
కా చిత్ప్రవర్తతే కా చిన్నిమిత్తాసంనిధావపి ।। ౨.౩౭౦ ।।
శాస్త్రేఽపి మహతీ సంజ్ఞా స్వరూపోపనిబన్ధనా ।
అనుమానం నిమిత్తస్య సంనిధానే ప్రతీయతే ।। ౨.౩౭౧ ।।
ఆవృత్తేరనుమానం వా సారూప్యాత్తత్ర గమ్యతే ।
శబ్దభేదానుమానం వా శక్తిభేదస్య వా గతిః ।। ౨.౩౭౨ ।।
క్వ చిద్విషయభేదేన కృత్రిమా వ్యవతిష్ఠతే ।
సంఖ్యాయాం ఏకవిషయం వ్యవస్థానం ద్వయోరపి ।। ౨.౩౭౩ ।।

విషయం కృత్రిమస్యాపి లౌకికః క్వ చిదుచ్చరన్ ।

వ్యాప్నోతి దూరాత్సంబుద్ధౌ తథా హి గ్రహణం ద్వయోః ।। ౨.౩౭౪ ।।

సఙ్ఖ్యైకశేషద్వన్ద్వేషు కే చిత్సామర్థ్యలక్షణమ్ ।

ప్రత్యాశ్రయం అవస్థానం క్రియాణాం ప్రతిజానతే ।। ౨.౩౭౫ ।।

భోజనం ఫలరూపాభ్యాం ఏకైకస్మిన్సమాప్యతే ।

అన్యథా హి వ్యవస్థానే న తదర్థః ప్రకల్ప్యతే ।। ౨.౩౭౬ ।।

అన్నాదానాది రూపాం చ సర్వే తృప్తిఫలాం భుజిమ్ ।

ప్రత్యేకం ప్రతిపద్యన్తే న తు నాట్యక్రియాం ఇవ ।। ౨.౩౭౭ ।।

పాద్యవత్సా విభాగేన సామర్థ్యాదవతిష్ఠతే ।

భుజిః కరోతి భుజ్యర్థం న తన్త్రేణ ప్రదీపవత్ ।। ౨.౩౭౮ ।।

దృశ్యాదిస్తు క్రియైకాపి తథాభూతేషు కర్మసు ।

ఆవృత్తిం అన్తరేణాపి సముదాయాశ్రయా భవేత్ ।। ౨.౩౭౯ ।।

భిన్నవ్యాపారరూపాణాం వ్యవహారాదిదర్శనే ।

కర్తౄణాం దర్శనం భిన్నం సంభూయార్థస్య సాధకమ్ ।। ౨.౩౮౦ ।।

లక్ష్యస్య లోకసిద్ధత్వాచ్ఛాస్త్రే లిఙ్గస్య దర్శనాత్ ।

అర్థిష్వాద్రైక్షు భేదేన వృద్ధిసంజ్ఞా సమాప్యతే ।। ౨.౩౮౧ ।।

శతాదానప్రధానత్వాద్దణ్డనే శతకర్మకే ।

అర్థినాం గుణభేదేఽపి సంఖ్యేయోఽర్థో న భిద్యతే ।। ౨.౩౮౨ ।।

సఙ్జ్ఞస్యైవ విధేయత్వాత్కార్యవత్ప్రతిపాదనే ।

తత్ర తన్త్రేణ సంబన్ధః సమాసాభ్యస్తసంజ్ఞయోః ।। ౨.౩౮౩ ।।

లక్షణార్థా శ్రుతిర్యేషాం కాం చిదేవ క్రియాం ప్రతి ।

త్రైర్వ్యస్తైశ్చ సమస్తైశ్చ స ధర్మ ఉపలక్ష్యతే ।। ౨.౩౮౪ ।।

వృషలైర్న ప్రవేష్టవ్యం ఇత్యేతస్మిన్గృహే యథా ।

ప్రత్యేకం సంహతానాం చ ప్రవేశః ప్రతిషిధ్యతే ।। ౨.౩౮౫ ।।

సంభూయ త్వర్థలిప్సాది- ప్రతిషేధోపదేశనే ।
పృథగప్రతిషిద్ధత్వాత్ప్రవృత్తిర్న విరుధ్యతే ।। ౨.౩౮౬ ।।
వ్యవాయలక్షణార్థాత్వాదట్కుప్వాఙాదిభిస్తథా ।
ప్రత్యేకం వా సమస్తైర్వా ణత్వం న ప్రతిషిధ్యతే ।। ౨.౩౮౭ ।।
అనుగ్రహార్థా భోక్తౄణాం భుజిరారభ్యతే యదా ।
దేశకాలాద్యభేదేన నానుగృహ్ణాతి తానసౌ ।। ౨.౩౮౮ ।।
పాత్రాదిభేదాన్నానాత్వం యస్యైకస్యోపదిశ్యతే ।
విపర్యయే వా భిన్నస్య తస్యైకత్వం ప్రకల్ప్యతే ।। ౨.౩౮౯ ।।
సంహత్యాపి చ కుర్వాణా భేదేన ప్రతిపాదితాః ।
స్వం స్వం భోజ్యం విభాగేన ప్రాప్తం సంభూయ భుఞ్జతే ।। ౨.౩౯౦ ।।
వీప్సాయా విషయాభావాద్విరోధాదన్యసంఖ్యయా ।
ద్విధా సమాప్త్యయోగాచ్చ శతం సజ్జేఽవతిష్ఠతే ।। ౨.౩౯౧ ।।
భుజిర్ద్వన్ద్వైకశేషాభ్యాం యత్రాన్యైః సహ శిష్యతే ।
తత్రాపి లక్షణార్థత్వాద్ద్విధా వాక్యం సమాప్యతే ।। ౨.౩౯౨ ।।
వాక్యాన్తరాణాం ప్రత్యేకం సమాప్తిః కైశ్చిదిష్యతే ।
రూపాన్తరేణ యుక్తానాం వాక్యానాం తేన సంగ్రహః ।। ౨.౩౯౩ ।।
న వాక్యస్యాభిధేయాని భేదవాక్యాని కాని చిత్ ।
తస్మింస్తూచ్చరితే భేదాంస్తథాన్యాన్ప్రతిపద్యతే ।। ౨.౩౯౪ ।।
యేషాం సమస్తో వాక్యార్థః ప్రతిభేదం సమాప్యతే ।
తేషాం తదానీం భిన్నస్య కిం పదార్థస్య సత్తయా ।। ౨.౩౯౫ ।।
అథ తైరేవ జనితః సోఽర్థో భిన్నేషు వర్తతే ।
పూర్వస్యార్థస్య తేన స్యాద్విరోధః సహ వా స్థితిః ।। ౨.౩౯౬ ।।
సహస్థితౌ విరోధిత్వం స్యాద్విశిష్టావిశిష్టయోః ।
వ్యభిచారీ తు సంబన్ధస్త్యాగేఽర్థస్య ప్రసజ్యతే ।। ౨.౩౯౭ ।।

ఏకః సాధారణో వాచ్యః ప్రతిశబ్దం అవస్థితః ।
సఙ్ఖ్యే సఙ్ఖ్యేషు చార్థాత్మా సన్నిధాననిదేశకః ।। ౨.౩౯౮ ।।

యథా సాధారణే స్వత్వం త్యాగస్య చ ఫలం ధనే ।
ప్రీతిశ్చావికలా తద్వత్సంబన్ధోఽర్థేన తద్వతామ్ ।। ౨.౩౯౯ ।।

వర్ణానాం అర్థవత్తాయాం తేనైవార్థేన తద్వతి ।
సముదాయే న చైకత్వం భేదేన వ్యవతిష్ఠతే ।। ౨.౪౦౦ ।।

ఏకేనైవ ప్రదీపేన సర్వే సాధారణం ధనమ్ ।
పశ్యన్తి తద్వదేకేన సుపా సంఖ్యాభిధీయతే ।। ౨.౪౦౧ ।।

నార్థవత్తా పదే వర్ణే వాక్యే చైవం విశిష్యతే ।
అభ్యాసాత్ప్రక్రమోఽన్యస్తు విరుద్ధ ఇవ దృశ్యతే ।। ౨.౪౦౨ ।।

వినియోగాదృతే శబ్దో న స్వార్థస్య ప్రకాశకః ।
అర్థాభిధానసంబన్ధం ఉక్తిద్వారం ప్రచక్షతే ।। ౨.౪౦౩ ।।

యథా ప్రణిహితం చక్షుర్దర్శనాయోపకల్పతే ।
తథాభిసంహితః శబ్దో భవత్యర్థస్య వాచకః ।। ౨.౪౦౪ ।।

క్రియావ్యవేతః సంబన్ధో దృష్టః కరణకర్మభిః ।
అభిధానియమస్తస్మాదభిధానాభిధేయయోః ।। ౨.౪౦౫ ।।

బహుష్వేకాభిధానేషు సర్వేష్వేకార్థకారిషు ।
యత్ప్రయోక్తాభిసంధత్తే శబ్దస్తత్రావతిష్ఠతే ।। ౨.౪౦౬ ।।

ఆమ్నాయశబ్దానభ్యాసే కే చిదాహురనర్థకాన్ ।
స్వరూపమాత్రవృత్తీంశ్చ పరేషాం ప్రతిపాదనే ।। ౨.౪౦౭ ।।

అభిధానక్రియాయోగాదర్థస్య ప్రతిపాదకాన్ ।
నియోగభేదాన్మన్యన్తే తానేవైకత్వదర్శినః ।। ౨.౪౦౮ ।।

తేషాం అత్యన్తనానాత్వం నానాత్వవ్యవహారిణః ।
అక్షాదీనాం ఇవ ప్రాహురేకజాతిసమన్వయాత్ ।। ౨.౪౦౯ ।।

ప్రయోగాదభిసంధానం అన్యదేషు న విద్యతే ।

విషయే యతశక్తిత్వాత్స తు తత్ర వ్యవస్థితః ।। ౨.౪౧౦ ।।

నానాత్వస్యైవ సంజ్ఞానం అర్థప్రకరణాదిభిః ।

న జాత్వర్థాన్తరే వృత్తిరన్యార్థానాం కథం చన ।। ౨.౪౧౧ ।।

పదరూపం చ యద్వాక్యం అస్తిత్వోపనిబన్ధనమ్ ।

కామం విమర్శస్తత్రాయం న వాక్యావయవే పదే ।। ౨.౪౧౨ ।।

యథైవానర్థకైర్వర్ణైర్విశిష్టోఽర్థోఽభిధీయతే ।

పదైరనర్థకైరేవం విశిష్టోఽర్థోఽభిధీయతే ।। ౨.౪౧౩ ।।

యదన్తరాలే జ్ఞానం తు పదార్థేషూపజాయతే ।

ప్రతిపత్తేరుపాయోఽసౌ ప్రక్రమానవధారణాత్ ।। ౨.౪౧౪ ।।

పూర్వైరర్థైరనుగతో యథార్థాత్మా పరః పరః ।

సంసర్గ ఏవ ప్రక్రాన్తస్తథాన్యేష్వర్థవస్తుషు ।। ౨.౪౧౫ ।।

అఙ్గీకృతే తు కేషాం చిత్సాధ్యేనార్థేన సాధనే ।

ఆరాధనియమార్థైవ సాధనానాం పునః శ్రుతిః ।। ౨.౪౧౬ ।।

ఆధారే నియమాభావాత్తదాక్షేపో న విద్యతే ।

సామర్థ్యాత్సంభవస్తస్య శ్రుతిస్త్వన్యనివృత్తయే ।। ౨.౪౧౭ ।।

క్రియా క్రియాన్తరాద్భిన్నా నియతాధారసాధనా ।

ప్రక్రాన్తా ప్రతిపత్తౄణాం భేదాః సంబోధహేతవః ।। ౨.౪౧౮ ।।

అవిభాగం తు శబ్దేభ్యః క్రమవద్భ్యోఽపదక్రమమ్ ।

ప్రకాశతే తదన్యేషాం వాక్యం వాక్యార్థ ఏవ చ ।। ౨.౪౧౯ ।।

స్వరూపం విద్యతే యస్య తస్యాత్మా న నిరూప్యతే ।

నాస్తి యస్య స్వరూపం తు తస్యైవాత్మా నిరూప్యతే ।। ౨.౪౨౦ ।।

అశబ్దం అపరేఽర్థస్య రూపనిర్ధారణం విదుః ।

అర్థావభాసరూపా చ శబ్దేభ్యో జాయతే స్మృతిః ।। ౨.౪౨౧ ।।

అన్యథైవాగ్నిసంబన్ధాద్దాహం దగ్ధోఽభిమన్యతే ।
అన్యథా దాహశబ్దేన దాహార్థః సంప్రతీయతే ।। ౨.౪౨౨ ।।
పృథఙ్నివిష్టతత్త్వానాం పృథగర్థానుపాతినామ్ ।
ఇన్ద్రియాణాం యథా కార్యం ఋతే దేహాన్న కల్పతే ।। ౨.౪౨౩ ।।
తథా పదానాం సర్వేషాం పృథగర్థనివేశినామ్ ।
వాక్యేభ్యః ప్రవిభక్తానాం అర్థవత్తా న విద్యతే ।। ౨.౪౨౪ ।।
సంసర్గరూపం సంసృష్టేష్వర్థవస్తుషు గృహ్యతే ।
నాత్రోపాఖ్యాయతే తత్త్వం అపదార్థస్య దర్శనాత్ ।। ౨.౪౨౫ ।।
దర్శనస్యాపి యత్సత్యం న తథా దర్శనం స్థితమ్ ।
వస్తు సంసర్గరూపేణ తదరూపం నిరూప్యతే ।। ౨.౪౨౬ ।।
అస్తిత్వేనానుషక్తో వా నివృత్త్యాత్మని వా స్థితః ।
అర్థోఽభిధీయతే యస్మాదతో వాక్యం ప్రయుజ్యతే ।। ౨.౪౨౭ ।।
క్రియానుషఙ్గేణ వినా న పదార్థః ప్రతీయతే ।
సత్యో వా విపరీతో వా వ్యవహారే న సోఽస్త్యతః ।। ౨.౪౨౮ ।।
సదిత్యేతత్తు యద్వాక్యం తదభూదస్తి నేతి వా ।
క్రియాభిధానసంబన్ధం అన్తరేణ న గమ్యతే ।। ౨.౪౨౯ ।।
ఆఖ్యాతపదవాచ్యేఽర్థే సాధనోపనిబన్ధనే ।
వినా సత్త్వాభిధానేన నాకాఙ్క్షా వినివర్తతే ।। ౨.౪౩౦ ।।
ప్రాధాన్యాత్తు క్రియా పూర్వం అర్థస్య ప్రవిభజ్యతే ।
సాధ్యప్రయుక్తాన్యఙ్గాని ఫలం తస్య ప్రయోజకమ్ ।। ౨.౪౩౧ ।।
ప్రయోక్త్రైవాభిసంధత్తే సాధ్యసాధనరూపతామ్ ।
అర్థస్య చాభిసంబన్ధ- కల్పనాం ప్రసమీహతే ।। ౨.౪౩౨ ।।
పచిక్రియాం కరోతీతి కర్మత్వేనాభిధీయతే ।
పక్తిః కరణరూపం తు సాధ్యత్వేన ప్రతీయతే ।। ౨.౪౩౩ ।।

యోఽంశో యేనోపకారేణ ప్రయోక్తౄణాం వివక్షితః ।
అర్థస్య సర్వశక్తిత్వాత్స తథైవ వ్యవస్థితః ।। ౨.౪౩౪ ।।
ఆరాద్వృత్తిషు సంబన్ధః కదా చిదభిధీయతే ।
ఆశ్లిష్టో యోఽనుపశ్లిష్టః స కదా చిత్ప్రతీయతే ।। ౨.౪౩౫ ।।
సంసృష్టానాం విభక్తత్వం సంసర్గశ్చ వివేకినామ్ ।
నానాత్మకానాం ఏకత్వం నానాత్వం చ విపర్యయే ।। ౨.౪౩౬ ।।
సర్వాత్మకత్వాదర్థస్య నైరాత్మ్యాద్వా వ్యవస్థితమ్ ।
అత్యన్తయతశక్తిత్వాచ్ఛబ్ద ఏవ నిబన్ధనమ్ ।। ౨.౪౩౭ ।।
వస్తూపలక్షణః శబ్దో నోపకారస్య వాచకః ।
న స్వశక్తిః పదార్థానాం సంస్ప్రష్టుం తేన శక్యతే ।। ౨.౪౩౮ ।।
సంబన్ధిధర్మా సంయోగః స్వశబ్దేనాభిధీయతే ।
సంబన్ధః సమవాయస్తు సంబన్ధిత్వేన గమ్యతే ।। ౨.౪౩౯ ।।
లక్షణాద్వ్యవతిష్ఠన్తే పదార్థా న తు వస్తుతః ।
ఉపకారాత్స ఏవార్థః కథం చిదనుగమ్యతే ।। ౨.౪౪౦ ।।
వాక్యార్థే యోఽభిసంబన్ధో న తస్యాత్మా క్వ చిత్స్థితః ।
వ్యవహారే పదార్థానాం తం ఆత్మానం ప్రచక్షతే ।। ౨.౪౪౧ ।।
పదార్థే సముదాయే వా సమాప్తో నైవ వా క్వ చిత్ ।
పదార్థరూపభేదేన తస్యాత్మా ప్రవిభజ్యతే ।। ౨.౪౪౨ ।।
అన్వాఖ్యానాయ యో భేదః ప్రతిపత్తినిబన్ధనమ్ ।
సాకాఙ్క్షావయవం భేదే తేనాన్యదుపవర్ణ్యతే ।। ౨.౪౪౩ ।।
అనేకశక్తేరేకస్య ప్రవిభాగోఽనుగమ్యతే ।
ఏకార్థత్వం హి వాక్యస్య మాత్రయాపి ప్రతీయతే ।। ౨.౪౪౪ ।।
సంప్రత్యయార్థాద్బాహ్యోఽర్థః సన్నసన్వా విభజ్యతే ।
బాహ్యీకృత్య విభాగస్తు శక్త్యపోద్ధారలక్షణః ।। ౨.౪౪౫ ।।

ప్రత్యయార్థాత్మనియతాః శక్తయో న వ్యవస్థితాః ।
అన్యత్ర చ తతో రూపం న తాసాం ఉపలభ్యతే ।। ౨.౪౪౬ ।।
బహుశ్వపి తిఙన్తేషు సాకాఙ్క్షేష్వేకవాక్యతా ।
తిఙా తిఙ్భ్యో నిఘాతస్య పర్యుదాసస్తథార్థవాన్ ।। ౨.౪౪౭ ।।
ఏకతిఙ్యస్య వాక్యం తు శాస్త్రే నియతలక్షణమ్ ।
తస్యాతిఙ్గ్రహణేనార్థో వాక్యభేదాన్న విద్యతే ।। ౨.౪౪౮ ।।
తిఙన్తాన్తరయుక్తేషు యుక్తయుక్తేషు వా పునః ।
మృగః పశ్యత యాతీతి భేదాభేదౌ న తిష్ఠతః ।। ౨.౪౪౯ ।।
ఇతికర్తవ్యతార్థస్య సామర్థ్యాద్యత్ర కాఙ్క్ష్యతే ।
అశబ్దలక్షణాకాఙ్క్షం సమాప్తార్థం తదుచ్యతే ।। ౨.౪౫౦ ।।
తత్త్వాన్వాఖ్యానమాత్రే తు యావానర్థోఽనుషజ్యతే ।
వినాపి తత్ప్రయోగేణ శ్రుతేర్వాక్యం సమాప్యతే ।। ౨.౪౫౧ ।।
చిక్రమిష్యమాణోఽధీష్వాత్ర జపంశ్చక్రమణం కురు ।
తాదర్థ్యస్యావిశేషేఽపి శబ్దాద్భేదః ప్రతీయతే ।। ౨.౪౫౨ ।।
ఫలవన్తః క్రియాభేదాః క్రియాన్తరనిబన్ధనాః ।
అసంఖ్యాతాః క్రమోద్దేశైరేకాఖ్యాతనిదర్శితాః ।। ౨.౪౫౩ ।।
నివృత్తభేదా సర్వైవ క్రియాఖ్యాతేఽభిధీయతే ।
శ్రుతేరశక్యా భేదానాం ప్రవిభాగప్రకల్పనా ।। ౨.౪౫౪ ।।
అశ్వమేధేన యక్ష్యన్తే రాజానః సత్త్రం ఆసతే ।
బ్రాహ్మణా ఇతి నాఖ్యాత- రూపాద్భేదః ప్రతీయతే ।। ౨.౪౫౫ ।।
సకృచ్ఛ్రుతా సప్తదశస్వనావృత్త్యాపి యా క్రియా ।
ప్రజాపత్యేషు సామర్థ్యాత్సా భేదం ప్రతిపద్యతే ।। ౨.౪౫౬ ।।
దేవదత్తాదిషు భుజిః ప్రత్యేకం అవతిష్ఠతే ।
ప్రతిస్వతన్త్రం వాక్యం వా భేదేన ప్రతిపద్యతే ।। ౨.౪౫౭ ।।

ఉచ్చారణే తు వాక్యానాం అన్యద్రూపం న గృహ్యతే ।
ప్రతిపత్తౌ తు భిన్నానాం అన్యద్రూపం ప్రతీయతే ।। ౨.౪౫౮ ।।
ఏకం గ్రహణవాక్యం చ సామాన్యేనాభిధీయతే ।
కర్తరీతి యథా తచ్చ పశ్వాదిషు విభజ్యతే ।। ౨.౪౫౯ ।।
యది ఆకాఙ్క్షా నివర్తేత తద్భూతస్య సకృచ్ఛ్రుతౌ ।
నైవాన్యేనాభిసంబన్ధం తదుపేయాత్కథం చన ।। ౨.౪౬౦ ।।
ఏకరూపం అనేకార్థం తస్మాదుపనిబన్ధనమ్ ।
యోనిర్విభాగవాక్యానాం తేభ్యోఽనన్యదివ స్థితమ్ ।। ౨.౪౬౧ ।।
క్వ చిత్క్రియా వ్యక్తిభాగైరుపకారే ప్రవర్తతే ।
సామాన్యభాగ ఏవాస్యాః క్వ చిదర్థస్య సాధకః ।। ౨.౪౬౨ ।।
కాలభిన్నాశ్చ యే భేదా యే చాప్యుష్ట్రాసికాదిషు ।
ప్రక్రమే జాతిభాగస్య శబ్దాత్మా తైర్న భిద్యతే ।। ౨.౪౬౩ ।।
ఏకసంఖ్యేషు భేదేషు భిన్నా జాత్యాదిభిః క్రియాః ।
భేదేన వినియుజ్యన్తే తచ్ఛబ్దస్య సకృచ్ఛ్రుతౌ ।। ౨.౪౬౪ ।।
అక్షాదేషు యథా భిన్నా భక్షిభఞ్జిదివిక్రియాః ।
ప్రయోగకాలాభేదేఽపి ప్రతిభేదం పృథక్స్థితాః ।। ౨.౪౬౫ ।।
అక్షిణాం తన్త్రిణాం తన్త్రం ఉపాయస్తుల్యరూపతా ।
ఏషాం క్రమో విభక్తానాం తన్నిబద్ధా సకృచ్ఛ్రుతిః ।। ౨.౪౬౬ ।।
ద్వావప్యుపాయౌ శబ్దానాం ప్రయోగే సమవస్థితౌ ।
క్రమో వా యౌగపద్యం వా యౌ లోకో నాతివర్తతే ।। ౨.౪౬౭ ।।
క్రమే విభజ్యతే రూపం యౌగపద్యే న భిద్యతే ।
క్రియా తు యౌగపద్యేఽపి క్రమరూపానుపాతినీ ।। ౨.౪౬౮ ।।
భేదసంసర్గశక్తీ ద్వే శబ్దాద్భిన్నే ఇవ స్థితే ।
యౌగపద్యేఽప్యనేకేన ప్రయోగే భిద్యతే శ్రుతిః ।। ౨.౪౬౯ ।।

అభిన్నో రూపభేదేన య ఏకోఽర్థో వివక్షితః ।
తస్యావయవధర్మేణ సముదాయోఽనుగమ్యతే ।। ౨.౪౨౦ ।।
భేదనిర్వచనే త్వస్య ప్రత్యేదం వా సమాప్యతే ।
శ్రుతిర్వచనభిన్నా వా వాక్యభేదేఽవతిష్ఠతే ।। ౨.౪౨౧ ।।
తత్రైకవచనాన్తో వా సోఽక్షశబ్దః ప్రయుజ్యతే ।
ప్రత్యేకం వా బహుత్వేన ప్రవిభాగో యథాశ్రుతి ।। ౨.౪౨౨ ।।
ద్విష్ఠాని యాని వాక్యాని తేష్వప్యేకత్వదర్శినామ్ ।
అనేకశక్తేరేకస్య స్వశక్తిః ప్రవిభజ్యతే ।। ౨.౪౨౩ ।।
అత్యన్తభిన్నయోర్వా స్యాత్ప్రయోగే తన్త్రలక్షణః ।
ఉపాయస్తత్ర సంసర్గః ప్రతిపత్తృషు భిద్యతే ।। ౨.౪౨౪ ।।
భేదేనాధిగతౌ పూర్వం శబ్దౌ తుల్యశ్రుతీ పునః ।
తన్త్రేణ ప్రతిపత్తారః ప్రయోక్త్రా ప్రతిపాదితాః ।। ౨.౪౨౫ ।।
ఏకస్యాపి వివక్షాయాం అనునిష్పద్యతే పరః ।
వినాభిసంధినా శబ్దః శక్తిరూపః ప్రకాశతే ।। ౨.౪౨౬ ।।
అనేకా శక్తిరేకస్య యుగపచ్ఛ్రూయతే క్వ చిత్ ।
అగ్నిః ప్రకాశదాహాభ్యాం ఏకత్రాపి నియుజ్యతే ।। ౨.౪౨౭ ।।
ఆవృత్తిశక్తిభిన్నార్థే వాక్యే సకృదపి శ్రుతే ।
లిఙ్గాద్వా తన్త్రధర్మాద్వా విభాగో వ్యవతిష్ఠతే ।। ౨.౪౨౮ ।।
సంప్రసారణసంజ్ఞాయాం లిఙ్గాభ్యాం వర్ణవాక్యయోః ।
ప్రవిభాగస్తథా సూత్ర ఏకస్మిన్నేవ జాయతే ।। ౨.౪౨౯ ।।
తథా ద్విర్వచనేఽచీతి తన్త్రోపాయాదలక్షణః ।
ఏకశేషేణ నిర్దేశో భాష్య ఏవ ప్రదర్శితః ।। ౨.౪౩౦ ।।
ప్రాయేణ సంక్షేపరుచీనల్పవిద్యాపరిగ్రహాన్ ।
సంప్రాప్య వైయాకరణాన్సంగ్రహేఽస్తం ఉపాగతే ।। ౨.౪౩౧ ।।

కృతేఽథ పాతఞ్జలినా గురుణా తీర్థదర్శినా ।
సర్వేసం న్యాయబీజానాం మహాభాష్యే నిబన్ధనే ।। ౨.౪౮౨ ।।
అలబ్ధగాధే గామ్భీర్యాదుత్తాన ఇవ సౌష్ఠవాత్ ।
తస్మిన్నకృతబుద్ధీనాం నైవావాస్థిత నిశ్చయః ।। ౨.౪౮౩ ।।
వైజిసౌభవహర్యక్షైః శుష్కతర్కానుసారిభిః ।
ఆర్షే విప్లావితే గ్రన్థే సంగ్రహప్రతికఞ్చుకే ।। ౨.౪౮౪ ।।
యః పాతఞ్జలిశిష్యేభ్యో భ్రష్టో వ్యాకరణాగమః ।
కాలేన దాక్షిణాత్యేషు గ్రన్థమాత్రో వ్యవస్థితః ।। ౨.౪౮౫ ।।
పర్వతాదాగమం లబ్ధ్వా భాష్యబీజానుసారిభిః ।
స నీతో బహుశాఖత్వం చాన్ద్రాచార్యాదిభిః పునః ।। ౨.౪౮౬ ।।
న్యాయప్రస్థానమార్గాంస్తానభ్యస్య స్వం చ దర్శనమ్ ।
ప్రణీతో గురుణాస్మాకం అయం ఆగమసంగ్రహః ।। ౨.౪౮౭ ।।
వర్త్మనాం అత్ర కేషాం చిద్వస్తుమాత్రం ఉదాహృతమ్ ।
కాణ్డే తృతీయే న్యక్షేన భవిష్యతి విచారణా ।। ౨.౪౮౮ ।।
ప్రజ్ఞా వివేకం లభతే భిన్నైరాగమదర్శనైః ।
కియద్వా శక్యం ఉన్నేతుం స్వతర్కం అనుధావతా ।। ౨.౪౮౯ ।।
తత్తదుత్ప్రేక్షమాణానాం పురాణైరాగమైర్వినా ।
అనుపాసితవృద్ధానాం విద్యా నాతిప్రసీదతి ।। ౨.౪౯౦ ।।

3,౧ః జాతిసముద్దేశ

ద్విధా కైశ్చిత్పదం భిన్నం చతుర్ధా పఞ్చధాపి వా ।
అపోద్ధృత్యైవ వాక్యేభ్యః ప్రకృతిప్రత్యయాదివత్ ।। 3,౧.౧ ।।

పదార్థానాం అపోద్ధారే జాతిర్వా ద్రవ్యం ఏవ వా ।
పదార్థౌ సర్వశబ్దానాం నిత్యావేవోపవర్ణితౌ ।।౩,౧.౨ ।।
కేషాం చిత్సాహచర్యేణ జాతిః శక్త్యుపలక్షణమ్ ।
ఖదిరాదిష్వశక్తేషు శక్తః ప్రతినిధీయతే ।।౩,౧.౩ ।।
అస్వాతన్త్ర్యఫలో బన్ధిః ప్రమాణాదీవ శిష్యతే ।
అతో జాత్యభిధానేఽపి శక్తిహీనం న గృహ్యతే ।।౩,౧.౪ ।।
సంశ్లేషమాత్రం బధ్నాతిర్యది స్యాత్తు వివక్షితః ।
శక్త్యాశ్రయే తతో లిఙ్గం ప్రమాణాద్యనుశాసనమ్ ।।౩,౧.౫ ।।
స్వా జాతిః ప్రథమం శబ్దైః సర్వైరేవాభిధీయతే ।
తతోఽర్థజాతిరూపేషు తదధ్యారోపకల్పనా ।।౩,౧.౬ ।।
యథా రక్తే గుణే తత్త్వం కషాయే వ్యపదిశ్యతే ।
సంయోగిసన్నికర్షాచ్చ వస్త్రాదిష్వపి గృహ్యతే ।।౩,౧.౭ ।।
తథా శబ్దార్థసంబన్ధాచ్ఛబ్దే జాతిరవస్థితా ।
వ్యపదేశేఽర్థజాతీనాం జాతికార్యాయ కల్పతే ।।౩,౧.౮ ।।
జాతిశబ్దైకశేషే సా జాతీనాం జాతిరిష్యతే ।
శబ్దజాతయ ఇత్యత్ర తజ్జాతిః శబ్దజాతిషు ।।౩,౧.౯ ।।
యా శబ్దజాతిః శబ్దేషు శబ్దేభ్యో భిన్నలక్షణా ।
జాతిః సా శబ్దజాతిత్వం అవ్యతిక్రమ్య వర్తతే ।।౩,౧.౧౦ ।।
అర్థజాత్యభిధానేఽపి సర్వే జాత్యభిధాయినః ।
వ్యాపారలక్షణా యస్మాత్పదార్థాః సమవస్థితాః ।।౩,౧.౧౧ ।।
జాతౌ పదార్థే జాతిర్వా విశేషో వాపి జాతివత్ ।
శబ్దైరపేక్ష్యతే యస్మాదతస్తే జాతివాచినః ।।౩,౧.౧౨ ।।
ద్రవ్యధర్మా పదార్థే తు ద్రవ్యే సర్వోఽర్థ ఉచ్యతే ।
ద్రవ్యధర్మాశ్రయాద్ద్రవ్యం అతః సర్వోఽర్థ ఇష్యతే ।।౩,౧.౧౩ ।।

అనుప్రవృత్తిధర్మో వా జాతిః స్యాత్సర్వజాతిషు ।
వ్యావృత్తిధర్మసామాన్యం విశేషే జాతిరిష్యతే ।।३,౧.౧౪ ।।
సంయోగిధర్మభేదేన దేశే చ పరికల్పితే ।
తేషు దేశేషు సామాన్యం ఆకాశస్యాపి విద్యతే ।।३,౧.౧౫ ।।
అదేశానాం ఘటాదీనాం దేశాః సంబన్ధినో యథా ।
ఆకాశస్యాప్యదేశస్య దేశాః సంబన్ధినస్తథా ।।३,౧.౧౬ ।।
భిన్నవస్త్వాశ్రయా బుద్ధిః సంయోగిష్వనువర్తతే ।
సమవాయిషు భేదస్య గ్రహణం వినివర్తతే ।।३,౧.౧౭ ।।
అతః సంయోగిదేశానాం గౌణత్వం పరికల్ప్యతే ।
అవివేకాత్ప్రదేశేభ్యో ముఖ్యత్వం సమవాయినామ్ ।।३,౧.౧౮ ।।
అనుప్రవృత్తిరూపా యా ప్రఖ్యా తాం ఆకృతిం విదుః ।
కే చిద్వ్యావృత్తిరూపాం తు ద్రవ్యత్వేన ప్రచక్షతే ।।३,౧.౧౯ ।।
భిన్నా ఇతి పరోపాధిరభిన్నా ఇతి వా పునః ।
భావాత్మసు ప్రపఞ్చోఽయం సంసృష్టేష్వేవ జాయతే ।।३,౧.౨౦ ।।
నైకత్వం నాపి నానాత్వం న సత్త్వం న చ నాస్తితా ।
ఆత్మతత్త్వేషు భావానాం అసంసృష్టేషు విద్యతే ।।३,౧.౨౧ ।।
సర్వశక్త్యాత్మభూతత్వం ఏకస్యైవేతి నిర్ణయే ।
భావానాం ఆత్మభేదస్య కల్పనా స్యాదనర్థికా ।।३,౧.౨౨ ।।
తస్మాద్ద్రవ్యాదయః సర్వాః శక్తయో భిన్నలక్షణాః ।
సంసృష్టాః పురుషార్థస్య సాధికా న తు కేవలాః ।।३,౧.౨३ ।।
యథైవ చేన్ద్రియాదీనాం ఆత్మభూతా సమగ్రతా ।
తథా సంబన్ధిసంబన్ధ- సంసర్గేఽపి ప్రతీయతే ।।३,౧.౨౪ ।।
న తదుత్పద్యతే కిం చిద్యస్య జాతిర్న విద్యతే ।
ఆత్మాభివ్యక్తయే జాతిః కారణానాం ప్రయోజికా ।।३,౧.౨౫ ।।

కారణేషు పదం కృత్వా నిత్యానిత్యేషు జాతయః ।
క్వ చిత్కార్యేష్వభివ్యక్తిం ఉపయాన్తి పునః పునః ।।౩,౧.౨౬ ।।
నిర్వర్త్యమానం యత్కర్మ జాతిస్తత్రాపి సాధనమ్ ।
స్వాశ్రయస్యాభినిష్పత్త్యై సా క్రియాణాం ప్రయోజికా ।।౩,౧.౨౭ ।।
విధౌ వా ప్రతిషేధే వా బ్రాహ్మణత్వాది సాధనమ్ ।
వ్యక్త్యాశ్రితాస్రితా జాతేః సంఖ్యాజాతిర్విశేషికా ।।౩,౧.౨౮ ।।
యథా జలాదిభిర్వ్యక్తం ముఖం ఏవాభిధీయతే ।
తథా ద్రవ్యైరభివ్యక్తా జాతిరేవాభిధీయతే ।।౩,౧.౨౯ ।।
యథేన్ద్రియగతో భేద ఇన్ద్రియగ్రహణాదృతే ।
ఇన్ద్రియార్థేష్వదృశ్యోఽపి జ్ఞానభేదాయ కల్పతే ।।౩,౧.౩౦ ।।
తథాత్మరూపగ్రహణాత్కేషాం చిద్వ్యక్తయో వినా ।
సామాన్యజ్ఞానభేదానాం ఉపయాన్తి నిమిత్తతామ్ ।।౩,౧.౩౧ ।।
సత్యాసత్యౌ తు యౌ భాగౌ ప్రతిభావం వ్యవస్థితౌ ।
సత్యం యత్తత్ర సా జాతిరసత్యా వ్యక్తయః స్మృతాః ।।౩,౧.౩౨ ।।
సంబన్ధిభేదాత్సత్తైవ భిద్యమానా గవాదిషు ।
జాతిరిత్యుచ్యతే తస్యాం సర్వే శబ్దా వ్యవస్థితాః ।।౩,౧.౩౩ ।।
తాం ప్రాతిపదికార్థం చ ధాత్వర్థం చ ప్రచక్షతే ।
సా నిత్యా సా మహానాత్మా తాం ఆహుస్త్వతలాదయః ।।౩,౧.౩౪ ।।
ప్రాప్తక్రమా విశేషేషు క్రియా సైవాభిధీయతే ।
క్రమరూపస్య సంహారే తత్సత్త్వం ఇతి కథ్యతే ।।౩,౧.౩౫ ।।
సైవ భావవికారేషు షడవస్థాః ప్రపద్యతే ।
క్రమేణ శక్తిభిః స్వాభిరేవం ప్రత్యవభాసతే ।।౩,౧.౩౬ ।।
ఆత్మభూతః క్రమోఽప్యస్యా యత్రేదం కాలదర్శనమ్ ।
పౌర్వాపర్యాదిరూపేణ ప్రవిభక్తం ఇవ స్థితమ్ ।।౩,౧.౩౭ ।।

తిరోభావాభ్యుపగమే భావానాం సైవ నాస్తితా ।
లబ్ధక్రమే తిరోభావే నశ్యతీతి ప్రతీయతే ।।౩,౧.౩౮ ।।
పూర్వస్మాత్ప్రచ్యుతా ధర్మాదప్రాప్తా చోత్తరం పదమ్ ।
తదన్తరాలే భేదానాం ఆశ్రయాజ్జన్మ కథ్యతే ।।౩,౧.౩౯ ।।
ఆశ్రయః స్వాత్మమాత్రా వా భావా వా వ్యతిరేకినః ।
స్వశక్తయో వా సత్తాయా భేదదర్శనహేతవః ।।౩,౧.౪౦ ।।
పృథివ్యాదిష్వభివ్యక్తౌ న సంస్థానం అపేక్షతే ।
అనుచ్ఛిన్నాశ్రయాజ్జాతిరనిత్యేఽప్యాశ్రయే స్థితా ।।౩,౧.౪౧ ।।
అనుచ్ఛేద్యాశ్రయాం ఏకే సర్వాం జాతిం ప్రచక్షతే ।
న యౌగపద్యం ప్రలయే సర్వస్యేతి వ్యవస్థితాః ।।౩,౧.౪౨ ।।
ప్రకృతౌ ప్రవిలీనేషు భేదేష్వేకత్వదర్శినామ్ ।
ద్రవ్యసత్త్వం ప్రపద్యన్తే స్వాశ్రయా ఏవ జాతయః ।।౩,౧.౪౩ ।।
బ్రాహ్మణత్వాదయో భావాః సర్వప్రాణిష్వవస్థితాః ।
అభివ్యక్తాః స్వకార్యాణాం సాధకా ఇత్యపి స్మృతిః ।।౩,౧.౪౪ ।।
చిత్రాదిష్వప్యభివ్యక్తిర్జాతీనాం కైశ్చిదిష్యతే ।
ప్రాణ్యాశ్రితాస్తు తాః ప్రాప్తౌ నిమిత్తం పుణ్యపాపయోః ।।౩,౧.౪౫ ।।
జ్ఞానం త్వస్మద్విశిష్టానాం తాసు సర్వేన్ద్రియం విదుః ।
అభ్యాసాన్మణిరూప్యాది- విశేషేష్వివ తద్విదామ్ ।।౩,౧.౪౬ ।।
జాత్యుత్పలాదిగన్ధాదౌ భేదతత్త్వం యదాశ్రితమ్ ।
తద్భావప్రత్యయైర్లోకేఽనిత్యత్వాన్నాభిధీయతే ।।౩,౧.౪౭ ।।
అస్వశబ్దాభిధానాస్తు నరసింహాదిజాతయః ।
సరూపావయవేవాన్యా తాసు శ్రుతిరవస్థితా ।।౩,౧.౪౮ ।।
జాత్యవస్థాపరిచ్ఛేదే సంఖ్యా సంఖ్యాత్వం ఏవ వా ।
విప్రకర్షేఽపి సంసర్గాదుపకారాయ కల్పతే ।।౩,౧.౪౯ ।।

లక్షణా శబ్దసంస్కారే వ్యాపారః కార్యసిద్ధయే ।
సంఖ్యాకర్మాదిశక్తీనాం శ్రుతిసామ్యేఽపి దృశ్యతే ।।౩,౧.౫౦ ।।
న వినా సంఖ్యయా కశ్చిత్సత్త్వభూతోఽర్థ ఉచ్యతే ।
అతః సర్వస్య నిర్దేశే సంఖ్యా స్యాదవివక్షితా ।।౩,౧.౫౧ ।।
ఏకత్వం వా బహుత్వం వా కేషాం చిదవివక్షితమ్ ।
తద్ధి జాత్యభిధానాయ ద్విత్వం తు స్యాద్వివక్షితమ్ ।।౩,౧.౫౨ ।।
యద్యేతౌ వ్యాధితౌ స్యాతాం దేయం స్యాదిదం ఔషధమ్ ।
ఇత్యేవం లక్షణేఽర్థస్య ద్విత్వం స్యాదవివక్షితమ్ ।।౩,౧.౫౩ ।।
ఏకాదిశబ్దవాచ్యాయాః కర్మస్వఙ్గత్వం ఇష్యతే ।
సంఖ్యాయాః ఖనతి ద్వాభ్యాం ఇతి రూపాద్ధి సాశ్రితా ।।౩,౧.౫౪ ।।
యజేత పశునేత్యత్ర సంస్కారస్యాపి సంభవే ।
యథా జాతిస్తథైకత్వం సాధనత్వేన గమ్యతే ।।౩,౧.౫౫ ।।
లిఙ్గాత్తు స్యాద్ద్వితీయాదేస్తదేకత్వం వివక్షితమ్ ।
ఏకార్థవిషయత్వే చ తల్లిఙ్గం జాతిసంఖ్యయోః ।।౩,౧.౫౬ ।।
అన్యత్రావిహితస్యైవ స విధిః ప్రథమం పశోః ।
క్రియాయాం అఙ్గభావశ్చ తత్త్వేతస్మాద్వివక్షితమ్ ।।౩,౧.౫౭ ।।
గ్రహాస్త్వన్యత్ర విహితా భిన్నసంఖ్యాః పృథక్పృథక్ ।
ప్రాజాపత్యా నవేత్యేవమ్- ఆదిభేదసమన్వితాః ।।౩,౧.౫౮ ।।
అఙ్గత్వేన ప్రతీతానాం సంమార్గే త్వఙ్గినాం పునః ।
నిర్దేశం ప్రతి యా సంఖ్యా సా కథం స్యాద్వివక్షితా ।।౩,౧.౫౯ ।।
నాన్యత్ర విధిరస్తీతి సంస్కారో నాపి చాఙ్గితా ।
హేతుః సంఖ్యావివక్షాయా యత్నాత్సా హి వివక్షితా ।।౩,౧.౬౦ ।।
సంమార్జనే విశేషశ్చ న గ్రహే క్వ చిదాశ్రితః ।
విహితాస్తే చ సంస్కార్యాః సర్వేషాం ఆశ్రయస్తతః ।।౩,౧.౬౧ ।।

ప్రత్యాశ్రయం సమాప్తాయాం జాతావేకేన చేత్క్రియా ।
పశునా న ప్రకల్పేత తత్స్యాదేవ ప్రకల్పనమ్ ।।౩,౧.౬౨ ।।
ఏకేన చ ప్రసిద్ధాయాం క్రియాయాం యది సంభవాత్ ।
పశ్వన్తరం ఉపాదేయం ఉపాదానం అనర్థకమ్ ।।౩,౧.౬౩ ।।
యథైవాహితగర్భాయాం గర్భాధానాం అనర్థకమ్ ।
తథైకేన ప్రసిద్ధాయాం పశ్వన్తరం అనర్థకమ్ ।।౩,౧.౬౪ ।।
తావతార్థస్య సిద్ధత్వాదేకత్వస్యావ్యతిక్రమమ్ ।
కే చిదిచ్ఛన్తి న త్వత్ర సంఖ్యాఙ్గత్వేన గృహ్యతే ।।౩,౧.౬౫ ।।
ద్వితీయాది తు యల్లిఙ్గం ఉక్తన్యాయానువాది తత్ ।
న సంఖ్యా సాధనత్వేన జాతివత్తేన గమ్యతే ।।౩,౧.౬౬ ।।
అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సంఖ్యాభ్యుపగమే సతి ।
యుక్తం యత్సాధనత్వం స్యాన్న త్వన్యార్థోపలక్షణమ్ ।।౩,౧.౬౭ ।।
సాధనత్వే పదార్థస్య సామర్థ్యం న ప్రహీయతే ।
సంఖ్యావ్యాపారధర్మోఽత స్తేన లిఙ్గేన గమ్యతే ।।౩,౧.౬౮ ।।
అపూర్వస్య విధేయత్వాత్ప్రాధాన్యం అవసీయతే ।
విహితస్య పరార్థత్వాచ్ఛేశభావః ప్రతీయతే ।।౩,౧.౬౯ ।।
సంమార్గస్య విధేయత్వాతన్యత్ర విహితే గ్రహే ।
విధివాక్యే శ్రుతా సంఖ్యా లక్షణాయాం న బాధ్యతే ।।౩,౧.౭౦ ।।
విధివాక్యాన్తరే సంఖ్యా పశోర్నాస్తి విరోధినీ ।
తస్మాత్సగుణ ఏవాసౌ సహైకత్వేన గమ్యతే ।।౩,౧.౭౧ ।।
నిర్జ్ఞాతద్రవ్యసంబన్ధే యః కర్మణ్యుపదిశ్యతే ।
గునస్తేనార్థితా తస్య ద్రవ్యేణేవ ప్రతీయతే ।।౩,౧.౭౨ ।।
కశ్చిదేవ గుణో ద్రవ్యే యథా సామర్థ్యలక్షణః ।
ఆధారోఽపి గుణస్యైవం ప్రాప్తః సామర్థ్యలక్షణః ।।౩,౧.౭౩ ।।

తయోస్తు పృథగర్థిత్వే సంబన్ధో యః ప్రతీయతే ।
న తస్మిన్నుపఘాతోఽస్తి కల్ప్యం అన్యన్న చాశ్రుతమ్ ।।౩,౧.౭౪ ।।
క్రియయా యోఽభిసంబన్ధః స శ్రుతిప్రాపితస్తయోః ।
ఆశ్రయాశ్రయిణోర్వాక్యాన్నియమస్త్వవతిష్ఠతే ।।౩,౧.౭౫ ।।
తత్ర ద్రవ్యగుణాభావే ప్రత్యేకం స్యాద్వికల్పనమ్ ।
శ్రుతిప్రాప్తో హి సంబన్ధో బలవాన్వాక్యలక్షణాత్ ।।౩,౧.౭౬ ।।
యదా తు జాతిః శక్తిర్వా క్రియాం ప్రత్యుపదిశ్యతే ।
సామర్థ్యాత్సంనిధీయేతే తత్ర ద్రవ్యగుణౌ తదా ।।౩,౧.౭౭ ।।
జాతీనాం చ గుణానాం చ తుల్యేఽఙ్గత్వే క్రియాం ప్రతి ।
గుణాః ప్రతినిధీయన్తే ఛాగాదీనాం న జాతయః ।।౩,౧.౭౮ ।।
వ్యక్తిశక్తేః సమాసన్నా జాతయో న తథా గుణాః ।
సాక్షాద్ద్రవ్యం క్రియాయోగి గుణస్తస్మాద్వికల్ప్యతే ।।౩,౧.౭౯ ।।
సామ్యేనాన్యతరాభావే వికల్పః కైశ్చిదిష్యతే ।
అతద్గుణోఽతశ్ఛాగః స్యాన్మేషో వా తద్గుణో భవేత్ ।।౩,౧.౮౦ ।।
జాతేరాశ్రితసంఖ్యాయాః ప్రవృత్తిరుపలభ్యతే ।
సంఖ్యావిశేషం ఉత్సృజ్య క్వచిత్సైవ ప్రవర్తతే ।।౩,౧.౮౧ ।।
పరాఙ్గభూతం సామాన్యం యుజ్యతే ద్రవ్యసంఖ్యయా ।
స్వార్థం ప్రవర్తమానం తు న సంఖ్యాం అవలమ్బతే ।।౩,౧.౮౨ ।।
యజేత పశునేత్యత్ర యజ్యర్థాయాం పశుశ్రుతౌ ।
కృతార్థైకేన పశునా ప్రధానం భవతి క్రియా ।।౩,౧.౮౩ ।।
యావతాం సంభవో యస్య స కుర్యాత్తావతాం యది ।
ఆలమ్బనం గుణైస్తేన ప్రధానం స్యాత్ప్రయోజితమ్ ।।౩,౧.౮౪ ।।
సంమృజ్యమానతన్త్రే తు గ్రహే యత్ర క్రియాశ్రుతిః ।
సంఖ్యావిశేషగ్రహణం నైవ తత్రాద్రియామహే ।।౩,౧.౮౫ ।।

శిష్యమాణపరే వాక్యే యదేకగ్రహణం కృతమ్ ।
శేషే విశిష్టసంఖ్యేఽపి వ్యక్తం తల్లిఙ్గదర్శనమ్ ।।౩,౧.౮౬ ।।
సమాసప్రత్యయవిధౌ యథా నిపతితా శ్రుతిః ।
గుణానాం పరతన్త్రాణాం న్యాయేనైవోపపద్యతే ।।౩,౧.౮౭ ।।
గుణేఽపి నాఙ్గీక్రియతే ప్రధానాన్తరసిద్ధయే ।
సంఖ్యా కర్తా తథా కర్మణ్యవిశిష్టః ప్రతీయతే ।।౩,౧.౮౮ ।।
యస్యాన్యస్య ప్రసక్తస్య నియమార్థా పునః శ్రుతిః ।
నివృత్తౌ చరితార్థత్వాత్సంఖ్యా తత్రావివక్షితా ।।౩,౧.౮౯ ।।
సరూపసముదాయాత్తు విభక్తిర్యా విధీయతే ।
ఏకస్తత్రార్థవాన్సిద్ధః సముదాయస్య వాచకః ।।౩,౧.౯౦ ।।
ప్రత్యయస్య ప్రధానస్య సమాసస్యాపి వా విధౌ ।
సిద్ధః సంఖ్యావివక్షాయాం సర్వథానుగ్రహో గుణే ।।౩,౧.౯౧ ।।
అభేదరూపం సాదృశ్యం ఆత్మభూతాశ్చ శక్తయః ।
జాతిపర్యాయవాచిత్వం ఏషాం అప్యుపవర్ణ్యతే ।।౩,౧.౯౨ ।।
దణ్డోపాదిత్సయా దణ్డం యద్యపి ప్రతిపద్యతే ।
న తస్మాదేవ సామర్థ్యాత్స దణ్డీతి ప్రతీయతే ।।౩,౧.౯౩ ।।
నేచ్ఛానిమిత్తాదిచ్ఛావానితి జ్ఞానం ప్రవర్తతే ।
తస్మాత్సత్యపి సామర్థ్యే బుద్ధిరర్థాన్తరాశ్రయా ।।౩,౧.౯౪ ।।
స్వభావో వ్యపదేశో వా సామర్థ్యం వావతిష్ఠతే ।
సర్వస్యాన్తే యతస్తస్మాద్వ్యవహారో న కల్పతే ।।౩,౧.౯౫ ।।
యదా భేదాన్పరిత్యజ్య బుద్ధ్యైక ఇవ గృహ్యతే ।
వ్యక్త్యాత్మైవ తదా తత్ర బుద్ధిరేకా ప్రవర్తతే ।।౩,౧.౯౬ ।।
భేదరూపైరనుస్యూతం యదైకం ఇవ మన్యతే ।
సమూహావగ్రహా బుద్ధిర్బహుభ్యో జాయతే తదా ।।౩,౧.౯౭ ।।

*యదా సహవివక్షాయాం ఏకబుద్ధినిబన్ధనః ।

బద్ధావయవవిచ్ఛేదః సముదాయోఽభిధీయతే ।।౩,౧.౯౮ * ।।

*ప్రతిక్రియం సమాప్తత్వాదేకో భేదసమన్వితః ।

ద్వన్ద్వే ద్విత్వాదిభేదేన తదాసావుపగమ్యతే ।।౩,౧.౯౯ * ।।

సకృత్ప్రవృత్తావేకత్వం ఆవృత్తౌ సదృశాత్మతామ్ ।

భిన్నాత్మకానాం వ్యక్తీనాం భేదాపోహః ప్రపద్యతే ।।౩,౧.౧౦౦ ।।

అనుప్రవృత్తేతి యథా- భిన్నా బుద్ధిః ప్రతీయతే ।

అర్థో వ్యావృత్తరూపోఽపి తథా తత్త్వేన గృహ్యతే ।।౩,౧.౧౦౧ ।।

సరూపాణాం చ సర్వేషాం న భేదోపనిపాతినః ।

విద్యన్తే వాచకాః శబ్దా నాపి భేదోఽవధార్యతే ।।౩,౧.౧౦౨ ।।

జ్ఞానశబ్దార్థవిషయా విశేషా యే వ్యవస్థితాః ।

తేషాం దురవధారత్వాజ్జ్ఞానాద్యేకత్వదర్శనమ్ ।।౩,౧.౧౦౩ ।।

జ్ఞానేష్వపి యథార్థేషు తథా సర్వేషు జాతయః ।

సంసర్గదర్శనే సన్తి తాశ్చార్థస్య ప్రసాధికాః ।।౩,౧.౧౦౪ ।।

జ్ఞేయస్థం ఏవ సామాన్యం జ్ఞానానాం ఉపకారకమ్ ।

న జాతు జ్ఞేయవజ్జ్ఞానం పరరూపేణ రూప్యతే ।।౩,౧.౧౦౫ ।।

యథా జ్యోతిః ప్రకాశేన నాన్యేనాభిప్రకాశ్యతే ।

జ్ఞానాకారస్తథాన్యేన న జ్ఞానేనోపగృహ్యతే ।।౩,౧.౧౦౬ ।।

*న చాత్మసమవేతస్య సామాన్యస్యావధారణే ।

జ్ఞానశక్తిః సమర్థా స్యాజ్జ్ఞాతస్యాన్యస్య వస్తునః ।।౩,౧.౧౦౭ * ।।

*అయౌగపద్యే జ్ఞానానాం అస్యేత్యగ్రహణం న చ ।

యథోపలబ్ధి స్మరణం ఉపలబ్ధే చ జాయతే ।।౩,౧.౧౦౮ * ।।

ఘటజ్ఞానం ఇతి జ్ఞానం ఘటజ్ఞానవిలక్షణమ్ ।

ఘట ఇత్యపి యజ్జ్ఞానం విషయోపనిపాతి తత్ ।।౩,౧.౧౦౯ ।।

యతో విషయరూపేణ జ్ఞానరూపం న గృహ్యతే ।
అర్థరూపవివిక్తం చ స్వరూపం నావధార్యతే ।।3,౧.౧౧౦ ।।

3,౨ః ద్రవ్యసముద్దేశః

ఆత్మా వస్తు స్వభావశ్చ శరీరం తత్త్వం ఇత్యపి ।
ద్రవ్యం ఇత్యస్య పర్యాయాస్తచ్చ నిత్యం ఇతి స్మృతమ్ ।।3,౨.౧ ।।
సత్యం వస్తు తదాకారైరసత్యైరవధార్యతే ।
అసత్యోపాధిభిః శబ్దైః సత్యం ఏవాభిధీయతే ।।3,౨.౨ ।।
అధ్రువేణ నిమిత్తేన దేవదత్తగృహం యథా ।
గృహీతం గృహశబ్దేన శుద్ధం ఏవాభిధీయతే ।।3,౨.3 ।।
సువర్ణాది యథా యుక్తం స్వైరాకారైరపాయిభిః ।
రుచకాద్యభిధానానాం శుద్ధం ఏవైతి వాచ్యతామ్ ।।3,౨.౪ ।।
ఆకారైశ్చ వ్యవచ్ఛేదాత్సార్వార్థ్యం అవరుధ్యతే ।
యథైవ చక్షురాదీనాం సామర్థ్యం నాలికాదిభిః ।।3,౨.౫ ।।
తేష్వాకారేషు యః శబ్దస్తథాభూతేషు వర్తతే ।
తత్త్వాత్మకత్వాత్తేనాపి నిత్యం ఏవాభిధీయతే ।।3,౨.౬ ।।
న తత్త్వాతత్త్వయోర్భేద ఇతి వృద్ధేభ్య ఆగమః ।
అతత్త్వం ఇతి మన్యన్తే తత్త్వం ఏవావిచారితమ్ ।।3,౨.౭ ।।
వికల్పరూపం భజతే తత్త్వం ఏవావికల్పితమ్ ।
న చాత్ర కాలభేదోఽస్తి కాలభేదశ్చగృహ్యతే ।।3,౨.౮ ।।
యథా విషయధర్మాణాం జ్ఞానేఽత్యన్తం అసంభవః ।
తదాత్మేవ చ తత్సిద్ధం అత్యన్తం అతదాత్మకమ్ ।।3,౨.౯ ।।

తథా వికారరూపాణాం తత్త్వేఽత్యన్తం అసంభవః ।
తదాత్మేవ చ తత్తత్త్వం అత్యమ్న్తం అతదాత్మకమ్ ।।3,౨.౧౦ ।।
సత్యం ఆకృతిసంహారే యదన్తే వ్యవతిష్ఠతే ।
తన్నిత్యం శబ్దవాచ్యం తచ్ఛబ్దాత్తచ్చ న భిద్యతే ।।3,౨.౧౧ ।।
న తదస్తి న తన్నాస్తి న తదేకం న తత్పృథక్ ।
న సంసృష్టం విభక్తం వా వికృతం న చ నాన్యథా ।।3,౨.౧౨ ।।
తన్నాస్తి విద్యతే తచ్చ తదేకం తత్పృథక్పృథక్ ।
సంసృష్టం చ విభక్తం చ వికృతం తత్తదన్యథా ।।3,౨.౧3 ।।
తస్య శబ్దార్థసంబన్ధ- రూపం ఏకస్య దృశ్యతే ।
తద్దృశ్యం దర్శనం ద్రష్టా దర్శనే చ ప్రయోజనమ్ ।।3,౨.౧౪ ।।
వికారాపగమే సత్యం సువర్ణం కుణ్డలే యథా ।
వికారాపగమే సత్యాం తథాహుః ప్రకృతిం పరామ్ ।।3,౨.౧౫ ।।
వాచ్యా సా సర్వశబ్దానాం శబ్దాశ్చ న పృథక్తతః ।
అపృథక్త్వే చ సంబన్ధస్తయోర్నానాత్మనోరివ ।।3,౨.౧౬ ।।
ఆత్మా పరః ప్రియో ద్వేష్యో వక్తా వాచ్యం ప్రయోజనమ్ ।
విరుద్ధాని యథైకస్య స్వప్నే రూపాణి చేతసః ।।3,౨.౧౭ ।।
అజన్మని తథా నిత్యే పౌర్వాపర్యవివర్జితే ।
తత్త్వే జన్మాదిరూపత్వం విరుద్ధం ఉపలభ్యతే ।।3,౨.౧౮ ।।

3.3ః sఅంబన్ధసముద్దేశ

జ్ఞానం ప్రయోక్తుర్బాహ్యోఽర్థః స్వరూపం చ ప్రతీయతే ।
శబ్దైరుచ్చరితైస్తేషాం సంబన్ధః సమవస్థితః ।।3,3.౧ ।।

ప్రతిపత్తుర్భవత్యర్థే జ్ఞానే వా సంశయః క్వచిత్ ।
స్వరూపేషూపలభ్యేషు వ్యభిచారో న విద్యతే ।।౩,౩.౨ ।।
అస్యాయం వాచకో వాచ్య ఇతి షష్ఠ్యా ప్రతీయతే ।
యోగః శబ్దార్థయోస్తత్త్వం అప్యతో వ్యపదిశ్యతే ।।౩,౩.౩ ।।
నాభిధానం స్వధర్మేణ సంబన్ధస్యాస్తి వాచకమ్ ।
అత్యన్తపరతన్త్రత్వాద్రూపం నాస్యాపదిశ్యతే ।।౩,౩.౪ ।।
ఉపకారాత్స యత్రాస్తి ధర్మస్తత్రానుగమ్యతే ।
శక్తీనాం అపి సా శక్తిర్గుణానాం అప్యసౌ గుణః ।।౩,౩.౫ ।।
తద్ధర్మణోస్తు తాచ్ఛబ్ద్యం సంయోగసమవాయయోః ।
తయోరప్యుపకారార్థా నియతాస్తదుపాధయః ।।౩,౩.౬ ।।
కా చిదేవ హి సావస్థా కార్యప్రసవసూచితా ।
కస్య చిత్కేన చిద్యస్యాం సంయోగ ఉపజాయతే ।।౩,౩.౭ ।।
నిరాత్మకానాం ఉత్పత్తౌ నియమః క్వచిదేవ యః ।
తేనైవావ్యపవర్గశ్చ ప్రాప్తభేదే స యత్కృతః ।।౩,౩.౮ ।।
ఆత్మాన్తరస్య యేనాత్మా తదాత్మేవావధార్యతే ।
యతశ్చైకత్వనానాత్వం తత్త్వం నాధ్యవసీయతే ।।౩,౩.౯ ।।
తాం శక్తిం సమవాయాఖ్యాం శక్తీనాం ఉపకారిణీమ్ ।
భేదాభేదావతిక్రాన్తాం అన్యథైవ వ్యవస్థితామ్ ।।౩,౩.౧౦ ।।
ధర్మం సర్వపదార్థానాం అతీతః సర్వలక్షణః ।
అనుగృహ్ణాతి సంబన్ధ ఇతి పూర్వేభ్య ఆగమః ।।౩,౩.౧౧ ।।
పదార్థీకృత ఏవాన్యైః సర్వత్రాభ్యుపగమ్యతే ।
సంబన్ధస్తేన శబ్దార్థః ప్రవిభక్తుం న శక్యతే ।।౩,౩.౧౨ ।।
సమవాయాత్స్వ ఆధారః స్వా చ జాతిః ప్రతీయతే ।
ఏకార్థసమవాయాత్తు గుణాః స్వాధార ఏవ యే ।।౩,౩.౧౩ ।।

ద్రవ్యత్వసత్తాసంయోగాః స్వాన్యాధారోపబన్ధనాః ।
తత్రప్రదేశవిభాగాశ్చ గుణా ద్విత్వాదయశ్చ యే ।।3,3.౧౪ ।।
కే చిత్స్వాశ్రయసంయుక్తాః కే చిత్తత్సమవాయినః ।
సంయుక్తసమవేతేషు సమవేతాస్తథాపరే ।।3,3.౧౫ ।।
స్వాశ్రయేణ తు సంయుక్తైః సంయుక్తం విభు గమ్యతే ।
సమవాయస్య సంబన్ధో నాపరస్తత్ర దృశ్యతే ।।3,3.౧౬ ।।
సంబన్ధస్యావిశిష్టత్వాన్న చాత్ర నియమో భవేత్ ।
తస్మాచ్ఛబ్దార్థయోర్నైవం సంబన్ధః పరికల్ప్యతే ।।3,3.౧౭ ।।
అదృష్టవృత్తిలాభేన యథా సంయోగ ఆత్మనః ।
క్వ చిత్స్వస్వామియోగాఖ్యోఽభేదేఽన్యత్రాపి స క్రమః ।।3,3.౧౮ ।।
ప్రాప్తిం తు సమవాయాఖ్యాం వాచ్యధర్మాతివర్తినీమ్ ।
ప్రయోక్తా ప్రతిపత్తా వా న శబ్దైరనుగచ్ఛతి ।।3,3.౧౯ ।।
అవాచ్యం ఇతి యద్వాచ్యం తదవాచ్యతయా యదా ।
వాచ్యం ఇత్యవసీయేత వాచ్యం ఏవ తదా భవేత్ ।।3,3.౨౦ ।।
అథాప్యవాచ్యం ఇత్యేవం, న తద్వాచ్యం ప్రతీయతే ।
వివక్షితాస్య యావస్థా సైవ నాధ్యవసీయతే ।।3,3.౨౧ ।।
తథాన్యథా సర్వథా చ యస్యావాచ్యత్వం ఉచ్యతే ।
తత్రాపి నైవ సావస్థా తైః శబ్దైః ప్రతిషిధ్యతే ।।3,3.౨౨ ।।
న హి సంశయరూపేఽర్థే శేషత్వేన వ్యవస్థితే ।
అవ్యుదాసే స్వరూపస్య సంశయోఽన్యః ప్రవర్తతే ।।3,3.౨3 ।।
యదా చ నిర్ణయజ్ఞానే నిర్ణయత్వేన నిర్ణయః ।
ప్రక్రమ్యతే తదా జ్ఞానం స్వధర్మే నావతిష్ఠతే ।।3,3.౨౪ ।।
సర్వం మిథ్యా బ్రవీమీతి నైతద్వాక్యం వివక్ష్యతే ।
తస్య మిథ్యాభిధానే హి ప్రక్రాన్తోఽర్థో న గమ్యతే ।।3,3.౨౫ ।।

న చ వాచకరూపేణ ప్రవృత్తిస్యాస్తి వాచ్యతా ।
ప్రతిపాద్యం న తత్త్రత్ర యేనాన్యత్ప్రతిపాద్యతే ।।3,3.౨౬ ।।
అసాధికా ప్రతిజ్ఞేతి నేయం ఏవాభిధీయతే ।
యథా, తథాస్య ధర్మోఽపి నాత్ర కశ్చిత్ప్రతీయతే ।।3,3.౨౭ ।।
వ్యాపారస్యాపరో యస్మాన్న వ్యాపారోఽస్తి కశ్చన ।
విరోధం అనవస్థాం వా తస్మాత్సర్వత్ర నాశ్రయేత్ ।।3,3.౨౮ ।।
ఇన్ద్రియాణాం స్వవిషయేష్వనాదిర్యోగ్యతా యథా ।
అనాదిరర్థైః శబ్దానాం సంబన్ధో యోగ్యతా తథా ।।3,3.౨౯ ।।
అసాధురనుమానేన వాచకః కైశ్చిదిష్యతే ।
వాచకత్వావిశేషే వా నియమః పుణ్యపాపయోః ।।3,3.30 ।।
సంబన్ధశబ్దే సంబన్ధో యోగ్యతాఇం ప్రతి యోగ్యతా ।
సమయాద్యోగ్యతాసంవిన్మాతాపుత్రాదియోగవత్ ।।3,3.3౧ ।।
శబ్దః కారణం అర్థస్య స హి తేనోపజన్యతే ।
తథా చ బుద్ధివిషయాదర్థాచ్ఛబ్దః ప్రతీయతే ।।3,3.3౨ ।।
భోజనాద్యపి మన్యన్తే బుద్ధ్యర్థే యదసంభవి ।
బుద్ధ్యర్థాదేవ బుద్ధ్యర్థే జాతే తదపి దృశ్యతే ।।3,3.33 ।।
అనిత్యేష్వపి నిత్యత్వం అభిధేయాత్మనా స్థితమ్ ।
అనిత్యత్వం స్వశక్తిర్వా సా చ నిత్యాన్న భిద్యతే ।।3,3.3౪ ।।
శబ్దేనార్థస్య సంస్కారో దృష్టాదృష్టప్రయోజనః ।
క్రియతే సోఽభిసంబన్ధం అన్తరేణ కథం భవేత్ ।।3,3.3౫ ।।
నావశ్యం అభిధేయేషు సంస్కారః స తథావిధః ।
దృస్యతే న చ సంబన్ధస్తథాభూతో వివక్షితః ।।3,3.3౬ ।।
సతి ప్రత్యయహేతుత్వం సంబన్ధ ఉపపద్యతే ।
శబ్దస్యార్థే యతస్తత్ర సంబన్ధోఽస్తీతి గమ్యతే ।।3,3.3౭ ।।

నిత్యేఽనిత్యేఽపి వాప్యర్థే పురుషేణ కథంచన ।

సంబన్ధోఽకృతసంబన్ధైః శబ్దైః కర్తుం న శక్యతే ।।3,3.3౮ ।।

వ్యపదేశే పదార్థానాం అన్యా సత్తౌపచారికీ ।

సర్వావస్థాసు సర్వేషాం ఆత్మరూపస్య దర్శికా ।।3,3.3౯ ।।

స్ఫటికాది యథా ద్రవ్యం భిన్నరూపైరుపాశ్రయైః ।

స్వశక్తియోగాత్సంబన్ధం తాద్రూప్యేణేవ గచ్ఛతి ।।3,3.౪౦ ।।

తద్వచ్ఛబ్దోఽపి సత్తాయాం అస్యాం పూర్వం వ్యవస్థితః ।

ధర్మైరుపైతి సంబన్ధం అవిరోధివిరోధిభిః ।।3,3.౪౧ ।।

ఏవం చ ప్రతిషేధ్యేషు ప్రతిషేధప్రక్లృప్తయే ।

ఆశ్రితేషూపచారేణ ప్రతిషేధః ప్రవర్తతే ।।3,3.౪౨ ।।

ఆత్మలాభస్య జన్మాఖ్యా సతా లభ్యం చ లభ్యతే ।

యది సజ్జాయతే కస్మాదథాసజ్జాయతే కథమ్ ।।3,3.౪3 ।।

సతో హి గన్తుర్గమనం, సతి గమ్యే ప్రవర్తతే ।

గన్తృవచ్చేన్న జన్మార్థో, న చేత్తద్వన్న జాయతే ।।3,3.౪౪ ।।

ఉపచర్య తు కర్తారం అభిధానప్రవృత్తయే ।

పునశ్చ కర్మభావేన తాం క్రియాం చ తదాశ్రయామ్ ।।3,3.౪౫ ।।

అథోపచారసత్తైవం విధేయస్తత్ర లాదయః ।

జన్మనా తు విరోధిత్వాన్ముఖ్యా సత్తా న విద్యతే ।।3,3.౪౬ ।।

ఆత్మానం ఆత్మనా బిభ్రదస్తీతి వ్యపదిశ్యతే ।

అన్తర్భావాచ్చ తేనాసౌ కర్మణా న సకర్మకః ।।3,3.౪౭ ।।

ప్రాక్చ సత్తాభిసంబన్ధాన్ముఖ్యా సత్తా కథం భవేత్ ।

అసంశ్చ నాస్తేః కర్తా స్యాదుపచారస్తు పూర్వవత్ ।।3,3.౪౮ ।।

తస్మాద్భిన్నేషు ధర్మేషు విరోధిష్వవిరోధినీమ్ ।

విరోధిఖ్యాపనాయైవ శబ్దైస్తైస్తైరుపాశ్రితామ్ ।।3,3.౪౯ ।।

అభిన్నకాలాం అర్థేషు భిన్నకాలేష్వవస్థితామ్ ।
ప్రవృత్తిహేతుం సర్వేషాం శబ్దానాం ఔపచారికీమ్ ।।3,3.౫౦ ।।
ఏతాం సత్తాం పదార్థో హి న కశ్చిదతివర్తతే ।
సా చ సంప్రతిసత్తాయాః పృథగ్భాశ్యే నిదర్శితా ।।3,3.౫౧ ।।
ప్రదేశస్యైకదేశం వా పరతో వా నిరూపణమ్ ।
విపర్యయం అభావం వా వ్యవహారోఽనువర్తతే ।।3,3.౫౨ ।।
యథేన్ద్రియస్య వైగుణ్యాన్మాత్రాధ్యారోపవానివ ।
జాయతే ప్రత్యయోఽర్థేభ్యస్తథైవోద్దేశజా మతిః ।।3,3.౫3 ।।
అకృత్స్నవిషయాభాసం శబ్దః ప్రత్యయం ఆశ్రితః ।
అర్థం ఆహాన్యరూపేణ స్వరూపేణానిరూపితమ్ ।।3,3.౫౪ ।।
రూపణవ్యపదేశాభ్యాం లౌకికే వర్త్మని స్థితౌ ।
జ్ఞానం ప్రత్యభిలాపం చ సదృశౌ బాలపణ్డితౌ ।।3,3.౫౫ ।।
సర్వార్థరూపతా శుద్ధిర్జ్ఞానస్య నిరుపాశ్రయా ।
తతోఽప్యస్య పరాం శుద్ధిం ఏకే ప్రాహురరూపికామ్ ।।3,3.౫౬ ।।
ఉపప్లవో హి జ్ఞానస్య బాహ్యాకారానుపాతితా ।
కాలుష్యం ఇవ తత్త్వస్య సంసర్గే వ్యతిభేదజమ్ ।।3,3.౫౭ ।।
యథా చ జ్ఞానం ఆలేఖాదశుద్ధౌ వ్యవతిష్ఠతే ।
తథోపాశ్రయవానర్థః స్వరూపాద్విప్రకృష్యతే ।।3,3.౫౮ ।।
ఏవం అర్థస్య శబ్దస్య జ్ఞానస్య చ విపర్యయే ।
భావాభావావభేదేన వ్యవహారానుపాతినౌ ।।3,3.౫౯ ।।
యథా భావం ఉపాశ్రిత్య తదభావోఽనుగమ్యతే ।
తథాభావం ఉపాశ్రిత్య తద్భావోఽప్యనుగమ్యతే ।।3,3.౬౦ ।।
నాభావో జాయతే భావో నైతి భావోఽనుపాఖ్యతామ్ ।
ఏకస్మాదాత్మనోఽనన్యౌ భావాభావౌ వికల్పితౌ ।।3,3.౬౧ ।।

అభావస్యానుపాఖ్యత్వాత్కారణం న ప్రసాధకమ్ ।
సోపాఖ్యస్య తు భావస్య కారణం కిం కరిశ్యతి ।।౩,౩.౬౨ ।।
తస్మాత్సర్వం అభావో వా భావో వా సర్వం ఇష్యతే ।
న త్వవస్థాన్తరం కిం చిదేకస్మాత్సత్యతః స్థితమ్ ।।౩,౩.౬౩ ।।
తస్మాన్నాభావం ఇచ్ఛన్తి యే లోకే భావవాదినః ।
అభావవాదినో వాపి న భావం తత్త్వలక్షణమ్ ।।౩,౩.౬౪ ।।
అద్వయే చైవ సర్వస్మిన్స్వభావాదేకలక్షణే ।
పరికల్పేషు మర్యాదా విచిత్రైవోపలభ్యతే ।।౩,౩.౬౫ ।।
చతస్రో హి యథావస్థా నిరుపాఖ్యే ప్రకల్పితాః ।
ఏవం ద్వైవిధ్యం అప్యేతద్భావాభావవ్యపాశ్రయమ్ ।।౩,౩.౬౬ ।।
అవిరోధీ విరోధీ వా సన్నసన్వాపి యుక్తితః ।
క్రమవానక్రమో వాపి నాభావ ఉపపద్యతే ।।౩,౩.౬౭ ।।
అవిరోధీ విరోధీ వా సన్నసన్వాపి తత్త్వతః ।
క్రమవానక్రమో వాపి తేన భావో న విద్యతే ।।౩,౩.౬౮ ।।
అభావే త్రిషు కాలేషు న భేదస్యాస్తి సంభవః ।
తస్మిన్నసతి భావేఽపి త్రైకాల్యం నావతిష్ఠతే ।।౩,౩.౬౯ ।।
ఆత్మతత్త్వపరిత్యాగః పరతో నోపపద్యతే ।
ఆత్మతత్త్వం తు పరతః స్వతో వా నోపకల్పతే ।।౩,౩.౭౦ ।।
తత్త్వే విరోధో నానాత్వ ఉపకారో న కశ్చన ।
తత్త్వాన్యత్వపరిత్యాగే వ్యవహారో నివర్తతే ।।౩,౩.౭౧ ।।
యత్ర ద్రష్టా చ దృశ్యం చ దర్శనం చావికల్పితమ్ ।
తస్యైవార్థస్య సత్యత్వం శ్రితాస్త్రయ్యన్తవేదినః ।।౩,౩.౭౨ ।।
సామాన్యం వా విశేషం వా యస్మాదాహుర్విశేషవత్ ।
శబ్దాస్తస్మాదసత్యేషు భేదేష్వేవ వ్యవస్థితాః ।।౩,౩.౭౩ ।।

న హ్యభావస్య సద్భావే భావస్యాత్మా ప్రహీయతే ।
న చాభావస్య నాస్తిత్వే భావస్యాత్మా ప్రసూయతే ।।౩,౩.౭౪ ।।
న శాబలేయస్యాస్తిత్వం బాహులేయస్య బాధకమ్ ।
న శాబలేయో నాస్తీతి బాహులేయః ప్రకల్పతే ।।౩,౩.౭౫ ।।
అభావో యది వస్తు స్యాత్తత్రేయం స్యాత్విచారణా ।
తతశ్చ తదభావేఽపి స్యాద్విచార్యం ఇదం పునః ।।౩,౩.౭౬ ।।
అవస్తు స్యాదతీతం యద్వ్యవహారస్య గోచరమ్ ।
తత్ర వస్తుగతో భేదో న నిర్వచనం అర్హతి ।।౩,౩.౭౭ ।।
అపదేఽర్థే పదన్యాసః కారణస్య న విద్యతే ।
అథ చ ప్రాగసద్భావః కారణే సతి దృష్యతే ।।౩,౩.౭౮ ।।
కా తస్య ప్రాగవస్థేతి వస్త్వాశ్రితం ఇదం పునః ।
ప్రాగవస్థేతి న హ్యేతద్ద్వయం అప్యస్త్యవస్తుని ।।౩,౩.౭౯ ।।
న చోర్ధ్వం అస్తి నాస్తీతి వచనాయానిబన్ధనమ్ ।
అలం స్యాదపదస్థానం ఏతద్వాచః ప్రచక్షతే ।।౩,౩.౮౦ ।।
అత్యద్భుతా త్వియం వృత్తిర్యదభాగం యదక్రమమ్ ।
భావానాం ప్రాగభూతానాం ఆత్మతత్త్వం ప్రకాశతే ।।౩,౩.౮౧ ।।
వికల్పోత్థాపితేనైవ సర్వో భావేన లౌకికః ।
ముఖ్యేనేవ పదార్థేన వ్యవహారో విధీయతే ।।౩,౩.౮౨ ।।
భావశక్తిం అతశ్చైనాం మన్యన్తే నిత్యవాదినః ।
భావం ఏవ క్రమం ప్రాహుర్న భావాదపరః క్రమః ।।౩,౩.౮౩ ।।
క్రమాన్న యౌగపద్యస్య కశ్చిద్భేదోఽస్తి తత్త్వతః ।
యథైవ భావాన్నాభావః కశ్చిదన్యోఽవసీయతే ।।౩,౩.౮౪ ।।
కాలస్యాప్యపరం కాలం నిర్దిశన్త్యేవ లౌకికాః ।
న చ నిర్దేశమాత్రేణ వ్యతిరేకోఽనుగమ్యతే ।।౩,౩.౮౫ ।।

ఆధారం కల్పయన్బుద్ధ్యా నాభావే వ్యవతిష్ఠతే ।
అవస్తుష్వపి నోత్ప్రేక్షా కస్య చిత్ప్రతిబధ్యతే ।।3,3.౮౬ ।।
తస్మాచ్ఛక్తివిభాగేన నిత్యః సదసదాత్మకః ।
ఏకోఽర్థః శబ్దవాచ్యత్వే బహురూపః ప్రకాశతే ।।3,3.౮౭ ।।
వ్యవహారశ్చ లోకస్య పదార్థైః పరికల్పితైః ।
శాస్త్రే పదార్థః కార్యార్థం లౌకికః ప్రవిభజ్యతే ।।3,3.౮౮ ।।

3,౪ః భూయోద్రవ్యసముద్దేశః

సంసర్గరూపాత్సంభూతాః సంవిద్రూపాదపోద్ధృతాః ।
శాస్త్రే విభక్తా వాక్యార్థాత్ప్రకృతిప్రత్యయార్థవత్ ।।3,౪.౧ ।।
నిమిత్తభూతాః సాధుత్వే శాస్త్రాదనుమితాత్మకాః ।
కే చిత్పదార్థా వక్ష్యన్తే సంక్షేపేణ యథాగమమ్ ।।3,౪.౨ ।।
వస్తూపలక్షణం యత్ర సర్వనామ ప్రయుజ్యతే ।
ద్రవ్యం ఇత్యుచ్యతే సోఽర్థో భేద్యత్వేన వివక్షితః ।।3,౪.3 ।।

3,౫ః బుణసముదేశ

సంసర్గి భేదకం యద్యత్సవ్యాపారం ప్రతీయతే ।
గుణత్వం పరతన్త్రత్వాత్తస్య శాస్త్ర ఉదాహృతమ్ ।।3,౫.౧ ।।
ద్రవ్యస్యావ్యపదేశస్య య ఉపాదీయతే గుణః ।
భేదకో వ్యపదేశాయ తత్ప్రకర్షోఽభిధీయతే ।।3,౫.౨ ।।
సర్వస్యైవ ప్రధానస్య న వినా భేదహేతునా ।

ప్రకర్షో విద్యతే నాపిఽశబ్దస్యోపైతి వాచ్యతామ్ ।। ౩,౫.౩ ।।

విద్యమానాః ప్రధానేషు న సర్వే భేదహేతవః ।

విశేషశబ్దైరుచ్యన్తే వ్యావృత్తార్థాభిధాయిభిః ।। ౩,౫.౪ ।।

వస్తూపలక్షణే తత్ర విశేషో వ్యాపృతో యది ।

ప్రకర్షో నియమాభావాత్స్యాదవిజ్ఞాతహేతుకః ।। ౩,౫.౫ ।।

సర్వం చ సర్వతోఽవశ్యం నియమేన ప్రకృష్యతే ।

సంసర్గిణా నిమిత్తేన నికృష్టేనాధికేన వా ।। ౩,౫.౬ ।।

నాపేక్షతే నిమిత్తం చ ప్రకర్షే వ్యాపృతం యది ।

ద్రవ్యస్య స్యాదుపాదానం ప్రకర్షం ప్రత్యనర్థకమ్ ।। ౩,౫.౭ ।।

సవ్యాపారో గుణస్తస్మాత్స్వప్రకర్షనిబన్ధనః ।

ద్రవ్యాత్మానం భినత్త్యేవ స్వప్రకర్షం నివేశయన్ ।। ౩,౫.౮ ।।

అరూపం పరరూపేణ ద్రవ్యం ఆఖ్యాయతే యథా ।

అప్రకర్షం ప్రకర్షేణ గుణస్యావిశ్యతే తథా ।। ౩,౫.౯ ।।

౩,౬ః ధిక్సముద్దేశ

దిక్సాధనం క్రియా కాల ఇతి వస్త్వభిధాయినః ।

శక్తిరూపే పదార్థానాం అత్యన్తం అనవస్థితాః ।। ౩,౬.౧ ।।

వ్యతిరేకస్య యో హేతురవధిప్రతిపాద్యయోః ।

ఋజ్వీత్యేవం యతోఽన్యేన వినా బుద్ధిః ప్రవర్తతే ।। ౩,౬.౨ ।।

కర్మనో జాతిభేదానాం అభివ్యక్తిర్యదాశ్రయా ।

సా స్వైరుపాధిభిర్భిన్నా శక్తిర్దిగితి కథ్యతే ।। ౩,౬.౩ ।।

పరాపరత్వే మూర్తినాం దేశభేదనిబన్ధనే ।

తత ఏవ ప్రకల్ప్యతే క్రమరూపే తు కాలతః ।।౩,౬.౪ ।।

ఆకాశస్య ప్రదేశేన భాగైశ్చాన్యైః పృథక్పృథక్ ।

సా సంయోగవిభాగానాం ఉపాధిత్వాయ కల్పతే ।।౩,౬.౫ ।।

దిశో వ్యవస్థా దేశానాం దిగ్వ్యవస్థా న విద్యతే ।

శక్తయః ఖలు భావానాం ఉపకారప్రభావితాః ।।౩,౬.౬ ।।

ప్రత్యస్తరూపా భావేషు దిక్పూర్వేత్యభిధీయతే ।

పూర్వబుద్ధిర్యతో దిక్సా సమాఖ్యామాత్రం అన్యథా ।।౩,౬.౭ ।।

స్వాఙ్గాద్వ్యవస్థా యా లోకే న తస్యాం నియతా దిశః ।

ప్రత్యఙ్ముఖస్య యత్పశ్చాత్తత్పురస్తాద్విపర్యయే ।।౩,౬.౮ ।।

దేశవ్యవస్థానియమో దిక్షు న వ్యవతిష్ఠతే ।

రూఢం అప్యపరత్వేన పూర్వం ఇత్యభిధీయతే ।।౩,౬.౯ ।।

అతో భాషితపుంస్కత్వాత్పుంవద్భావో న సిధ్యతి ।

అస్మిన్నర్థే న శబ్దేన ప్రసవః క్వ చిదుచ్యతే ।।౩,౬.౧౦ ।।

దిక్శక్తేరభిధానే తు నియతం దిశి దర్శనమ్ ।

పూర్వాదినాం యథా షష్ఠేర్జీవితస్యావధారణే ।।౩,౬.౧౧ ।।

ఛాయాభాభ్యాం నగాదీనాం భాగభేదః ప్రకల్పతే ।

అతద్ధర్మసు భావేషు భాగభేదో న కల్పతే ।।౩,౬.౧౨ ।।

పరమాణోరభాగస్య దిశా భాగో విధీయతే ।

భాగప్రకల్పనాశక్తిం ప్రథమాం తాం ప్రచక్షతే ।।౩,౬.౧౩ ।।

అదేశాశ్చాప్యభాగాశ్చ నిష్క్రమా నిరుపాశ్రయాః ।

భావాః సంసర్గిరూపాత్తు శక్తిభేదః ప్రకల్పతే ।।౩,౬.౧౪ ।।

నిర్భాగాత్మకతా తుల్యా పరమాణోర్ఘటస్య చ ।

భాగః శక్త్యన్తరం తత్ర పరిమాణం చ యత్తయోః ।।౩,౬.౧౫ ।।

యతః ప్రకల్పతే భేదో భేదస్తత్రాపి దృశ్యతే ।

అదృష్టోపరతిం భేదం అతోఽయుక్తతరం విదుః ।।3,౬.౧౬ ।।
సర్వత్ర తస్య కార్యస్య దర్శనాద్విభురిష్యతే ।
విభుత్వం ఏతదేవాహురన్యః కాయవతాం విధిః ।।3,౬.౧౭ ।।
చైతన్యవత్స్థితా లోకే దిక్కాలపరికల్పనా ।
ప్రకృతిం ప్రాణినాం తాం హి కోఽన్యథా స్థాపయిష్యతి ।।3,౬.౧౮ ।।
సంకరో వ్యవహారాణాం ప్రకృతేః స్యాద్విపర్యయే ।
తస్మాత్స్వజన్నిమాన్భావాన్పునరేవావలమ్బతే ।।3,౬.౧౯ ।।
తస్యాస్తు శక్తేః పూర్వాది- భేదో భావాన్తరాశ్రయః ।
భిన్నా దిక్తేన భేదేన భేదాయైవోపకల్పతే ।।3,౬.౨౦ ।।
అవధిత్వేన చాపేక్షా- యోగే దిగ్లక్షణో విధిః ।
పూర్వం అస్యేతి షష్ఠ్యేవ దృష్టా ధర్మాన్తరాశ్రయే ।।3,౬.౨౧ ।।
పూర్వాదినాం విపర్యాసోఽదృష్టశ్చావధ్యసంకరే ।
ఋజ్వేతదస్యేత్యేతచ్చ లిఙ్గం న వ్యతికీర్యతే ।।3,౬.౨౨ ।।
అన్తఃకరణధర్మో వా బహిరేవం ప్రకాశతే ।
అస్యాం త్వన్తర్బహిర్భావః ప్రక్రియాయాం న విద్యతే ।।3,౬.౨3 ।।
ఏకత్వం ఆసాం శక్తీనాం నానాత్వం వేతి కల్పనే ।
అవస్తుపతితే జ్ఞాత్వా సత్యతో న పరామృశేత్ ।।3,౬.౨౪ ।।
వికల్పాతీతతత్త్వేషు సంకేతోపనిబన్ధనాః ।
భావేషు వ్యవహారా యే లోకస్తత్రానుగమ్యతే ।।3,౬.౨౫ ।।
నైకత్వం అస్త్యనానాత్వం వినైకత్వేన నేతరత్ ।
పరమార్థే తయోరేష భేదోఽత్యన్తం న విద్యతే ।।3,౬.౨౬ ।।
న శక్తీనాం తథా భేదో యథా శక్తిమతాం స్థితిః ।
న చ లౌకికం ఏకత్వం తాసాం ఆత్మసు విద్యతే ।।3,౬.౨౭ ।।
నైకత్వం వ్యవతిష్ఠేత నానాత్వం చేన్న కల్పయేత్ ।

నానాత్వం చావహీయేత యద్యేకత్వం న కల్పయేత్ ।। 3,౬.౨౮ ।।

3,౭ః Sఆధనసముద్దేశ

స్వాశ్రయే సమవేతానాం తద్వదేవాశ్రయాన్తరే ।
క్రియాణాం అభినిష్పత్తౌ సామర్థ్యం సాధనం విదుః ।। 3,౭.౧ ।।
శక్తిమాత్రాసమూహస్య విశ్వస్యానేకధర్మణః ।
సర్వదా సర్వథా భావాత్క్వ చిత్కిం చిద్వివక్ష్యతే ।। 3,౭.౨ ।।
సాధనవ్యవహారశ్చ బుద్ధ్యవస్థానిబన్ధనః ।
సన్న సన్వార్థరూపేషు భేదో బుద్ధ్యా ప్రకల్ప్యతే ।। 3,౭.3 ।।
బుద్ధ్యా సమీహితైకత్వాన్పఞ్చాలాన్కురుభిర్యదా ।
పునర్విభజతే వక్తా తదాపాయః ప్రతీయతే ।। 3,౭.౪ ।।
శబ్దోపహితరూపాంశ్చ బుద్ధేర్విషయతాం గతాన్ ।
ప్రత్యక్షం ఇవ కంసాదీన్సాధనత్వేన మన్యతే ।। 3,౭.౫ ।।
బుద్ధిప్రవృత్తిరూపం చ సమారోప్యాభిధాతృభిః ।
అర్థేషు శక్తిభేదానాం క్రియతే పరికల్పనా ।। 3,౭.౬ ।।
వ్యక్తౌ పదార్థే శబ్దాదేర్జన్యమానస్య కర్మణః ।
సాధనత్వం తథా సిద్ధం బుద్ధిరూపప్రకల్పితమ్ ।। 3,౭.౭ ।।
స్వతన్త్రపరతన్త్రత్వే క్రమరూపం చ దర్శితమ్ ।
నిరీహేష్వపి భావేషు కల్పనోపనిబన్ధనమ్ ।। 3,౭.౮ ।।
శక్తయః శక్తిమన్తశ్చ సర్వే సంసర్గవాదినామ్ ।
భావాస్తేష్వస్వశబ్దేషు సాధనత్వం నిరూప్యతే ।। 3,౭.౯ ।।
ఘటస్య దృశికర్మత్వే మహత్త్వాదీని సాధనమ్ ।

రూపస్య దృశికర్మత్వే రూపత్వాదీని సాధనమ్ ।।3,౭.౧౦ ।।

స్వైః సామాన్యవిశేషైశ్చ శక్తిమన్తో రసాదయః ।

నియతగ్రహణా లోకే శక్తయస్తాస్తథాశ్రయైః ।।3,౭.౧౧ ।।

ఇన్ద్రియార్థమనఃకర్తృ- సంబన్ధః సాధనం క్వ చిత్ ।

యద్యదా యదనుగ్రాహి తత్తదా తత్ర సాధనమ్ ।।3,౭.౧౨ ।।

స్వశబ్దైరభిధానే తు స ధర్మో నాభిధీయతే ।

విభక్త్యాదిభిరేవాసావుపకారః ప్రతీయతే ।।3,౭.౧3 ।।

నిమిత్తభావో భావానాం ఉపకారార్థం ఆశ్రితః ।

నతిరావర్జనేత్యేవం సిద్ధః సాధనం ఇష్యతే ।।3,౭.౧౪ ।।

స తేభ్యో వ్యతిరిక్తో వా తేషాం ఆత్మైవ వా తథా ।

వ్యతిరేకం ఉపాశ్రిత్య సాధనత్వేన కల్ప్యతే ।।3,౭.౧౫ ।।

సందర్శనం ప్రార్థనాయాం వ్యవసాయే త్వనన్తరా ।

వ్యవసాయస్తథారమ్భే సాధనత్వాయ కల్పతే ।।3,౭.౧౬ ।।

పూర్వస్మిన్యా క్రియా సైవ పరస్మిన్సాధనం మతా ।

సందర్శనే తు చైతన్యం విశిష్టం సాధనం విదుః ।।3,౭.౧౭ ।।

నిష్పత్తిమాత్రే కర్తృత్వం సర్వత్రైవాస్తి కారకే ।

వ్యాపారభేదాపేక్షాయాం కరణత్వాదిసంభవః ।।3,౭.౧౮ ।।

పుత్రస్య జన్మని యథా పిత్రోః కర్తృత్వం ఉచ్యతే ।

అయం అస్యాం ఇయం త్వస్మాదితి భేదో వివక్షయా ।।3,౭.౧౯ ।।

గుణక్రియాణాం కర్తారః కర్త్రా న్యక్కృతశక్తయః ।

న్యక్తాయాం అపి సంపూర్ణైః స్వైర్వ్యాపారైః సమన్వితాః ।।3,౭.౨౦ ।।

కరణత్వాదిభిర్జ్ఞాతాః క్రియాభేదానుపాతిభిః ।

స్వాతన్త్ర్యం ఉత్తరం లబ్ధ్వా ప్రధానే యాన్తి కర్తృతామ్ ।।3,౭.౨౧ ।।

యథా రాజ్ఞా నియుక్తేషు యోద్ధృత్వం యోద్ధృషు స్థితమ్ ।

తేషు వృత్తౌ తు లభతే రాజా జయపరాజయౌ ।।౩,౭.౨౨ ।।

తథా కర్త్రా నియుక్తేషు సర్వేష్వేకార్థకారిషు ।

కర్తృత్వం కరణత్వాదేరుత్తరం న విరుధ్యతే ।।౩,౭.౨౩ ।।

అనాశ్రితే తు వ్యాపారే నిమిత్తం హేతురిష్యతే ।

ఆశ్రితావధిభావం తు లక్షణే లక్షణం విదుః ।।౩,౭.౨౪ ।।

ద్రవ్యాదివిషయో హేతుః కారకం నియతక్రియమ్ ।

కర్తా కర్త్రన్తరాపేక్షః క్రియాయాం హేతురిష్యతే ।।౩,౭.౨౫ ।।

క్రియాయై కరణం తస్య దృష్టః ప్రతినిధిస్తథా ।

హేత్వర్థా తు క్రియా తస్మాన్న స ప్రతినిధీయతే ।।౩,౭.౨౬ ।।

ప్రాతిలోమ్యానులోమ్యాభ్యాం హేతురర్థస్య సాధకః ।

తాదర్థ్యం ఆనులోమ్యేన హేతుత్వానుగతం తు తత్ ।।౩,౭.౨౭ ।।

సర్వత్ర సహజా శక్తిర్యావద్ద్రవ్యం అవస్థితా ।

క్రియాకాలే త్వభివ్యక్తేరాశ్రయాదుపకారిణీ ।।౩,౭.౨౮ ।।

కుడ్యస్యావరణే శక్తిరస్యాదీనాం విదారణే ।

సర్వదా స తు సన్దర్మః క్రియాకాలే నిరూప్యతే ।।౩,౭.౨౯ ।।

స్వా"ఙ్గసంయోగినః పాశా దైత్యానాం వారుణా యథా ।

వ్యజ్యన్తే విజిగీషూణాం ద్రవ్యాణాం శక్తయస్తథా ।।౩,౭.౩౦ ।।

తైక్ష్ణ్యగౌరవకాఠిన్య- సంస్థానైః స్వైరసిర్యదా ।

ఛేద్యం ప్రతి వ్యాప్రియతే శక్తిమాన్గృహ్యతే తదా ।।౩,౭.౩౧ ।।

ప్రా"న్నిమిత్తాన్తరోద్భూతం క్రియాయాః కైశ్చిదిష్యతే ।

సాధనం సహజం కైశ్చిత్క్రియాన్యైః పూర్వం ఇష్యతే ।।౩,౭.౩౨ ।।

ప్రవృత్తిరేవ ప్రథమం క్వ చిదప్యనపాశ్రితా ।

శక్తీరేకాధికరణే స్రోతోవదపకర్షతి ।।౩,౭.౩౩ ।।

అపూర్వం కాలశక్తిం వా క్రియాం వా కాలం ఏవ వా ।

తం ఏవమ్లుక్సనం భావం కే చిదాహుహ్కథం చ న ।।౩,౭.౩౪ ।।
నిత్యాః షట్శక్తయోఽన్యేషాం భేదాభేదసమన్వితాః ।
క్రియాసంసిద్ధయేఽర్థేషు జాతివత్సమవస్థితాః ।।౩,౭.౩౫ ।।
ద్రవ్యాకారాదిభేదేన తాశ్చాపరిమితా ఇవ ।
దృశ్యన్తే తత్త్వం ఆసాం తు షట్శక్తీర్నాతివర్తతే ।।౩,౭.౩౬ ।।
నిమిత్తభేదాదేకైవ భిన్నా శక్తిః ప్రతీయతే ।
షోఢా కర్తృత్వం ఏవాహుస్తత్ప్రవృత్తేర్నిబన్ధనమ్ ।।౩,౭.౩౭ ।।
తత్త్వే వా వ్యతిరేకే వా వ్యతిరిక్తం తదుచ్యతే ।
శబ్దప్రమాణకో లోకః స శాస్త్రేణానుగమ్యతే ।।౩,౭.౩౮ ।।
పరమార్థే తు నైకత్వం పృథక్త్వాద్భిన్నలక్షణమ్ ।
పృథక్త్వైకత్వరూపేణ తత్త్వం ఏవ ప్రకాశతే ।।౩,౭.౩౯ ।।
యత్పృథక్త్వం అసందిగ్ధం తదేకత్వాన్న భిద్యతే ।
యదేకత్వం అసందిగ్ధం తత్పృథక్త్వాన్న భిద్యతే ।।౩,౭.౪౦ ।।
ద్యౌః క్షమా వాయురాదిత్యః సాగరాః సరితో దిశః ।
అన్తఃకరణతత్త్వస్య భాగా బహిరవస్థితాః ।।౩,౭.౪౧ ।।
కాలవిచ్ఛేదరూపేణ తదేవైకం అవస్థితమ్ ।
స హ్యపూర్వాపరో భావః క్రమరూపేణ లక్ష్యతే ।।౩,౭.౪౨ ।।
దృష్టో హ్యవ్యతిరేకేఽపి వ్యతిరేకోఽన్వయేఽసతి ।
వృక్షాద్యర్థాన్వయస్తస్మాద్విభక్త్యర్థోఽన్య ఇష్యతే ।।౩,౭.౪౩ ।।
సామాన్యం కారకం తస్య సప్తాద్యా భేదయోనయః ।
షట్కర్మాఖ్యాదిభేదేన శేషభేదస్తు సప్తమీ ।।౩,౭.౪౪ ।।
[అథ కర్మాధికారః]

నిర్వర్త్యం చ వికార్యం చ ప్రాప్యం చేతి త్రిధా మతమ్ ।

తత్రేప్సితతమం కర్మ చతుర్ధాన్యత్తు కల్పితమ్ ।।౩,౭.౪౫ ।।
ఔదాసీన్యేన యత్రాప్యం యచ్చ కర్తురనీప్సితమ్ ।
సంజ్ఞాన్తరైరనాఖ్యాతం యద్యచ్చాప్యన్యపూర్వకమ్ ।।౩,౭.౪౬ ।।
సతీ వావిద్యమానా వా ప్రకృతిః పరిణామినీ ।
యస్య నాశ్రియతే తస్య నిర్వర్త్యత్వం ప్రచక్షతే ।।౩,౭.౪౭ ।।
ప్రకృతేస్తు వివక్షాయాం వికార్యం కైశ్చిదన్యథా ।
నిర్వర్త్యం చ వికార్యం చ కర్మ శాస్త్రే ప్రదర్శితమ్ ।।౩,౭.౪౮ ।।
యదసజ్జాయతే సద్వా జన్మనా యత్ప్రకాశ్యతే ।
తన్నిర్వర్త్యం వికార్యం చ కర్మ ద్వేధా వ్యవస్థితమ్ ।।౩,౭.౪౯ ।।
ప్రకృత్యుచ్ఛేదసంభూతం కిం చిత్కాష్ఠాదిభస్మవత్ ।
కిం చిద్గుణాన్తరోత్పత్త్యా సువర్ణాదివికారవత్ ।।౩,౭.౫౦ ।।
క్రియాకృతా విశేషాణాం సిద్ధిర్యత్ర న గమ్యతే ।
దర్శనాదనుమానాద్వా తత్రాప్యం ఇతి కథ్యతే ।।౩,౭.౫౧ ।।
విశేషలాభః సర్వత్ర విద్యతే దర్శనాదిభిః ।
కేషాం చిత్తదభివ్యక్తి- సిద్ధిర్హృష్టివిషాదిషు ।।౩,౭.౫౨ ।।
ఆభాసోపగమో వ్యక్తిః సోఢత్వం ఇతి కర్మణః ।
విశేషాః ప్రాప్యమాణస్య క్రియాసిద్ధౌ వ్యవస్థితాః ।।౩,౭.౫౩ ।।
నిర్వర్త్యాదిషు తత్పూర్వం అనుభూయ స్వతన్త్రతామ్ ।
కర్త్రన్తరాణాం వ్యాపారే కర్మ సంపద్యతే తతః ।।౩,౭.౫౪ ।।
తద్వ్యాపారవివేకేఽపి స్వవ్యాపారే వ్యవస్థితమ్ ।
కర్మోపదిష్టాంల్లభతే క్వ చిచ్ఛాస్త్రాశ్రయాన్విధీన్ ।।౩,౭.౫౫ ।।
నివృత్తప్రేషణం కర్మ స్వక్రియావయవే స్థితమ్ ।
నివర్తమానే కర్మత్వే స్వే కర్తృత్వేఽవతిష్ఠతే ।।౩,౭.౫౬ ।।
తాని ధాత్వన్తరాణ్యేవ పచిసిధ్యతివద్విదుః ।

భేదేఽపి తుల్యరూపత్వాదేకత్వపరికల్పనా ।।౩,౭.౫౭ ।।

ఏకదేశే సమూహే చ వ్యాపారాణాం పచాదయః ।

స్వభావతః ప్రవర్తన్తే తుల్యరూపసమన్వితాః ।।౩,౭.౫౮ ।।

న్యగ్భావనా న్యగ్భవనం రుహౌ శుద్ధే ప్రతీయతే ।

న్యగ్భావనా న్యగ్భవనం ణ్యన్తేఽపి ప్రతిపద్యతే ।।౩,౭.౫౯ ।।

అవస్థాం పఞ్చమీం ఆహుర్ణ్యన్తే తాం కర్మకర్తరి ।

నివృత్తప్రేషణాద్ధాతోః ప్రాకృతేఽర్థే ణిజుచ్యతే ।।౩,౭.౬౦ ।।

బ్రవీతి పచతేరర్థం సిధ్యతిర్న వినా ణిచా ।

స ణ్యన్తః పచతేరర్థే ప్రాకృతే వ్యవతిష్ఠతే ।।౩,౭.౬౧ ।।

కేషాం చిద్దేవదత్తాదేర్వ్యాపారో యః సకర్మకే ।

స వినా దేవదత్తాదేః కటాదిషు వివక్ష్యతే ।।౩,౭.౬౨ ।।

నివృత్తప్రేషణం కర్మ స్వస్య కర్తుః ప్రయోజకమ్ ।

ప్రేషణాన్తరసంబన్ధే ణ్యన్తే లేనాభిధీయతే ।।౩,౭.౬౩ ।।

సదృశాదిషు యత్కర్మ- కర్తృత్వం ప్రతిపద్యతే ।

ఆపత్త్యాపాదనే తత్ర విషయత్వం ప్రతి క్రియే ।।౩,౭.౬౪ ।।

కుతశ్చిదాహృత్య పదం ఏవం చ పరికల్పనే ।

కర్మస్థభావకత్వం స్యాద్దర్శనాద్యభిధాయినామ్ ।।౩,౭.౬౫ ।।

విశేషదర్శనం యత్ర క్రియా తత్ర వ్యవస్థితా ।

క్రియావ్యవస్థా త్వన్యేషాం శబ్దైరేవ ప్రకాశ్యతే ।।౩,౭.౬౬ ।।

కాలభావాధ్వదేశానాం అన్తర్భూతక్రియాన్తరైః ।

సర్వైరకర్మకైర్యోగే కర్మత్వం ఉపజాయతే ।।౩,౭.౬౭ ।।

ఆధారత్వం ఇవ ప్రాప్తాస్తే పునర్ద్రవ్యకర్మసు ।

కాలాదయో భిన్నకక్ష్యం యాన్తి కర్మత్వం ఉత్తరమ్ ।।౩,౭.౬౮ ।।

అత స్తైః కర్మభిర్ధాతుర్యుక్తోఽద్రవ్యైరకర్మకః ।

లస్య కర్మణి భావే చ నిమిత్తత్వాయ కల్పతే ।।౩,౭.౬౯ ।।

సర్వం చాకథితం కర్మ భిన్నకక్ష్యం ప్రతీయతే ।

ధాత్వర్థోద్దేశభేదేన తన్నేప్సితతమం కిల ।।౩,౭.౭౦ ।।

ప్రధానకర్మ కథితం యత్క్రియాయాః ప్రయోజకమ్ ।

తత్సిద్ధయే క్రియాయుక్తం అన్యత్త్వకథితం స్మృతమ్ ।।౩,౭.౭౧ ।।

దుహ్యాదివన్న యత్యాదౌ కర్మత్వం అకథాశ్రయమ్ ।

ఆఖ్యాతానుపయోగే తు నియమాచ్చేష ఇష్యతే ।।౩,౭.౭౨ ।।

అన్తర్భూతణిజర్థానాం దుహ్యాదీనాం ణిజన్తవత్ ।

సిద్ధం పూర్వేణ కర్మత్వం ణిజన్తనియమస్తథా ।।౩,౭.౭౩ ।।

కరణస్య స్వకక్ష్యాయాం న ప్రకర్షాశ్రయో యథా ।

కర్మణోఽపి స్వకక్ష్యాయాం న స్యాదతిశయస్తథా ।।౩,౭.౭౪ ।।

కర్మణస్త్వాప్తుం ఇష్టత్వ ఆశ్రితేఽతిశయో యతః ।

ఆశ్రీయతే తతోఽత్యన్తం భేదః పూర్వేణ కర్మణా ।।౩,౭.౭౫ ।।

ణిజన్తే చ యథా కర్తా సక్రియః సన్ప్రయుజ్యతే ।

న దుహ్యాదౌ తథా కర్తా నిష్క్రియోఽపి ప్రయుజ్యతే ।।౩,౭.౭౬ ।।

భేదవాక్యం తు యణ్ణ్యన్తే నీదుహిప్రకృతౌ చ యత్ ।

శబ్దాన్తరత్వాన్నైవాస్తి సంస్పర్శస్తస్య ధాతునా ।।౩,౭.౭౭ ।।

యథైవైకం అపాదానం శాస్త్రే భేదేన దర్శితమ్ ।

తథైకం ఏవ కర్మాపి భేదేన ప్రతిపాదితమ్ ।।౩,౭.౭౮ ।।

నిర్వర్త్యో వా వికార్యో వా ప్రాప్యో వా సాధనాశ్రయః ।

క్రియాణాం ఏవ సాధ్యత్వాత్సిద్ధరూపోఽభిధీయతే ।।౩,౭.౭౯ ।।

అహితేషు యథా లౌల్యాత్కర్తురిచ్ఛోపజాయతే ।

విషాదిషు భయాదిభ్యస్తథైవాసౌ ప్రవర్తతే ।।౩,౭.౮౦ ।।

ప్రధానేతరయోర్యత్ర ద్రవ్యస్య క్రియయోః పృథక్ ।

శక్తిర్గుణాశ్రయా తత్ర ప్రధానం అనురుధ్యతే ।।3,౭.౮౧ ।।
ప్రధానవిషయా శక్తిః ప్రత్యయేనాభిధీయతే ।
యదా గుణే తదా తద్వదనుక్తాపి ప్రకాశతే ।।3,౭.౮౨ ।।
పచావనుక్తం యత్కర్మ క్త్వాన్తే భావాభిధాయిని ।
భుజౌ శక్త్యన్తరేఽప్యుక్తే తత్తద్ధర్మ ప్రకాశతే ।।3,౭.౮3 ।।
ఇషేశ్చ గమిసంస్పర్శాద్గ్రామే యో లో విధీయతే ।
తత్రేషిణైవ నిర్భోగః క్రియతే గమికర్మణః ।।3,౭.౮౪ ।।
పక్త్వా భుజ్యత ఇత్యత్ర కేషాం చిన్న వ్యపేక్షతే ।
ఓదనం పచతిః సోఽసావనుమానాత్రప్రతీయతే ।।3,౭.౮౫ ।।
తథాభినివిశౌ కర్మ యత్తి"నన్తేఽభిధీయతే ।
క్త్వాన్తేఽధికరణత్వేఽపి న తత్రేచ్ఛన్తి సప్తమీమ్ ।।3,౭.౮౬ ।।
యన్నిర్వృత్తాశ్రయం కర్మ ప్రాప్తేరప్రచితం పునః ।
భక్ష్యాదివిషయాపత్త్యా భిద్యమానం తదీప్సితమ్ ।।3,౭.౮౭ ।।
ధాతోరర్థాన్తరే వృత్తేర్ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాత్ ।
ప్రసిద్ధేరవివక్షాతః కర్మణోఽకర్మికా క్రియా ।।3,౭.౮౮ ।।
భేదా య ఏతే చత్వారః సామాన్యేన ప్రదర్శితాః ।
తే నిమిత్తాదిభేదేన భిద్యన్తే బహుధా పునః ।।3,౭.౮౯ ।।
[ఇతి కర్మాధికారః]

[అథ కరణాధికారః]

క్రియాయాః పరినిష్పత్తిర్యద్వ్యాపారాదనన్తరమ్ ।
వివక్ష్యతే యదా తత్ర కరణత్వం తదా స్మృతమ్ ।।3,౭.౯౦ ।।
వస్తుతస్తదనిర్దేశ్యం న హి వస్తు వ్యవస్థితమ్ ।

స్థాల్యా పచ్యత ఇత్యేషా వివక్షా దృశ్యతే యతః ।।౩,౭.౯౧ ।।
కరణేషు తు సంస్కారం ఆరభన్తే పునః పునః ।
వినియోగవిశేషాంశ్చ ప్రధానస్య ప్రసిద్ధయే ।।౩,౭.౯౨ ।।
స్వకక్ష్యాసు ప్రకర్షశ్చ కరణానాం న విద్యతే ।
ఆశ్రితాతిశయత్వం తు పరతన్త్ర లక్షణమ్ ।।౩,౭.౯౩ ।।
స్వాతన్త్ర్యేఽపి ప్రయోక్తార ఆరాదేవోపకుర్వతే ।
కరణేన హి సర్వేషాం వ్యాపారో వ్యవధీయతే ।।౩,౭.౯౪ ।।
క్రియాసిద్ధౌ ప్రకర్షోఽయం న్యగ్భావస్త్వేవ కర్తరి ।
సిద్ధౌ సత్యాం హి సామాన్యం సాధకత్వం ప్రకృష్యతే ।।౩,౭.౯౫ ।।
అస్యాదీనాం తు కర్తృత్వే తైక్ష్ణ్యాది కరణం విదుః ।
తైక్ష్ణ్యాదీనాం స్వతన్త్రత్వే ద్వేధాత్మా వ్యవతిష్ఠతే ।।౩,౭.౯౬ ।।
ఆత్మభేదేఽపి సత్యేవం ఏకోఽర్థః స తథా స్థితః ।
తదాశ్రయత్వాద్భేదేఽపి కర్తృత్వం బాధకం తతః ।।౩,౭.౯౭ ।।
యథా చ సంనిధానేన కరణత్వం ప్రతీయతే ।
తథైవాసంనిధానేఽపి క్రియాసిద్ధేః ప్రతీయతే ।।౩,౭.౯౮ ।।
స్తోకస్య వాభినిర్వృత్తేరనిర్వృత్తేశ్చ తస్య వా ।
ప్రసిద్ధిం కరణత్వస్య స్తోకాదీనాం ప్రచక్షతే ।।౩,౭.౯౯ ।।
ధర్మాణాం తద్వతా భేదాదభేదాచ్చ విశిష్యతే ।
క్రియావధేరవచ్ఛేద- విశేషాద్భిద్యతే యథా ।।౩,౭.౧౦౦ ।।
[ఇతి కరణాధికారః]

[అథ కర్త్రధికారః]

ప్రాగన్యతః శక్తిలాభాన్న్యగ్భావాపాదనాదపి ।

తదధీనప్రవృత్తిత్వాత్ప్రవృత్తానాం నివర్తనాత్ ।।3,౭.౧౦౧ ।।

అదృష్టత్వాత్ప్రతినిధేః ప్రవివేకే చ దర్శనాత్ ।

ఆరాదప్యుపకారిత్వే స్వాతన్త్ర్యం కర్తురుచ్యతే ।।3,౭.౧౦౨ ।।

ధర్మైరభ్యుదితైః శబ్దే నియమో న తు వస్తుని ।

కర్తృధర్మవివక్షాయాం శబ్దాత్కర్తా ప్రతీయతే ।।3,౭.౧౦3 ।।

ఏకస్య బుధ్ద్యవస్థాభిర్భేదే చ పరికల్పితే ।

కర్తృత్వం కరణత్వం చ కర్మత్వం చోపజాయతే ।।3,౭.౧౦౪ ।।

ఉత్పత్తేః ప్రాగసద్భావో బుధ్ద్యవస్థానిబన్ధనః ।

అవిశిష్టః సతాన్యేన కర్తా భవతి జన్మనః ।।3,౭.౧౦ ।।

కారణం కార్యభావేన యదా వావ్యవతిష్ఠతే ।

కార్యశబ్దం తదా లబ్ధ్వా కార్యత్వేనోపజాయతే ।।3,౭.౧౦౬ ।।

యథాహేః కుణ్డలీభావో వ్యగ్రాణాం వా సమగ్రతా ।

తథైవ జన్మరూపత్వం సతాం ఏకే ప్రచక్షతే ।।3,౭.౧౦౭ ।।

విభక్తయోని యత్కార్యం కారణేభ్యః ప్రవర్తతే ।

స్వా జాతిర్వ్యక్తిరూపేణ తస్యాపి వ్యవతిష్ఠతే ।।3,౭.౧౦౮ ।।

భావేష్వేవ పదన్యాసః ప్రజ్ఞాయా వాచ ఏవ వా ।

నాస్తీత్యప్యపదే నాస్తి న చ సద్విద్యతే తతః ।।3,౭.౧౦౯ ।।

బుద్ధిశబ్దౌ ప్రవర్తేతే యథాభూతేషు వస్తుషు ।

తేషాం అన్యేన తత్త్వేన వ్యవహారో న విద్యతే ।।3,౭.౧౧౦ ।।

ఆకాశస్య యథా భేదశ్ఛాయాయాశ్చలనం యథా ।

జన్మనాశావభేదేఽపి తథా కైశ్చిత్ప్రకల్పితౌ ।।3,౭.౧౧౧ ।।

యథైవాకాశనాస్తిత్వం అసన్మూర్తినిరూపితమ్ ।

తథైవ మూర్తినాస్తిత్వం అసదాకాశనిశ్రయమ్ ।।3,౭.౧౧౨ ।।

యథా తదర్థైర్వ్యాపారైః క్రియాత్మా వ్యపదిశ్యతే ।

అభేదగ్రహణాదేష కార్యకారణయోః క్రమః ।।౩,౭.౧౧౩ ।।

వికారో జన్మనః కర్తా ప్రకృతిర్వేతి సంశయే ।

భిద్యతే ప్రతిపత్తృణాం దర్శనం లి"న్గదర్శనైః ।।౩,౭.౧౧౪ ।।

క్ష్వి సంపద్యమానే యా చతుర్థీ సా వికారతః ।

సువర్ణపిణ్డే ప్రకృతౌ వచనం కుణ్డలాశ్రయమ్ ।।౩,౭.౧౧౫ ।।

వాక్యే సంపద్యతేః కర్తా స"న్ఛశ్చ్వ్యన్తస్య కథ్యతే ।

వృత్తౌ సజ్జీభవన్తీతి బ్రాహ్మణానాం స్వతన్త్రతా ।।౩,౭.౧౧౬ ।।

అత్వం సంపద్యతే యస్త్వం న తస్మిన్యుష్మదాశ్రయా ।

ప్రవృత్తిః పురుషస్యాస్తి ప్రాకృతః స విధీయతే ।।౩,౭.౧౧౭ ।।

పూర్వావస్థాం అవిజహత్సంస్పృశన్ధర్మం ఉత్తరమ్ ।

సంమూర్చ్ఛిత ఇవార్థాత్మా జాయమానోఽభిధీయతే ।।౩,౭.౧౧౮ ।।

సవ్యాపారతరః కశ్చిత్క్వ చిద్ధర్మః ప్రతీయతే ।

సంసృజ్యన్తే చ భావానాం భేదవత్యోఽపి శక్తయః ।।౩,౭.౧౧౯ ।।

విపరీతార్థవృత్తిత్వం పురుషస్య విపర్యయే ।

గమ్యేత సాధనం హ్యత్ర సవ్యాపారం ప్రతీయతే ।।౩,౭.౧౨౦ ।।

త్వం అన్యో భవసీత్యేషా తత్ర స్యాత్పరికల్పనా ।

రాజ్ఞి భృత్యత్వమాపన్నే యథా తద్వద్గతిర్భవేత్ ।।౩,౭.౧౨౧ ।।

సంభావనాత్క్రియాసిద్ధౌ కర్తృత్వేన సమాశ్రితః ।

క్రియాయాం ఆత్మసాధ్యాయాం సాధనానాం ప్రయోజకః ।।౩,౭.౧౨౨ ।।

ప్రయోగమాత్రే న్యగ్భావం స్వాతన్త్ర్యాదేవ నిశ్రితః ।

అవిశిష్టో భవత్యన్యైః స్వతన్త్రైర్ముక్తసంశయైః ।।౩,౭.౧౨౩ ।।

నిమిత్తేభ్యః ప్రవర్తన్తే సర్వ ఏవ స్వభూతయే ।

అభిప్రాయానురోధోఽపి స్వార్థస్యైవ ప్రసిద్ధయే ।।౩,౭.౧౨౪ ।।

[ఇతి కర్త్రధికారః][అథ హేత్వధికారః]

ప్రేషణాధ్యేషణే కుర్వంస్తత్సమర్థాని చాచరన్ ।
కర్తైవ విహితాం శాస్త్రే హేతుసంజ్ఞాం ప్రపద్యతే ।।3,౭.౧౨౫ ।।
ద్రవ్యమాత్రస్య తు ప్రైషే పృచ్ఛ్యాదేర్లోడ్విధీయతే ।
సక్రియస్య ప్రయోగస్తు యదా స విషయో ణిచః ।।3,౭.౧౨౬ ।।
గుణక్రియాయాం స్వాతన్త్ర్యాత్ప్రేషణే కర్మతాం గతః ।
నియమాత్కర్మసంజ్ఞాయాః స్వధర్మేణాభిధీయతే ।।3,౭.౧౨౭ ।।
క్రియాయాః ప్రేరకం కర్మ హేతుః కర్తుః ప్రయోజకః ।
కర్మార్థా చ క్రియోత్పత్తి- సంస్కారప్రతిపత్తిభిః ।।3,౭.౧౨౮ ।।
[ఇతి హేత్వధికారః]

[అథ సంప్రదానాధికారః]

అనిరాకరణాత్కర్తుస్త్యాగా"ఙ్గం కర్మణేప్సితమ్ ।
ప్రేరణానుమతిభ్యాం చ లభతే సంప్రదానతామ్ ।।3,౭.౧౨౯ ।।
హేతుత్వే కర్మసంజ్ఞాయాం శేషత్వే వాపి కారకమ్ ।
రుచ్యర్థాదిషు శాస్త్రేణ సంప్రదానాఖ్యం ఉచ్యతే ।।3,౭.౧3౦ ।।
భేదస్య చ వివక్షాయాం పూర్వాం పూర్వాం క్రియాం ప్రతి ।
పరస్యా"ఙ్గస్య కర్మత్వాన్న క్రియాగ్రహణం కృతమ్ ।।3,౭.౧3౧ ।।
క్రియాణాం సముదాయే తు యద్వైకత్వం వివక్షితమ్ ।
తదా కర్మ క్రియాయోగాత్స్వాఖ్యయైవోపచర్యతే ।।3,౭.౧3౨ ।।
భేదాభేదవివక్షా చ స్వభావేన వ్యవస్థితా ।
తస్మాద్గత్యర్థకర్మత్వే వ్యభిచారో న దృశ్యతే ।।3,౭.౧33 ।।
వికల్పేనైవ సర్వత్ర సంజ్ఞే స్యాతాం ఉభే యది ।

ఆరమ్భేణ న యోగస్య ప్రత్యాఖ్యానం సమం భవేత్ ।। ౩,౭.౧౩౪ ।।

త్యాగరూపం ప్రహాతవ్యే ప్రాప్యే సంసర్గదర్శనమ్ ।

ఆస్థితం కర్మ యత్తత్ర ద్వైరూప్యం భజతే క్రియా ।। ౩,౭.౧౩౫ ।।

[ఇతి సంప్రదానాధికారః]

[అథాపాదానాధికారః]

నిర్దిష్టవిషయం కిం చిదుపాత్తవిషయం తథా ।

అపేక్షితక్రియం చేతి త్రిధాపాదానం ఉచ్యతే ।। ౩,౭.౧౩౬ ।।

సంయోగభేదాద్భిన్నాత్మా గమిరేవ భ్రమిర్యథా ।

ధ్రువావధిరపాయోఽపి సమవేతస్తథాధ్రువే ।। ౩,౭.౧౩౭ ।।

ద్రవ్యస్వభావో న ధ్రౌవ్యం ఇతి సూత్రే ప్రతీయతే ।

అపాయవిషయం ధ్రౌవ్యం యత్తు తావద్వివక్షితమ్ ।। ౩,౭.౧౩౮ ।।

సరణే దేవదత్తస్య ధ్రౌవ్యం పాతే తు వాజినః ।

ఆవిష్టం యదపాయేన తస్యాధ్రౌవ్యం ప్రచక్షతే ।। ౩,౭.౧౩౯ ।।

ఉభావప్యధ్రువౌ మేషౌ యద్యప్యుభయకర్మజే ।

విభాగే ప్రవిభక్తే తు క్రియే తత్ర వివక్షితే ।। ౩,౭.౧౪౦ ।।

మేషాన్తరక్రియాపేక్షం అవధిత్వం పృథక్పృథక్ ।

మేషయోః స్వక్రియాపేక్షం కర్తృత్వం చ పృథక్పృథక్ ।। ౩,౭.౧౪౧ ।।

అభేదేన క్రియైకా తు ద్విసాధ్యా చేద్వివక్షితా ।

మేషావపాయే కర్తారౌ యద్యన్యో విద్యతేఽవధిః ।। ౩,౭.౧౪౨ ।।

గతిర్వినా త్వవధినా నాపాయ ఇతి గమ్యతే ।

వృక్షస్య పర్ణం పతతీత్యేవం భాష్యే నిదర్శితమ్ ।। ౩,౭.౧౪౩ ।।

భేదాభేదౌ పృథగ్భావః స్థితిశ్చేతి విరోధినః ।

యుగపన్న వివక్ష్యన్తే సర్వే ధర్మా బలాహకే ।।౩,౭.౧౪౪ ।।

ధనుషా విధ్యతీత్యత్ర వినాపాయవివక్షయా ।

కరణత్వం యతో నాస్తి తస్మాత్తదుభయం సహ ।।౩,౭.౧౪౫ ।।

ఏకైవ వా సతీ శక్తిర్ద్విరూపా వ్యవతిష్ఠతే ।

నిమిత్తం సంజ్ఞయోస్తత్ర పరయా బాధ్యతేఽపరా ।।౩,౭.౧౪౬ ।।

నిర్ధారణే విభక్తే యో భీత్రాదీనాం చ యో విధిః ।

ఉపాత్తాపేక్షితాపాయః సోఽబుధప్రతిపత్తయే ।।౩,౭.౧౪౭ ।।

[ఇత్యపాదానాధికారః]

[అథాధికరణాధికారః]

కర్తృకర్మవ్యవహితాం అసాక్షాద్ధారయత్క్రియామ్ ।

ఉపకుర్వత్క్రియాసిద్ధౌ శాస్త్రేఽధికరణం స్మృతమ్ ।।౩,౭.౧౪౮ ।।

ఉపశ్లేషస్య చాభేదస్తిలాకాశకటాదిషు ।

ఉపకారాస్తు భిద్యన్తే సంయోగిసమవాయినామ్ ।।౩,౭.౧౪౯ ।।

అవినాశో గురుత్వస్య ప్రతిబన్ధే స్వతన్త్రతా ।

దిగ్విశేషాదవచ్ఛేద ఇత్యాద్యా భేదహేతవః ।।౩,౭.౧౫౦ ।।

ఆకాశం ఏవ కేషాం చిద్దేశభేదప్రకల్పనాత్ ।

ఆధారశక్తిః ప్రథమా సర్వసంయోగినాం మతా ।।౩,౭.౧౫౧ ।।

ఇదం అత్రేతి భావానాం అభావాన్న ప్రకల్పతే ।

వ్యపదేశస్తం ఆకాశ- నిమిత్తం సంప్రచక్షతే ।।౩,౭.౧౫౨ ।।

కాలాత్క్రియా విభజ్యన్త ఆకాశాత్సర్వమూర్తయః ।

ఏతావాంశ్చైవ భేదోఽయం అభేదోపనిబన్ధనః ।।౩,౭.౧౫౩ ।।

యద్యప్యుపవసిర్దేశ- విశేషం అనురుధ్యతే ।

శబ్దప్రవృత్తిధర్మాత్తు కాలం ఏవావలమ్బ్యతే ।।౩,౭.౧౫౪ ।।

వసతావప్రయుక్తేఽపి దేశోఽధికరణం తతః ।

అప్రయుక్తం త్రిరాత్రాది కర్మ చోపవసౌ స్మృతమ్ ।।౩,౭.౧౫౫ ।।

[ఇత్యధికరణాధికారః]

[అథ శేషాధికారః]

సంబన్ధః కారకేభ్యోఽన్యః క్రియాకారకపూర్వకః ।

శ్రుతాయాం అశ్రుతాయాం వా క్రియాయాం సోఽభిధీయతే ।।౩,౭.౧౫౬ ।।

ద్విష్ఠోఽప్యసౌ పరార్థత్వాద్గుణేషు వ్యతిరిచ్యతే ।

తత్రాభిధీయమానః సన్ప్రధానేఽప్యుపయుజ్యతే ।।౩,౭.౧౫౭ ।।

నిమిత్తనియమః శబ్దాత్సంబన్ధస్య న గృహ్యతే ।

కర్మప్రవచనీయైస్తు స విశేషోఽవరుధ్యతే ।।౩,౭.౧౫౮ ।।

సాధనైర్వ్యపదిష్టే చ శ్రూయమాణక్రియే పునః ।

ప్రోక్తా ప్రతిపదం షష్ఠీ సమాసస్య నివృత్తయే ।।౩,౭.౧౫౯ ।।

నిష్ఠాయాం కర్మవిషయా షష్ఠీ చ ప్రతిషిధ్యతే ।

శేషలక్షణయా షష్ఠ్యా సమాసస్తత్ర నేష్యతే ।।౩,౭.౧౬౦ ।।

అన్యేన వ్యపదిష్టస్య యస్యాన్యత్రోపజాయతే ।

వ్యతిరేకః స ధర్మో ద్వౌ లభతే విషయాన్తరే ।।౩,౭.౧౬౧ ।।

ప్రాధాన్యం స్వగుణే లబ్ధ్వా ప్రధానే యాతి శేషతామ్ ।

సహయోగే స్వయోగేఽతః ప్రధానత్వం న హీయతే ।।౩,౭.౧౬౨ ।।

[ఇతి శేషాధికారః]

సిద్ధస్యాభిముఖీభావ- మాత్రం సంబోధనం విదుః ।

ప్రాప్తాభిముఖ్యో హ్యర్థాత్మా క్రియాసు వినియుజ్యతే ।।౩,౨.౧౬౩ ।।
సంబోధనం న వాక్యార్థ ఇతి పూర్వేభ్య ఆగమః ।
ఉద్దేశేన విభక్త్యర్థా వాక్యార్థాత్సమపోద్ధృతాః ।।౩,౨.౧౬౪ ।।
విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావ- వచనాదవసీయతామ్ ।
అన్యో ద్రవ్యాద్విభక్త్యర్థః సోఽవ్యయేనాభిధీయతే ।।౩,౨.౧౬౫ ।।
ద్రవ్యం తు యద్యథాభూతం తదత్యన్తం తథా భవేత్ ।
క్రియాయోగేఽపి తస్యాసా ద్రవ్యాత్మా నాపహీయతే ।।౩,౨.౧౬౬ ।।
తస్మాద్యత్కరణం ద్రవ్యం తత్కర్మ న పునర్భవేత్ ।
సర్వస్య వాన్యథాభావస్తస్య ద్రవ్యాత్మనో భవేత్ ।।౩,౨.౧౬౭ ।।

౩,౮ః క్రియాసముద్దేశ

యావత్సిద్ధం అసిద్ధం వా సాధ్యత్వేనాభిధీయతే ।
ఆశ్రితక్రమరూపత్వాత్తత్క్రియేతి ప్రతియతే ।।౩,౮.౧ ।।
కార్యకారణభావేన ధ్వనతీత్యాశ్రితక్రమః ।
ధ్వనిః క్రమనివృత్తౌ తు ధ్వనిరిత్యేవ కథ్యతే ।।౩,౮.౨ ।।
శ్వేతే శ్వేతత ఇత్యేతచ్ఛ్వేతత్వేన ప్రకాశతే ।
ఆశ్రితక్రమరూపత్వాదభిధానం ప్రవర్తతే ।।౩,౮.౩ ।।
గుణభూతైరవయవైః సమూహః క్రమజన్మనామ్ ।
బుద్ధ్యా ప్రకల్పితాభేదః క్రియేతి వ్యపదిశ్యతే ।।౩,౮.౪ ।।
సమూహః స తత్భూతః ప్రతిభేదం సమూహిసు ।
సమాప్యతే తతో భేదే కాలభేదస్య సంభవః ।।౩,౮.౫ ।।
క్రమాత్సదసతాం తేషాం ఆత్మానో న సమూహినామ్ ।

సద్వస్తువిషయైర్యాన్తి సంబన్ధం చక్షురాదిభిః ।।3,౮.౬ ।।

యథా గౌరితి సఙ్ఘాతః సర్వో నేన్ద్రియగోచరః ।

భాగశస్తూపలబ్ధస్య బుద్ధౌ రూపం నిరూప్యతే ।।3,౮.౭ ।।

ఇన్ద్రియైరన్యథాప్రాప్తౌ భేదామ్శోపనిపాతిభిః ।

అలాతచక్రవద్రూపం క్రియాణాం పరికల్ప్యతే ।।3,౮.౮ ।।

యథా చ భాగాః పచతేరుదకాసేచనాదయః ।

ఉదకాసేచనాదినాం జ్ఞేయా భాగాస్తథాపరే ।।3,౮.౯ ।।

యశ్చాపకర్షపర్యన్తం అనుప్రాప్తః ప్రతీయతే ।

తత్రైకస్మిన్క్రియాశబ్దః కేవలే న ప్రయుజ్యతే ।।3,౮.౧౦ ।।

పూర్వోత్తరైస్తథా భాగైః సమవస్థాపితక్రమః ।

ఏకః సోఽప్యసదధ్యాసాదాఖ్యాత్రైరభిధీయతే ।।3,౮.౧౧ ।।

కాలానుపాతి యద్రూపం తదస్తీత్యనుగమ్యతే ।

పరితస్తు పరిచ్ఛిన్నం భావ ఇత్యేవ కథ్యతే ।।3,౮.౧౨ ।।

వ్యవహారస్య సిద్ధత్వాన్న చేయం గుణకల్పనా ।

ఉపచారో హి ముఖ్యస్య సంభవాదవతిష్ఠతే ।।3,౮.౧3 ।।

ఆహితోత్తరశక్తిత్వాత్ప్రత్యేకం వా సమూహినః ।

అనేకరూపా లక్ష్యన్తే క్రమవన్త ఇవాక్రమాః ।।3,౮.౧౪ ।।

అనన్తరం ఫలం యస్యాః కల్పతే తాం క్రియాం విదుః ।

ప్రధానభూతాం తాదర్థ్యాదన్యాసాం తు తదాఖ్యతా ।।3,౮.౧౫ ।।

*క్రియాప్రవృత్తౌ యో హేతుస్తదర్థం యద్విచేష్టితమ్ ।

అనపేక్ష్య ప్రయుఞ్జీత గచ్ఛతీత్యవధారయన్ ।।3,౮.౧౬ * ।।

సత్సు ప్రత్యయరూపోఽసౌ భావో యావన్న జాయతే ।

తావత్పరేషాం రూపేణ సాధ్యః సన్నభిధీయతే ।।3,౮.౧౭ ।।

సిద్ధే తు సాధనాకాఙ్క్షా కృతార్థత్వాన్నివర్తతే ।

న క్రియావాచినాం తస్మాత్ప్రయోగస్తత్ర విద్యతే ।।3,౮.౧౮ ।।

స చాపూర్వాపరిభూత ఏకత్వాదక్రమాత్మకః ।

పూర్వాపరాణాం ధర్మేణ తదర్థేనానుగమ్యతే ।।3,౮.౧౯ ।।

అసన్నివర్తతే తస్మాద్యత్సత్తదుపలభ్యతే ।

తయోః సదసతోశ్చాసావాత్మైక ఇవ గృహ్యతే ।।3,౮.౨౦ ।।

జాతిం అన్యే క్రియాం ఆహురనేకవ్యక్తివర్తినీమ్ ।

అసాధ్యా వ్యక్తిరూపేణ సా సాధ్యేవోపలభ్యతే ।।3,౮.౨౧ ।।

అన్తే యా వా క్రియాభాగే జాతిః సైవ క్రియా స్మృతా ।

సా వ్యక్తేరనునిష్పాదే జాయమానేవ గమ్యతే ।।3,౮.౨౨ ।।

స్వవ్యాపారవిశిష్టానాం సత్తా వా, కర్తృకర్మనామ్ ।

క్రియా వ్యాపారభేదేషు సత్తా వా సమవాయినీ ।।3,౮.౨3 ।।

అన్యే వాత్మని యా సత్తా సా క్రియా కైశ్చిదిష్యతే ।

భావ ఏవ హి ధాత్వర్థ ఇత్యవిచ్ఛిన్న ఆగమః ।।3,౮.౨౪ ।।

బుద్ధిం తజ్జాతిం అన్యే తు బుద్ధిసత్తాం అథాపరే ।

ప్రత్యస్తరూపాం భావేషు క్రియేతి ప్రతిజానతే ।।3,౮.౨౫ ।।

ఆవిర్భావతిరోభావౌ జన్మనాశౌ తథాపరైః ।

షట్సు భావవికారేషు కల్పితౌ వ్యావహారికౌ ।।3,౮.౨౬ ।।

తాభ్యాం సర్వప్రవృత్తీనాం అభేదేనోపసఙ్గ్రహః ।

జన్మైవాశ్రితసారూప్యం స్థితిరిత్యభిధీయతే ।।3,౮.౨౭ ।।

*జాయమానాన్న జన్మాన్యద్వినాశేఽప్యపదార్థతా ।

అతో భావవికారేషు సత్తైకా వ్యవతిష్ఠతే ।।3,౮.౨౮ * ।।

*పూర్వభాగస్తు యజ్జాతాత్తజ్జన్మేత్యపదిశ్యతే ।

ఆశ్రితక్రమరూపేణ నిమిత్తత్వే వివక్షితే ।।3,౮.౨౯ ।।

ఆఖ్యాతశబ్దైరర్థోఽసావేవంభూతోఽభిధీయతే ।

నామశబ్దాః ప్రవర్తన్తే సంహరన్త ఇవ క్రమమ్ ।।3,౮.3౦ ।।

ఫలం ఫలాపదేశో వా వస్తు వా తద్విరోధి యత్ ।

తదన్యదేవ పూర్వేషాం నాగ ఇత్యపదిశ్యతే ।।3,౮.3౧ ।।

నైవాస్తి నైవ నాస్తీతి వస్తునో గ్రహనాద్వినా ।

కల్పతే పరరూపేణ వస్త్వన్యదనుగమ్యతే ।।3,౮.3౨ ।।

భావాభావౌ ఘటాదినాం అస్పృశన్నపి పాణినా ।

కశ్చిద్వేదాప్రకాశేఽపి ప్రకాశే తత ఏవ వా ।।3,౮.33 ।।

వ్యాపి సౌక్ష్మ్యం క్వ చిద్యాతి క్వ చిత్సంహన్యతే పునః ।

అకుర్వాణోఽథ వా కిం చిత్స్వశక్త్యైవం ప్రకాశతే ।।3,౮.3౪ ।।

సర్వరూపస్య తత్త్వస్య యత్రక్రమేణేవ దర్శనమ్ ।

భాగైరివ ప్రక్ల్ప్తిశ్చ తాం క్రియాం అపరే విదుః ।।3,౮.3౫ ।।

సత్తా స్వశక్తియోగేన సర్వరూపా వ్యవస్థితా ।

సాధ్యా చ సాధనం చైవ ఫలం భోక్తా ఫలస్య చ ।।3,౮.3౬ ।।

క్రియాం అన్యే తు మన్యన్తే క్వ చిదప్యనపాశ్రితామ్ ।

సాధనైకార్థకారిత్వే ప్రవృత్తిం అనపాయినీమ్ ।।3,౮.3౭ ।।

సామాన్యభూతా సా పూర్వం భాగశః ప్రవిభజ్యతే ।

తతో వ్యాపారరూపేణ సాధ్యేవ వ్యవతిష్ఠతే ।।3,౮.3౮ ।।

ప్రకృతిః సాధనానాం సా ప్రథమం తచ్చ కారకమ్ ।

వ్యాపారాణాం తతోఽన్యత్వం అపరైరుపవర్ణ్యతే ।।3,౮.3౯ ।।

బహూనాం సంభవేఽర్థానాం కే చిదేవోపకారినః ।

సంసర్గే కశ్చిదేసాం తు ప్రాధాన్యేన ప్రతీయతే ।।3,౮.౪౦ ।।

సాధ్యత్వాత్తత్ర చాఖ్యాతైర్వ్యాపారాః సిద్ధసాధనాః ।

ప్రాధాన్యేనాభిధీయన్తే ఫలేనాపి ప్రవర్తితాః ।।3,౮.౪౧ ।।

ఏకత్వావృత్తిభావాభ్యాం భేదాభేదసమన్వయే ।

సంఖ్యాస్తత్రోపలభ్యన్తే సంఖ్యేయావయవక్రియాః ।।3,౮.౪౨ ।।

సిద్ధస్యార్థస్య పాకాదేః కథం సాధనయోగితా ।

సాధ్యత్వే వా తిజన్తేన కృతాం భేదో న కశ్చన ।।3,౮.౪3 ।।

తత్ర కారకయోగాయా యద్వ్యాఖ్యాతం నిబన్ధనమ్ ।

షష్ఠ్యాః సా లేన సంబన్ధే వ్యుదస్తా కర్తృకర్మనోః ।।3,౮.౪౪ ।।

ఏకాభిధాన ఏకోఽర్థో యుగపచ్చ ద్విధర్మభాక్ ।

న సంభవతి సిద్ధత్వే స సాధ్యః స్యాత్కథం పునః ।।3,౮.౪౫ ।।

ఏతావత్సాధనం సాధ్యం ఏతావదితి కల్పనా ।

శాస్త్ర ఏవ న వాక్యేఽస్తి విభాగః పరమార్థతః ।।3,౮.౪౬ ।।

ఆఖ్యాతశబ్దే భాగాభ్యాం సాధ్యసాధనవర్తితా ।

ప్రకల్పితా యథా శాస్త్రే స ఘఞాదిస్వపి క్రమః ।।3,౮.౪౭ ।।

సాధ్యత్వేన క్రియా తత్ర ధాతురూపనిబన్ధనా ।

సత్త్వభావస్తు యస్తస్యాః స ఘఞాదినిబన్ధనః ।।3,౮.౪౮ ।।

బన్ధుతాభేదరూపేణ బన్ధుశబ్దే వ్యవస్థితా ।

సమూహో బన్ధ్వవస్థా తు ప్రత్యయేనాభిధీయతే ।।3,౮.౪౯ ।।

తత్ర యం ప్రతి సాధ్యత్వం అసిద్ధా తం ప్రతి క్రియా ।

సిద్ధా తు యస్మిన్సాధ్యత్వం న తం ఏవ పునః ప్రతి ।।3,౮.౫౦ ।।

రాజ్ఞః పుత్రస్య నప్తేతి న రాజ్ఞి వ్యతిరిచ్యతే ।

పుత్రస్యార్థః ప్రధానత్వం న చాస్య వినివర్తతే ।।3,౮.౫౧ ।।

మృగో ధావతి పశ్యేతి సాధ్యసాధనరూపతా ।

తథా విషయభేదేన సరణస్యోపపద్యతే ।।3,౮.౫౨ ।।

లకృత్యక్తఖలర్థానాం తథావ్యయకృతాం అపి ।

రూఢినిష్ఠాఘఞాదినాం ధాతుః సాధ్యస్య వాచకః ।।3,౮.౫3 ।।

సాధ్యస్యాపరినిష్పత్తేః సోఽయం ఇత్యనుపగ్రహః ।

తిజన్తైరన్తరేణేవం ఉపమానం తతో న తైః ।।3,౮.౫౪ ।।

సాధనత్వం ప్రసిద్ధం చ తిఙ్షు సంబన్ధినాం యతః ।

తేనాధ్యారోప ఏవ స్యాదుపమా తు న విద్యతే ।।3,౮.౫౫ ।।

న్యూనేషు చ సమాప్త్యర్థం ఉపమానం విధీయతే ।

క్రియా చైవాశ్రయే సర్వా తత్ర తత్ర సమాప్యతే ।।3,౮.౫౬ ।।

యేనైవ హేతునా హంసః పతతీత్యభిధీయతే ।

అతౌ తస్య సమాప్తత్వాదుపమార్థో న విద్యతే ।।3,౮.౫౭ ।।

క్రియాణాం జాతిభిన్నానాం సాదృశ్యం నావధార్యతే ।

సిద్ధేశ్చ ప్రక్రమే సాధ్యం ఉపమాతుం న శక్యతే ।।3,౮.౫౮ ।।

వనం వృక్షా ఇతి యథా భేదాభేదవ్యపాశ్రయాత్ ।

అర్థాత్మా భిద్యతే భావే స బాహ్యాభ్యన్తరే క్రమః ।।3,౮.౫౯ ।।

సామాన్యే భావ ఇత్యత్ర యల్లిఙ్గం ఉపలభ్యతే ।

భేదానాం అనుమేయత్వాన్న తత్తేషు వివక్ష్యతే ।।3,౮.౬౦ ।।

నిర్దేశే చరితార్థత్వాల్లిఙ్గం భావేఽవివక్షితమ్ ।

ఉపమానవిధిత్వాచ్చ భావాదన్యత్పచాదిసు ।।3,౮.౬౧ ।।

భవతౌ యత్పచాదినాం తావదత్రోపదిశ్యతే ।

న చ లిఙ్గం పచాదినాం భవతౌ సమవస్థితమ్ ।।3,౮.౬౨ ।।

ఏకశ్చ సోఽర్థః సత్తాఖ్యః కథం చిత్కైశ్చిదుచ్యతే ।

లిఙ్గాని చాస్య భిద్యన్తే పచిరూపాదిభేదవత్ ।।3,౮.౬౩ ।।

ఆచార్యో మాతులశ్చేతి యథైకో వ్యపదిశ్యతే ।

సమ్బన్ధిభేదాదర్థాత్మా స విధిః పక్తిభావయోః ।।3,౮.౬౪ ।।

3,౯ః కాలసముద్దేశః

వ్యాపారవ్యతిరేకేణ కాలం ఏకే ప్రచక్షతే ।
నిత్యం ఏకం విభు ద్రవ్యం పరిమాణం క్రియావతామ్ ।। ౩,౯.౧ ।।
దిష్టిప్రస్థసువర్ణాది మూర్తిభేదాయ కల్పతే ।
క్రియాభేదాయ కాలస్తు సంఖ్యా సర్వస్య భేదికా ।। ౩,౯.౨ ।।
ఉత్పత్తౌ చ స్థితౌ చైవ వినాశే చాపి తద్వతామ్ ।
నిమిత్తం కాలం ఏవాహుర్విభక్తేనాత్మనా స్థితమ్ ।। ౩,౯.౩ ।।
తం అస్య లోకయన్త్రస్య సూత్రధారం ప్రచక్షతే ।
ప్రతిబన్ధాభ్యనుజ్ఞాభ్యాం తేన విశ్వం విభజ్యతే ।। ౩,౯.౪ ।।
యది న ప్రతిబధ్నీయాత్ప్రతిబన్ధం చ నోత్సృజేత్ ।
అవస్థా వ్యతికీర్యేరన్పౌర్వాపర్యవినాకృతాః ।। ౩,౯.౫ ।।
తస్యాత్మా బహుధా భిన్నో భేదైర్ధర్మాన్తరాశ్రయైః ।
న హి భిన్నం అభిన్నం వా వస్తు కిం చన విద్యతే ।। ౩,౯.౬ ।।
నైకో న చాప్యనేకోఽస్తి న శుక్లో నాపి చాసితః ।
ద్రవ్యాత్మా స తు సంసర్గాదేవంరూపః ప్రకాశతే ।। ౩,౯.౭ ।।
సంసర్గినాం తు యే భేదా విశేషాస్తస్య తే మతాః ।
స భిన్నస్తైర్వ్యవస్థానాం కాలో భేదాయ కల్పతే ।। ౩,౯.౮ ।।
విశిష్టకాలసంబన్ధాద్వృత్తిలాభః ప్రకల్పతే ।
శక్తీనాం సంప్రయోగస్య హేతుత్వేనావతిష్ఠతే ।। ౩,౯.౯ ।।
జన్మాభివ్యక్తినియమాః ప్రయోగోపనిబన్ధనాః ।
నిత్యాధీనస్థితిత్వాచ్చ స్థితిర్నియమపూర్వికా ।। ౩,౯.౧౦ ।।
స్థితస్యానుగ్రహస్తైస్తైర్ధర్మైః సంసర్గిభిస్తతః ।
ప్రతిబన్ధస్తిరోభావః ప్రహాణం ఇతి చాత్మనః ।। ౩,౯.౧౧ ।।
ప్రత్యవస్థం తు కాలస్య వ్యాపారోఽత్ర వ్యవస్థితః ।

కాల ఏవ హి విశ్వాత్మా వ్యాపార ఇతి కథ్యతే ।।3,౯.౧౨ ।।

మూర్తీనాం తేన భిన్నానాం ఆచయాపచయాః పృథక్ ।

లక్ష్యన్తే పరిణామేన సర్వాసాం భేదయోగినా ।।3,౯.౧3 ।।

జలయన్త్రభ్రమావేశ- సదృశీభిః ప్రవృత్తిభిః ।

స కలాః కలయన్సర్వాః కాలాఖ్యాం లభతే విభుః ।।3,౯.౧౪ ।।

ప్రతిభద్ధాశ్చ యాస్తేన చిత్రా విశ్వస్య వృత్తయః ।

తాః స ఏవానుజానాతి యథా తన్తుః శకున్తికాః ।।3,౯.౧౫ ।।

విశిష్టకాలసంబన్ధాల్లబ్ధపాకాసు శక్తిషు ।

క్రియాభివ్యజ్యతే నిత్యా ప్రయోగాఖ్యేన కర్మణా ।।3,౯.౧౬ ।।

జాతిప్రయుక్తా తస్యాం తు ఫలవ్యక్తిః ప్రజాయతే ।

కుతోఽప్యద్భుతయా వృత్త్యా శక్తిభిః సా నియమ్యతే ।।3,౯.౧౭ ।।

తతస్తు సమవాయాఖ్యా శక్తిర్భేదస్య బాధికా ।

ఏకత్వం ఇవ తా వ్యక్తీరాపాదయతి కారణైః ।।3,౯.౧౮ ।।

అథాస్మాన్నియమాదూర్ధ్వం జాతయో యాః ప్రయోజికాః ।

తాః సర్వా వ్యక్తిం ఆయాన్తి స్వచ్ఛే ఛాయా ఇవామ్భసి ।।3,౯.౧౯ ।।

కారణానువిధాయిత్వాదథ కారణ పూర్వకాః ।

గుణాస్తత్రోపజాయన్తే స్వజాతివ్యక్తిహేతవః ।।3,౯.౨౦ ।।

ఆశ్రయాణాం చ నిత్యత్వం ఆశ్రితానాం చ నిత్యతా ।

తా వ్యక్తీరనుగృహ్ణాతి స్థితి స్తేన ప్రకల్పతే ।।3,౯.౨౧ ।।

అనిత్యస్య యథోత్పాదే పారతన్త్ర్యం తథా స్థితౌ ।

వినాశాయైవ తత్సృష్టం అస్వాధీనస్థితిం విదుః ।।3,౯.౨౨ ।।

స్థితః సంసర్గిభిర్భావైః స్వక్రియాస్వనుగృహ్యతే ।

నైషాం సత్తాం అనుద్గృహ్య వృత్తిర్జన్మవతాం స్మృతా ।।3,౯.౨3 ।।

జరాఖ్యా కాలశక్తిర్యా శక్త్యన్తరవిరోధినీ ।

సా శక్తీః ప్రతిబధ్నాతి జాయన్తే చ విరోధినః ।।౩,౯.౨౪ ।।

ప్రయోజకాస్తు యే భావాః స్థితిభాగస్య హేతవః ।

తిరోభవన్తి తే సర్వే యత ఆత్మా ప్రహీయతే ।।౩,౯.౨౫ ।।

యథైవాద్భుతయా వృత్త్యా నిష్క్రమం నిర్నిబన్ధనమ్ ।

అపదం జాయతే సర్వం తథాస్యాత్మా ప్రహీయతే ।।౩,౯.౨౬ ।।

క్రియయోరపవర్గిణ్యోర్నానార్థసమవేతయోః ।

సంబన్ధినా వినైకేన పరిచ్ఛేదః కథం భవేత్ ।।౩,౯.౨౭ ।।

యథా తులాయాం హస్తే వా నానాద్రవ్యవ్యవస్థితమ్ ।

గురుత్వం పరిమీయేత కాలాదేవం క్రియాగతిః ।।౩,౯.౨౮ ।।

జహాతి సహవృత్తాశ్చ క్రియాః స సమవస్థితాః ।

వ్రీహిర్యథోదకం తేన హాయనాఖ్యాం ప్రపద్యతే ।।౩,౯.౨౯ ।।

ప్రతిబన్ధాభ్యనుజ్ఞాభ్యాం వృత్తిర్యా తస్య శాస్వతీ ।

తయా విభజ్యమానోఽసౌ భజతే క్రమరూపతామ్ ।।౩,౯.౩౦ ।।

కర్తృభేదాత్తదర్థేషు ప్రచయాపచయౌ గతః ।

సమత్వం విషమత్వం వా స ఏకః ప్రతిపద్యతే ।।౩,౯.౩౧ ।।

క్రియాభేదాద్యథైకస్మింస్తక్షాద్యాఖ్యా ప్రవర్తతే ।

క్రియాభేదాత్తథైకస్మిన్నృత్వాద్యాఖ్యోపజాయతే ।।౩,౯.౩౨ ।।

ఆరమ్భశ్చ క్రియా చైవ నిష్ఠా చేత్యభిధీయతే ।

ధర్మాన్తరాణాం అధ్యాస- భేదాత్సదసదాత్మనః ।।౩,౯.౩౩ ।।

యావాంశ్చ ద్వ్యణుకాదీనాం తావాన్నిమవతోఽప్యసౌ ।

న హ్యాత్మా కస్య చిద్భేత్తుం ప్రచేతుం వాపి శక్యతే ।।౩,౯.౩౪ ।।

అన్యైస్తు భావైరన్యేషాం ప్రచయః పరికల్ప్యతే ।

శనైరిదం ఇదం క్షిప్రం ఇతి తేన ప్రతీయతే ।।౩,౯.౩౫ ।।

అసతశ్చ క్రమో నాస్తి స హి భేత్తుం న శక్యతే ।

సతోఽపి చాత్మతత్త్వం యత్తత్తథైవావతిష్ఠతే ।।౩,౯.౩౬ ।।
క్రియోపాధిశ్చ సమ్భూత- భవిష్యద్వర్తమానతాః ।
ఏకాదశాభిరాకారైర్విభక్తాః ప్రతిపద్యతే ।।౩,౯.౩౭ ।।
భూతః పఞ్చవిధస్తత్ర భవిష్యంశ్చ చతుర్విధః ।
వర్తమానో ద్విధాఖ్యాత ఇత్యేకాదశ కల్పనాః ।।౩,౯.౩౮ ।।
కాలే నిధాయ స్వం రూపం ప్రజ్ఞయా యన్నిగృహ్యతే ।
భావాస్తతో నివర్తన్తే తత్ర సంక్రాన్తశక్తయః ।।౩,౯.౩౯ ।।
భావినాం చైవ యద్రూపం తస్య చ ప్రతిబిమ్బకమ్ ।
సునిర్మృష్ట ఇవాదర్శే కాల ఏవోపపద్యతే ।।౩,౯.౪౦ ।।
తృణపర్ణలతాదీని యథా స్రోతోఽనుకర్షతి ।
ప్రవర్తయతి కాలోఽపి మాత్రా మాత్రావతాం తథా ।।౩,౯.౪౧ ।।
ఆవిశ్యేవానుసంధత్తే యథా గతిమతాం గతీః ।
వాయుస్తత్రైవ కాలాత్మా విధత్తే క్రమరూపతామ్ ।।౩,౯.౪౨ ।।
అయనప్రవిభాగశ్చ గతీశ్చ జ్యోతిషాం ధ్రువా ।
నివృత్తిప్రభవాశ్చైవ భూతానాం తన్నిబన్ధనాః ।।౩,౯.౪౩ ।।
మాత్రాణాం పరిణామా యే కాలవృత్త్యనుపాతినః ।
నక్షత్రాఖ్యా పృథక్తేషు చిహ్నమాత్రం తు తారకాః ।।౩,౯.౪౪ ।।
రుతైర్మృగశకున్తానాం స్థావరాణాం చ వృత్తిభిః ।
ఛాయాదిపరిణామైశ్చ ఋతుధామా నిరూప్యతే ।।౩,౯.౪౫ ।।
నిర్హ్రాసోపగమో యోఽయం క్రమవానివ దృశ్యతే ।
అక్రమస్యాపి విశ్వస్య తత్కాలస్య విచేష్టితమ్ ।।౩,౯.౪౬ ।।
దూరాన్తికవ్యవస్థానం అధ్వాధికరణం యథా ।
చిరక్షిప్రవ్యవస్థానం కాలాధికరణం తథా ।।౩,౯.౪౭ ।।
తస్యాభిన్నస్య కాలస్య వ్యవహారే క్రియాకృతాః ।

భేదా ఇవ త్రయః సిద్ధా యాంల్లోకో నాతివర్తతే ।।౩,౯.౪౮ ।।
ఏకస్య శక్తయస్తిస్రః కాలస్య సమవస్థితాః ।
యత్సంబన్ధేన భావానాం దర్శనాదర్శనే సతామ్ ।।౩,౯.౪౯ ।।
ద్వాభ్యాం స కిల శక్తిభ్యాం భావానాం వరణాత్మకః ।
శక్తిస్తు వర్తమానాఖ్యా భావరూపప్రకాశినీ ।।౩,౯.౫౦ ।।
అనాగతా జన్మశక్తేః శక్తిరప్రతిబన్ధికా ।
అతీతాఖ్యా తు యా శక్తిస్తయా జన్మ విరుధ్యతే ।।౩,౯.౫౧ ।।
తమఃప్రకాశవత్త్వేతే త్రయోఽధ్వానో వ్యవస్థితాః ।
అక్రమాస్తేషు భావానాం క్రమః సముపలభ్యతే ।।౩,౯.౫౨ ।।
ద్వౌ తు తత్ర తమోరూపావేకస్యాలోకవత్స్థితిః ।
అతీతం అపి కేషాం చిత్పునర్విపరివర్తతే ।।౩,౯.౫౩ ।।
యుగపద్వర్తమానత్వం తద్ధర్మా ప్రతిపద్యతే ।
కేషాం చిద్వర్తమానత్వాచ్చ్యేతి తద్వదతీతతామ్ ।।౩,౯.౫౪ ।।
హేతుపకారాదాక్షిప్తో వర్తమానత్వం ఆగతః ।
శాన్తహేతూపకారః సన్పునర్నోపైతి దర్శనమ్ ।।౩,౯.౫౫ ।।
ద్వే ఏవ కాలస్య విభోః కేషాం చిచ్ఛక్తివర్త్మనీ ।
కరోతి యాభ్యాం భావానాం ఉన్మీలననిమీలనే ।।౩,౯.౫౬ ।।
కలాభిః పృథగర్థాభిః ప్రవిభక్తం స్వభావతః ।
కే చిద్బుద్ధ్యనుసంహార- లక్షణం తం ప్రచక్షతే ।।౩,౯.౫౭ ।।
జ్ఞానానుగతశక్తిం వా బాహ్యం వా సత్యతః స్థితమ్ ।
కాలాత్మానం అనాశ్రిత్య వ్యవహర్తుం న శక్యతే ।।౩,౯.౫౮ ।।
తిస్రో భావస్య భావస్య కేషాం చిద్భావశక్తయః ।
తాభిః స్వశక్తిభిః సర్వం సదైవాస్తి చ నాస్తి చ ।।౩,౯.౫౯ ।।
సత్త్వాదవ్యతిరేకేణ తాస్తిస్రోఽపి వ్యవస్థితాః ।

క్రమస్తాస్తదభేదాచ్చ సదసత్త్వం న భిద్యతే ।।౩,౯.౬౦ ।।

దర్శనాదర్శనేనైకం దృష్టాదృష్టం తదేవ తు ।

అధ్వనాం ఏకతా నాస్తి న చ కిం చిన్నివర్తతే ।।౩,౯.౬౧ ।।

శక్త్యాత్మదేవతాపక్షైర్భిన్నం కాలస్య దర్శనమ్ ।

ప్రథమం తదవిద్యాయాం యద్విద్యాయాం న విద్యతే ।।౩,౯.౬౨ ।।

అభేదే యది కాలస్య హ్రస్వదీర్ఘప్లుతాదిషు ।

దృశ్యతే భేదనిర్భాసః స చిరక్షిప్రబుద్ధివత్ ।।౩,౯.౬౩ ।।

హ్రస్వదీర్ఘప్లుతావృత్త్యా నాలికాసలిలాదిషు ।

కథం ప్రచయయోగః స్యాత్కల్పనామాత్రహేతుకః ।।౩,౯.౬౪ ।।

అభివ్యక్తినిమిత్తస్య ప్రచయేన ప్రచీయతే ।

అభిన్నం అపి శబ్దస్య తత్త్వం అప్రచయాత్మకమ్ ।।౩,౯.౬౫ ।।

ఏవం మాత్రాతురీయస్య భేదో దాశతయస్య వా ।

పరిమాణవికల్పేన శబ్దాత్మని న విద్యతే ।।౩,౯.౬౬ ।।

అనునిష్పాదికల్పేన యేఽన్తరాల ఇవ స్థితాః ।

శబ్దాస్తే ప్రతిపత్తౄణాం ఉపాయాః ప్రతిపత్తయే ।।౩,౯.౬౭ ।।

విశిష్టం అవధిం తం తం ఉపాదాయ ప్రకల్ప్యతే ।

కాలః కాలవతాం ఏకః క్షణమాసర్తుభేదభాక్ ।।౩,౯.౬౮ ।।

బుద్ధ్యవగ్రహభేదాచ్చ వ్యవహారాత్మని స్థితః ।

తావానేవ క్షణః కాలో యుగమన్వన్తరాణి వా ।।౩,౯.౬౯ ।।

ప్రతిబన్ధాభ్యనుజ్ఞాభ్యాం నాలికావివరాశ్రితే ।

యదమ్భసి ప్రక్షరణం తత్కాలస్యైవ చేష్టితమ్ ।।౩,౯.౭౦ ।।

అల్పే మహతి వా ఛిద్రే తత్సంబన్ధే న భిద్యతే ।

కాలస్య వృత్తిరాత్మాపి తం ఏవాస్యానువర్తతే ।।౩,౯.౭౧ ।।

ఆక్రీడ ఇవ కాలస్య దృశ్యతే యః స్వశక్తిభిః ।

బహురూపస్య భావేషు బహుధా తేన భిద్యతే ।।౩,౯.౭౨ ।।

త్వచిసారస్య వా వృద్ధిం తృణరాజస్య వా దధత్ ।

తావత్తద్వృద్ధియోగేన కాలతత్త్వం వికల్పతే ।।౩,౯.౭౩ ।।

వ్యతిక్రమేఽపి మాత్రాణాం తస్య నాస్తి వ్యతిక్రమః ।

న గన్తృగతిభేదేన మార్గభేదోఽస్తి కశ్చన ।।౩,౯.౭౪ ।।

ఉదయాస్తమయావృత్త్యా జ్యోతిషాం లోకసిద్ధయా ।

కాలస్యావ్యతిపాతేఽపి తాద్ధర్మ్యం ఇవ లక్ష్యతే ।।౩,౯.౭౫ ।।

ఆదిత్యగ్రహనక్షత్ర- పరిస్పన్దం అథాపరే ।

భిన్నం ఆవృత్తిభేదేన కాలం కాలవిదో విదుః ।।౩,౯.౭౬ ।।

క్రియాన్తరపరిచ్ఛేద- ప్రవృత్తా యా క్రియాం ప్రతి ।

నిర్జ్ఞాతపరిమాణా సా కాల ఇత్యభిధీయతే ।।౩,౯.౭౭ ।।

జ్ఞానే రూపస్య సంక్రాన్తిర్జ్ఞానేనైవానుసంహృతిః ।

అతః క్రియాన్తరాభావే సా క్రియా కాల ఇష్యతే ।।౩,౯.౭౮ ।।

భూతో ఘట ఇతీయం చ సత్తాయా ఏవ భూతతా ।

భూతా సత్తేతి సత్తాయాః సత్తా భూతాభిధీయతే ।।౩,౯.౭౯ ।।

పరతో భిద్యతే సర్వం ఆత్మా తు న వికల్ప్యతే ।

పర్వతాదిస్థితిస్తస్మాత్పరరూపేణ భిద్యతే ।।౩,౯.౮౦ ।।

ప్రసిద్ధభేదా వ్యాపారా విరూపావయవక్రియాః ।

సాహచర్యేణ భిద్యన్తే సరూపావయవక్రియాః ।।౩,౯.౮౧ ।।

*వ్యవధానం ఇవోపైతి నివృత్త ఇవ దృశ్యతే ।

క్రియాసమూహో భుజ్యాదిరన్తరాలప్రవృత్తిభిః ।।౩,౯.౮౨ * ।।

*న చ విచ్ఛిన్నరూపోఽపి సోఽవిరామాన్నివర్తతే ।

సర్వైవ హి క్రియాన్యేన సమ్కీర్ణేవోపలభ్యతే ।।౩,౯.౮౩ * ।।

*తదన్తరాలదృష్టా వా సర్వైవావయవక్రియా * ।

సాదృశ్యాత్సతి భేదే తు తదఙ్గత్వేన గృహ్యతే ।।౩,౯.౮౪ ।।
సదసద్వాపి వస్తు స్యాత్తృతీయం నాస్తి కిం చన ।
తేన భూతభవిష్యన్తౌ ముక్త్వా మధ్యం న విద్యతే ।।౩,౯.౮౫ ।।
నిర్వృత్తిరూపం ఏకస్య భేదాభావాన్న కల్పతే ।
సదసద్వాపి తేనైకం క్రమరూపం కథం భవేత్ ।।౩,౯.౮౬ ।।
బహూనాం చానవస్థానాదేకం ఏవోపలభ్యతే ।
యథోపలబ్ధి స్మరణం తత్ర చాప్యుపపద్యతే ।।౩,౯.౮౭ ।।
సదసద్రూపం ఏకం స్యాదసర్వస్యైకత్వకల్పనే ।
నిర్వృత్తిరూపం నిర్వృత్తేః సామాన్యం అథ వా భవేత్ ।।౩,౯.౮౮ ।।
కార్యోత్పత్తౌ సమర్థం వా స్వేన ధర్మేణ తత్తథా ।
ఆత్మతత్త్వేన గృహ్యేత సా చాస్మిన్వర్తమానతా ।।౩,౯.౮౯ ।।
క్రియాప్రబన్ధరూపం యదధ్యాత్మం వినిగృహ్యతే ।
సంక్రాన్తరూపం ఏకత్ర తాం ఆహుర్వర్తమానతామ్ ।।౩,౯.౯౦ ।।
క్రియాతిపత్తిరత్యన్తం క్రియానుత్పత్తిలక్షణా ।
న చ భూతం అనుత్పన్నం న భవిష్యత్తథావిధమ్ ।।౩,౯.౯౧ ।।
ప్రాగ్విరుద్ధక్రియోత్పాదాన్నిర్వృత్తే వా విరోధిని ।
వ్యాపారేఽవధిభేదేన విషయస్తత్ర భిద్యతే ।।౩,౯.౯౨ ।।
వ్యభిచారే నిమిత్తస్య సాధుత్వం న ప్రకల్పతే ।
భావ్యాసీదితి సూత్రేణ తత్కాలేఽన్యత్ర శిష్యతే ।।౩,౯.౯౩ ।।
స్వకాల ఏవ సాధుత్వే కాలభేదే గతిః కథమ్ ।
వాక్యార్థాదతదర్థేషు విశిష్టత్వం న సిధ్యతి ।।౩,౯.౯౪ ।।
తదర్థశ్చేదవయవో భావినో భూతతాగతిః ।
న స్యాదత్యన్తభూతత్వం ఏవైకం తత్ర సంభవేత్ ।।౩,౯.౯౫ ।।
విశిష్టకాలతా పూర్వం తథాపి తు విశేషణే ।

ఆశ్రయాత్సోఽన్తరఙ్గత్వాత్తత్ర సాధుర్భవిష్యతి ।।౩,౯.౯౬ ।।

ఆమిశ్ర ఏవ ప్రక్రాన్తః స పదార్థస్తథావిధః ।

కేవలస్య విమిశ్రత్వం నిత్యేఽర్థే నోపపద్యతే ।।౩,౯.౯౭ ।।

శుద్ధే చ కాలే వ్యాఖ్యాతం ఆమిశ్రే న ప్రసిధ్యతి ।

సాధుత్వం అయథాకాలం తత్సూత్రేణోపదిశ్యతే ।।౩,౯.౯౮ ।।

ఆఖ్యాతపదవాచ్యేఽర్థే నిర్వర్త్యత్వాత్ప్రధానతా ।

విశేషణం తదాక్షేపాత్తత్కాలే వ్యవతిష్ఠతే ।।౩,౯.౯౯ ।।

సంప్రత్యయానుకారో వా శబ్దవ్యాపార ఏవ వా ।

అధ్యస్యతే విరుద్ధేఽర్థే న చ తేన విరుధ్యతే ।।౩,౯.౧౦౦ ।।

భూతం భవిష్యదిత్యేతౌ ప్రత్యయౌ వర్తమానతామ్ ।

అత్యజన్తౌ ప్రపద్యేతే విరుద్ధాశ్రయరూపతామ్ ।।౩,౯.౧౦౧ ।।

అధ్వనో వర్తమానస్య విషయేణ భవిష్యతా ।

భాష్యే భవిష్యత్కాలేతి కార్యార్థం వ్యపదిశ్యతే ।।౩,౯.౧౦౩ ।।

ఇచ్ఛా చికీర్షతీత్యత్ర స్వకాలం అనురుధ్యతే ।

భవిష్యతి ప్రకృత్యర్థే తత్కాలం నానురుధ్యతే ।।౩,౯.౧౦౪ ।।

ఆశాస్యమానతన్త్రత్వాదాశంసాయాం విపర్యయః ।

ప్రయోక్తృధర్మః శబ్దార్థే శబ్దైరేవానుశజ్యతే ।।౩,౯.౧౦౫ ।।

అప్చాలిబీజసంయోగే వర్తతే నిష్పదిర్యదా ।

తత్రావయవవృత్తిత్వాద్భవిష్యత్ప్రతిషేధనమ్ ।।౩,౯.౧౦౬ ।।

ఫలప్రసవరూపే తు నిష్పదౌ భూతకాలతా ।

ధర్మాన్తరేషు తద్రూపం అధ్యస్య పరికల్ప్యతే ।।౩,౯.౧౦౭ ।।

ఉపయుక్తే నిమిత్తానాం వ్యాపారే ఫలసిద్ధయే ।

తత్ర రూపం యదధ్యస్తం తత్కాలం తత్ప్రతీయతే ।।౩,౯.౧౦౮ ।।

నిష్పత్తావవధిః కశ్చిత్కశ్చిత్ప్రతివివక్షితః ।

హేతుజన్మవ్యపేక్షాతః ఫలజన్మేతి చోచ్యతే ।।౩,౯.౧౦౯ ।।

అబహిఃసాధనాధీనా సిద్ధిర్యత్ర వివక్షితా ।

తత్సాధనాన్తరాభావాత్సిద్ధం ఇత్యపదిశ్యతే ।।౩,౯.౧౧౦ ।।

తస్మాదవధిభేదేన సిద్ధా ముఖ్యైవ భూతతా ।

అనాగతత్వం అస్తిత్వం హేతుధర్మవ్యపేక్షణే ।।౩,౯.౧౧౧ ।।

సతాం ఇన్ద్రియసంబన్ధాత్సైవ సత్తా విశిష్యతే ।

భేదేన వ్యవహారో హి వస్త్వన్తరనిబన్ధనః ।।౩,౯.౧౧౨ ।।

అస్తిత్వం వస్తుమాత్రస్య బుద్ధ్యా తు పరిగృహ్యతే ।

యః సమాసాదనాద్భేదః స తత్ర న వివక్షితః ।।౩,౯.౧౧౩ ।।

యోగాద్వా స్త్రీత్వపుంస్త్వాభ్యాం న కిం చిదవతిష్ఠతే ।

స్వస్మిన్నాత్మని తత్రాన్యద్భూతం భావి చ కథ్యతే ।।౩,౯.౧౧౪ ।।

౩,౧౦ః పురుషసముద్దేశ

ప్రత్యక్తా పరభావశ్చాప్యుపాధీ కర్తృకర్మనోః ।

తయోః శ్రుతివిశేషేణ వాచకౌ మధ్యమోత్తమౌ ।।౩,౧౦.౧ ।।

సదసద్వాపి చైతన్యం ఏతాభ్యాం అవగమ్యతే ।

చైతన్యభాగే ప్రథమః పురుషో న తు వర్తతే ।।౩,౧౦.౨ ।।

బుధిజానాతిచితిభిః ప్రథమే పురుషే సతి ।

సజ్ఞానార్థైర్న చైతన్య- స్యోపయోగః ప్రకాశ్యతే ।।౩,౧౦.౩ ।।

సంబోధనార్థః సర్వత్ర మధ్యమే కైశ్చిదిష్యతే ।

తథా సంబోధనే సర్వాం ప్రథమాం యుష్మదో విదుః ।।౩,౧౦.౪ ।।

సంబోధనం న లోకేऽస్తి విధాతవ్యేన వస్తునా ।

స్వాహేన్ద్రశత్రుర్వర్ధస్వ యథా రాజా భవేతి చ ॥౩,౧౦.౫ ॥
యుష్మదర్థస్య సిద్ధత్వాన్నియతా చాద్యుదాత్తతా ।
యుష్మదః ప్రథమాన్తస్య పరశ్చేన్న పదాదసౌ ॥౩,౧౦.౬ ॥
గుణప్రధానతాభేదః పురుశాదివిపర్యయః ।
నిర్దేశశ్చాన్యథా శాస్త్రే నిత్యత్వాన్న విరుధ్యతే ॥౩,౧౦.౭ ॥
యథానిర్దేశం అర్థాః స్యుర్యేసాం శాస్త్రం విధాయకమ్ ।
కిం చిత్సామాన్యం ఆశ్రిత్య స్థితే తు ప్రతిపాదనమ్ ॥౩,౧౦.౮ ॥
యోఽశ్వే యః పీఠ ఇత్యత్ర భూతయోరశ్వపీఠయోః ।
యథోపలక్షణార్థత్వం తథార్థేష్వనుశాసనమ్ ॥౩,౧౦.౯ ॥

౩,౧౧ః సంఖ్యాసముద్దేశ

సంఖ్యావాన్సత్త్వభూతోఽర్థః సర్వ ఏవాభిధీయతే ।
భేదాభేదవిభాగో హి లోకే సంఖ్యానిబన్ధనః ॥౩,౧౧.౧ ॥
స ధర్మో వ్యతిరిక్తో వా తేషాం ఆత్మైవ వా తథా ।
భేదహేతుత్వం ఆశ్రిత్య సంఖ్యేతి వ్యపదిశ్యతే ॥౩,౧౧.౨ ॥
సమవేతా పరిచ్ఛేద్యే క్వ చిదన్యత్ర సా స్థితా ।
ప్రకల్పయతి భావానాం సంఖ్యా భేదం తథాత్మనః ॥౩,౧౧.౩ ॥
పరత్వే చాపరత్వే చ భేదే తుల్యా శ్రుతిర్యథా ।
సంఖ్యాశబ్దాభిధేయత్వం భేదహేతోస్తథా గుణే ॥౩,౧౧.౪ ॥
అస్వతన్త్రే స్వతన్త్రత్వం పరధర్మో యథా గుణే ।
అభేద్యే భేద్యభావోఽపి ద్రవ్యధర్మస్తథా గుణే ॥౩,౧౧.౫ ॥
స్వబుద్ధ్యా తం అపోద్ధృత్య లోకోఽప్యాగమం ఆశ్రితః ।

స్వధర్మాదన్యధర్మేణ వ్యాచష్టే ప్రతిపత్తయే ।।౩,౧౧.౬ ।।

పరోపకారతత్త్వానాం స్వాతన్త్ర్యేనాభిధాయకః ।

శబ్దః సర్వపదార్థానా స్వధర్మద్విప్రకృష్యతే ।।౩,౧౧.౭ ।।

యథైవావిషయం జ్ఞానం న కించిదవభాసతే ।

తథా భావోఽప్యసంసృష్టో న కశ్చిదుపలభ్యతే ।।౩,౧౧.౮ ।।

భేదేన తు సమాఖ్యాతం యల్లోకోఽప్యనువర్తతే ।

ఆగమాచ్ఛాస్త్రసదృశో వ్యవహారః స వర్ణ్యతే ।।౩,౧౧.౯ ।।

బుద్ధౌ స్థితేషు తేష్వేవం అధ్యారోపో న దుర్లభః ।

పరధర్మస్య న హ్యత్ర సదసత్త్వం ప్రయోజకమ్ ।।౩,౧౧.౧౦ ।।

సామాన్యేష్వపి సామాన్యం విశేషేషు విశిష్టతా ।

సంఖ్యాసు సంఖ్యా లిఙ్గేషు లిఙ్గం ఏవం ప్రకల్పతే ।।౩,౧౧.౧౧ ।।

అతో ద్రవ్యాశ్రితాం సంఖ్యాం ఆహుః సంసర్గవాదినః ।

భేదాభేదవ్యతీతేషు భేదాభేదవిధాయినీమ్ ।।౩,౧౧.౧౨ ।।

ఆత్మాన్తరానాం యేనాత్మా తద్రూప ఇవ లక్ష్యతే ।

అతద్రూపేణ సంసర్గాత్సా నిమిత్తసరూపతా ।।౩,౧౧.౧౩ ।।

సంసృష్టేష్వపి నిర్భాగే భూతేష్వర్థక్రియా యథా ।

సత్త్వాదిషు చ మాత్రాసు సర్వాస్వేవం ప్రతీయతే ।।౩,౧౧.౧౪ ।।

ద్విత్వాదియోనిరేకత్వం భేదాస్తత్పూర్వకా యతః ।

వినా తేన న సంఖ్యానాం అన్యాసాం అస్తి సంభవః ।।౩,౧౧.౧౫ ।।

ఏకత్వే బుద్ధిసహితే నిమిత్తం ద్విత్వజన్మని ।

ఏకత్వాభ్యాం సముత్పన్నం ఏవం వా తత్ప్రతీయతే ।।౩,౧౧.౧౬ ।।

ఏకత్వసముదాయో వా సాపేక్షే వా పృథక్పృథక్ ।

ఏకత్వే ద్విత్వం ఇత్యేవం తయోర్ద్వివచనం భవేత్ ।।౩,౧౧.౧౭ ।।

ఏకోఽపి గుణభేదేన సఙ్ఖ్యో భేదం ప్రకల్పయేత్ ।

ఆశ్రయాశ్రయిభేదో హి తదాశ్రయనిబన్ధనః ॥౩,౧౧.౧౮ ॥

సంఖ్యేయసజ్ఞసంఖ్యాన- సజ్ఞః సంఖ్యేతి కథ్యతే ।

విమ్శత్యాదిసు సాన్యస్వ ద్రవ్యసజ్ఞస్య భేదికా ॥౩,౧౧.౧౯ ॥

ఏకవింశతిసంఖ్యావాం సంఖ్యాన్తరసరూపయోః ।

ఏకస్యాం బుద్ధ్యనావృత్త్యా, భాగయోరివ కల్పనా ॥౩,౧౧.౨౦ ॥

అసంఖ్యాసముదాయత్వాత్సంఖ్యాకార్యం విధీయతే ।

సమూహత్వే తు తన్న స్యాత్స్వఙ్గాదిసముదాయవత్ ॥౩,౧౧.౨౧ ॥

సంఖ్యేయాన్తరతన్త్రాసు యా సంఖ్యాసు ప్రవర్తతే ।

ఆవృత్తివర్గసంఖ్యేయా తాం సంఖ్యాం తాదృశీం విదుః ॥౩,౧౧.౨౨ ॥

న సంఖ్యాయాం న సంఖ్యేయే ద్వౌ దశేత్యస్తి సంభవః ।

భేదాభావాన్న సంఖ్యాయాం విరోధాన్న తదాశ్రయే ॥౩,౧౧.౨౩ ॥

సంఖ్యాయేతే దశద్వర్గౌ ద్విదశా ఇతి సంఖ్యయా ।

తద్రూపే వాపి సంఖ్యేయ ఆవృత్తిః పరిగణ్యతే ॥౩,౧౧.౨౪ ॥

సంఖ్యా నామ న సంఖ్యాస్తి సంజ్ఞైషేతి యథోచ్యతే ।

రూపం న రూపం అప్యేవం సమ్జ్ఞా సా హి సితాదిషు ॥౩,౧౧.౨౫ ॥

సంఖ్యానజాతియోగాత్తు సంఖ్యా సంఖ్యేతి కథ్యతే ।

రూపత్వజాతియోగాచ్చ రూపే రూపం ఇతి స్మృతమ్ ॥౩,౧౧.౨౬ ॥

నిమిత్తం ఏకం ఇత్యత్ర విభక్త్యా నాభిధీయతే ।

తద్వతస్తు యదేకత్వం విభక్తిస్తత్ర వర్తతే ॥౩,౧౧.౨౭ ॥

ఏకస్య ప్రచయో దృష్టః సమూహశ్చ ద్వయోస్తథా ।

నిమిత్తవ్యతిరేకేణ సంఖ్యాన్యా భేదికా తతః ॥౩,౧౧.౨౮ ॥

తదేకం అపి చైకత్వం విభక్తిశ్రవణాదృతే ।

నోచ్యతే తేన శబ్దేన విభక్త్యా తు సహోచ్యతే ॥౩,౧౧.౨౯ ॥

అన్వయవ్యతిరేకౌ చ యది స్యాద్వచనాన్తరమ్ ।

స్యాతాం అసతి తస్మిమ్శ్చ ప్రకృత్యర్థో న కల్ప్యతే ।।3,౧౧.3౦ ।।

ఏకత్వం ఏక ఇత్యత్ర శుద్ధద్రవ్యవిశేషణమ్ ।

సగుణస్తు ప్రకృత్యర్థో విభక్త్యర్థేన భిద్యతే ।।3,౧౧.3౧ ।।

ద్వ్యేకయోరితి నిర్దేశాత్సంఖ్యామాత్రేఽపి సంభవః ।

ఏకాదీనాం ప్రసిద్ధ్యా తు సంఖ్యేయార్థత్వం ఉచ్యతే ।।3,౧౧.3౨ ।।

3,౧౨ః ఊపగ్రహసముద్దేశ

య ఆత్మనేపదాద్భేదః క్వ చిదర్థస్య గమ్యతే ।

అన్యతశ్చాపి లాదేశాన్మన్యన్తే తం ఉపగ్రహమ్ ।।3,౧౨.౧ ।।

క్వ చిత్సాధనం ఏవాసౌ క్వ చిత్తస్య విశేషణమ్ ।

సాధనం తత్ర కర్మాది వ్యక్తవాచో విశేషణమ్ ।।3,౧౨.౨ ।।

క్రియా విషయభేదేన జీవికాదిషు భిద్యతే ।

లాదేశైః స క్రియాభేదో వాక్యేష్వపి నియమ్యతే ।।3,౧౨.3 ।।

ధాత్వర్థస్తద్విశేషశ్చాప్యుక్తః క్వ చిదుపగ్రహః ।

ధాత్వర్థో గన్ధనాదిః స్యాద్వ్యతిహారో విశేషణమ్ ।।3,౧౨.౪ ।।

క్రియాప్రవృత్తావాఖ్యాతా కైశ్చిత్స్వార్థపరార్థతా ।

అసతి వా సతి వాపి వివక్షితనిబన్ధనా ।।3,౧౨.౫ ।।

కేసాం చిత్కర్త్రభిప్రాయే ణిచా సహ వికల్పతే ।

ఆత్మనేపదం అన్యేసాం తదర్థా ప్రకృతిర్యథా ।।3,౧౨.౬ ।।

క్రీణీష్వ వపతే ధత్తే చినోతి చినుతేఽపి చ ।

ఆప్తప్రయోగా దృశ్యన్తే యేషు ణ్యర్థోఽభిధీయతే ।।3,౧౨.౭ ।।

సంవిధానం పచాదినాం క్వ చిదర్థః ప్రతీయతే ।

తన్నిమిత్తా యథాన్యాపి క్రియాధిశ్రయణాదికా ।।3,౧౨.౮ ।।

కర్తృభిప్రాయతా సూత్రే క్రియాభేదోపలక్షణమ్ ।

తథాభూతా క్రియా యా హి తత్కర్తా ఫలభాగ్యతః ।।3,౧౨.౯ ।।

యథోపలక్ష్యతే కాలస్తారకాదర్శనాదిభిః ।

తథా ఫలవిశేషేణ క్రియాభేదో నిదర్శ్యతే ।।3,౧౨.౧౦ ।।

క్రియావిశేషవచనే సామర్థ్యం ఉపరుధ్యతే ।

కేసాం చిదన్యే తు కృతాః స్వరితేతో ఞితస్తథా ।।3,౧౨.౧౧ ।।

అనుబన్ధశ్చ సిద్ధేఽర్థే స్మృత్యర్థం అనుషజ్యతే ।

తుల్యార్థేష్వపి చావశ్యం న సర్వేష్వేకధర్మతా ।।3,౧౨.౧౨ ।।

దృశీక్ష్యోః సదృశేఽప్యర్థే నాభేదః ప్రతిపూర్వయోః ।

ణ్యర్థోపాదాయినస్తస్మాన్న తుల్యార్థాః పచాదిభిః ।।3,౧౨.౧3 ।।

ఉమ్భ్యర్థే వర్తమానస్య కరోతేర్భిన్నధర్మణః ।

ణ్యర్థోపాదాయితా తస్మాన్నియతాః శబ్దశక్తయః ।।3,౧౨.౧౪ ।।

తథా హ్యనుప్రయోగస్య కరోతేరాత్మనేపదే ।

పూర్వవద్గ్రహణం ప్రాప్తే స్వరితం సముపస్థితమ్ ।।3,౧౨.౧౫ ।।

ఏకత్వేఽపి క్రియాఖ్యాతే సాధనాశ్రయసంఖ్యయా ।

భిద్యతే న తు లిఙ్గాఖ్యే భేదస్తత్ర తదాశ్రితః ।।3,౧౨.౧౬ ।।

తస్మాదవస్థితేఽప్యర్థే కస్య చిత్ప్రతిబధ్యతే ।

శబ్దస్య శక్తిః స త్వేష శాస్త్రేఽన్వాఖ్యాయతే విధిః ।।3,౧౨.౧౭ ।।

యస్యార్థస్య ప్రసిద్ధ్యర్థం ఆరభ్యన్తే పచాదయః ।

తత్ప్రధానం ఫలం తేషాం న లాభాది ప్రయోజనమ్ ।।3,౧౨.౧౮ ।।

యత్రోభౌ స్వామిదాసౌ తు ప్రారభేతే సహ క్రియామ్ ।

యుగపద్ధర్మభేదేన ధాతుస్తత్ర న వర్తతే ।।3,౧౨.౧౯ ।।

యత్ర ప్రతివిధానార్థః పచిస్తత్రాత్మనేపదమ్ ।

పరస్మైపదం అన్యత్ర సంస్కారాద్యభిధాయిని ।।3,౧౨.౨౦ ।।

సంవిధాతుశ్చ సాంనిధ్యాద్ధాసే ధర్మోఽనుసజ్యతే ।

ప్లక్షశబ్దస్య సాంనిధ్యాన్న్యగ్రోధే ప్లక్షతా యథా ।।3,౧౨.౨౧ ।।

పురోడాశాభిధానం చ ధానాదిషు యథా స్థితమ్ ।

ఛత్త్రిణా చాభిసంబన్ధాచ్ఛత్త్రిశబ్దాభిధేయతా ।।3,౧౨.౨౨ ।।

అర్థాత్ప్రతీతం అన్యోన్యం పారార్థ్యం అవివక్షితమ్ ।

ఇత్యయం శేషవిషయః కైశ్చిదత్రానువర్ణ్యతే ।।3,౧౨.౨3 ।।

అథ ప్రతివిధాతా యో హలైః కృషతి పఞ్చభిః ।

భాష్యే నోదాహృతం కస్మాత్ప్రాప్తం తత్రాత్మనేపదమ్ ।।3,౧౨.౨౪ ।।

ప్రతీతత్వాత్తదర్థస్య శేషత్వం యది కల్ప్యతే ।

న స్యాత్ప్రాప్తవిభాషాసౌ స్వరితేతాం నివర్తికా ।।3,౧౨.౨౫ ।।

శుద్ధే తు సంవిధానార్థే కైశ్చిదత్రేష్యతే కృషిః ।

తద్ధర్మా యజిరిత్యేవం న స్యాత్తత్రాత్మనేపదమ్ ।।3,౧౨.౨౬ ।।

అత్ర తూపపదేనాయం అర్థభేదః ప్రతీయతే ।

ప్రాప్తే విభాషా క్రియతే తస్మాన్నాత్రాత్మనేపదమ్ ।।3,౧౨.౨౭ ।।

3,౧3ః లిఙ్గసముద్దేశ

స్తనకేశాదిసంబన్ధో విశిష్టా వా స్తనాదయః ।

తదుపవ్యఞ్జనా జాతిర్గుణావస్థా గుణాస్తథా ।।3,౧3.౧ ।।

శబ్దోపజనితోఽర్థాత్మా శబ్దసంస్కార ఇత్యపి ।

లిఙ్గానాం లిఙ్గతత్త్వజ్ఞైర్వికల్పాః సప్త దర్శితాః ।।3,౧3.౨ ।।

ఉపాదానవికల్పాశ్చ లిఙ్గానాం సప్త వర్ణితాః ।

వికల్పసంనియోగాభ్యాం యే శబ్దేషు వ్యవస్థితాః ।।3,౧3.3 ।।
తిస్రో జాతయ ఏవైతాః కేసాం చిత్సమవస్థితాః ।
అవిరుద్ధా, విరుద్ధాభిర్గోమహిష్యాదిజాతిభిః ।।3,౧3.౪ ।।
హస్తిన్యాం వడవాయాం చ స్త్రీతి బుద్ధేః సమన్వయః ।
అతస్తాం జాతిం ఇచ్ఛన్తి ద్రవ్యాదిసమవాయినీమ్ ।।3,౧3.౫ ।।
పరతన్త్రస్య యల్లిఙ్గం అపోద్ధారే వివక్షితే ।
తత్రాసౌ శబ్దసంస్కారః శబ్దైరేవ వ్యపాశ్రితః ।।3,౧3.౬ ।।
బుద్ధ్యా కల్పితరూపేషు లిఙ్గేష్వపి చ సంభవః ।
స్త్రీత్వాదీనాం వ్యవస్థా హి సా లిఙ్గైర్వ్యపదిశ్యతే ।।3,౧3.౭ ।।
యథా సలిలనిర్భాసా మృగతృష్ణాసు జాయతే ।
జలోపలబ్ధ్యనుగుణాద్బీజాద్బుద్ధిర్జలేఽసతి ।।3,౧3.౮ ।।
తథైవావ్యపదేశ్యేభ్యో హేతుభ్యస్తారకాదిషు ।
ముఖ్యేభ్య ఇవ లిఙ్గేభ్యో భేదా లోకే వ్యవస్థితాః ।।3,౧3.౯ ।।
వ్యక్తేషు వ్యక్తరూపాణాం స్తనాదీనాం తు దర్శనాత్ ।
అవ్యక్తవ్యఞ్జనావ్యక్తేర్జాతిర్న పరికల్ప్యతే ।।3,౧3.౧౦ ।।
అస్తిత్వం చ ప్రతిజ్ఞాయ సదాదర్శనం ఇచ్ఛతః ।
అత్యన్తాదర్శనే న స్యాదసత్త్వం ప్రతి నిశ్చయః ।।3,౧3.౧౧ ।।
న చాలం అనుమానాయ శబ్దోఽదర్శనపూర్వకః ।
సిద్ధే హి దర్శనే కిం స్యాదనుమానప్రయోజనమ్ ।।3,౧3.౧౨ ।।
ఆవిర్భావస్తిరోభావః స్థితిశ్చేత్యనపాయినః ।
ధర్మా మూర్తిషు సర్వాసు లిఙ్గత్వేనానుదర్శితాః ।।3,౧3.౧3 ।।
సర్వమూర్త్యాత్మభూతానాం శబ్దాదినాం గుణే గుణే ।
త్రయః సత్త్వాదిధర్మాస్తే సర్వత్ర సమవస్థితాః ।।3,౧3.౧౪ ।।
రూపస్య చాత్మమాత్రానాం శుక్లాదినాం ప్రతిక్షణమ్ ।

కా చిత్ప్రలీయతే కా చిత్కథం చిదభివర్ధతే ।।౩,౧౩.౧౫ ।।
క్వథితోదకవచ్చైషాం అనవస్థితవృత్తితా ।
అజస్రం సర్వభావానాం భాష్య ఏవోపవర్ణితా ।।౩,౧౩.౧౬ ।।
ప్రవృత్తేరేకరూపత్వం సామ్యం వా స్థితిరుచ్యతే ।
అవిర్భావతిరోభావ- ప్రవృత్త్యా వావతిష్ఠతే ।।౩,౧౩.౧౭ ।।
గుణా ఇత్యేవ బుద్ధేర్వా నిమిత్తత్వం స్థితిర్మతా ।
స్థితేశ్చ సర్వలిఙ్గానాం సర్వనామత్వం ఉచ్యతే ।।౩,౧౩.౧౮ ।।
స్థితేషు సర్వలిఙ్గేషు వివక్షానియమాశ్రయః ।
కస్య చిచ్ఛబ్దసంస్కారే వ్యాపారః క్వ చిదిష్యతే ।।౩,౧౩.౧౯ ।।
సంనిధానే నిమిత్తానాం కిం చిదేవ ప్రవర్తకమ్ ।
యథా తక్షాదిశబ్దానాం లిఙ్గేషు నియమస్తథా ।।౩,౧౩.౨౦ ।।
భావతత్త్వదృశః శిష్టాః శబ్దార్థేషు వ్యవస్థితాః ।
యద్యద్ధర్మేఽఙ్గతాం ఏతి లిఙ్గం తత్తత్ప్రచక్షతే ।।౩,౧౩.౨౧ ।।
స్వరభేదాద్యథా శబ్దాః సాధవో విషయాన్తరే ।
లిఙ్గభేదాత్తథా సిద్ధాత్సాధుత్వం అనుగమ్యతే ।।౩,౧౩.౨౨ ।।
ప్రయోగో విప్రయోగశ్చ లోకే యత్రోపలభ్యతే ।
శాస్త్రం ఆరభ్యతే తత్ర న ప్రయోగావిపర్యయే ।।౩,౧౩.౨౩ ।।
ఉపాధిభేదాదర్థేషు గుణధర్మస్య కస్య చిత్ ।
నిమిత్తభావః సాధుత్వే వివక్షా చ వ్యవస్థితా ।।౩,౧౩.౨౪ ।।
హిమారణ్యే మహత్త్వేన యుక్తే స్త్రీత్వం అవస్థితమ్ ।
హ్రస్వోపాధివిశిష్టాయాః కుట్యాః ప్రసవయోగితా ।।౩,౧౩.౨౫ ।।
శబ్దాన్తరానాం భిన్నేఽర్థ ఉపాయాః ప్రతిపత్తయే ।
ఏకతాం ఇవ నిశ్చిత్య లఘ్వర్థం ఉపదర్శితాః ।।౩,౧౩.౨౬ ।।
ఉత్పత్తిః ప్రసవోఽన్యేషాం నాశః సంస్త్యానం ఇత్యపి ।

ఆత్మరూపం తు భావానాం స్థితిరిత్యపదిశ్యతే ।।3,౧3.౨౭ ।।

దృష్టం నిమిత్తం కేసాం చిజ్జాత్యాదివదవస్థితమ్ ।

దృష్టవచ్ఛబ్దసంస్కార- మాత్రం తు పరికల్పితమ్ ।।3,౧3.౨౮ ।।

యథా ప్రసిద్ధేఽప్యేకత్వే నానాత్వాభినివేశినః ।

నానాత్వం జనయన్తీవ శబ్దా లిఙ్గేఽపి స క్రమః ।।3,౧3.౨౯ ।।

ఇదం వేయం అయం వేతి శబ్దసంస్కారమాత్రకమ్ ।

నిమిత్తదర్శనాదర్థే కైశ్చిత్సర్వత్ర వర్ణ్యతే ।।3,౧3.3౦ ।।

నావశ్యం విషయత్వేన నిమిత్తం వ్యవతిష్ఠతే ।

ఇన్ద్రియాది యథాదృష్టం భేదహేతుస్తదిష్యతే ।।3,౧3.3౧ ।।

3,౧౪ః వృత్తిసముద్దేశ

కుత్సాప్రశంసాతిశయైః సమాప్తార్థం తు యుజ్యతే ।

పదం స్వార్థాదయః సర్వే యస్మాత్కుత్సాదిహేతవః ।।3,౧౪.౧ ।।

దేవదత్తాదికుత్సాయాం వర్తతే కుత్సితశ్రుతిః ।

కుత్సితస్థా తు యా కుత్సా తదర్థః కో విధీయతే ।।3,౧౪.౨ ।।

ప్రకృష్ట ఇతి శుక్లాది- ప్రకర్షస్యాభిధాయకః ।

ప్రకృష్టస్య ప్రకర్షే తు తరబాదిర్విధీయతే ।।3,౧౪.3 ।।

కుత్సితత్వేన కుత్స్యో వా న సమ్యగ్వాపి కుత్సితః ।

స్వశబ్దాభిహితే కేన విశిష్టోఽర్థః ప్రతీయతే ।।3,౧౪.౪ ।।

న చ సాంప్రతికీ కుత్సా భేదాభావాత్ప్రతీయతే ।

పూజ్యతే కుత్సితత్వేన ప్రశస్తత్వేన కుత్స్యతే ।।3,౧౪.౫ ।।

విశేషణవిశేష్యత్వం పదయోరుపజాయతే ।

న ప్రాతిపదికార్థశ్చ తత్రైవ వ్యతిరిచ్యతే ।।౩,౧౪.౬ ।।
విశేష్యం స్యాదనిర్జ్ఞాతం నిర్జ్ఞాతోఽర్థో విశేషణమ్ ।
పరార్థత్వేన శేషత్వం సర్వేషాం ఉపకారిణామ్ ।।౩,౧౪.౭ ।।
విభక్తిభేదో నియమాద్గుణగుణ్యభిధాయినోః ।
సామానాధికరణ్యస్య ప్రసిద్ధిర్ద్రవ్యశబ్దయోః ।।౩,౧౪.౮ ।।
ద్రవ్యేఽనిర్జ్ఞాతజాతీయే కృష్ణశబ్దః ప్రయుజ్యతే ।
అనిర్జ్ఞాతగుణే చైవం తిలశబ్దః ప్రవర్తతే ।।౩,౧౪.౯ ।।
సామాన్యానాం అసంబన్ధాత్తౌ విశేషే వ్యవస్థితౌ ।
రూపాభేదాద్విశేషం తం అభివ్యఙ్క్తుం న శక్నుతః ।।౩,౧౪.౧౦ ।।
తావేవ సంనిపతితౌ భేదేన ప్రతిపాదనే ।
అవచ్ఛేదం ఇవాధాయ సంశయం వ్యపకర్షతః ।।౩,౧౪.౧౧ ।।
ద్రవ్యాత్మా గుణసంసర్గ- భేదాదాశ్రీయతే పృథక్ ।
జాతిసంబన్ధభేదాచ్చ ద్వితీయ ఇవ గృహ్యతే ।।౩,౧౪.౧౨ ।।
నిమిత్తైరభిసంబన్ధాద్యా నిమిత్తసరూపతా ।
తయైకస్యాపి నానాత్వం రూపభేదాత్ప్రకల్ప్యతే ।।౩,౧౪.౧౩ ।।
ద్రవ్యావస్థా తృతీయా తు యస్యాం సంసృజ్యతే ద్వయమ్ ।
తయోరవస్థయోర్భేదాదాశ్రయత్వే నియుజ్యతే ।।౩,౧౪.౧౪ ।।
బుద్ధ్యైకం భిద్యతే భిన్నం ఏకత్వం చోపగచ్ఛతి ।
బుద్ధ్యావస్థా విభజ్యన్తే సా హ్యర్థస్య విధాయికా ।।౩,౧౪.౧౫ ।।
వ్యపదేశివదేకస్మిన్బుద్ధ్యా నానాత్వకల్పనా ।
తయా కల్పితభేదః సన్నర్థాత్మా వ్యపదిశ్యతే ।।౩,౧౪.౧౬ ।।
క్రియాభేదేన దృష్టానాం అశ్మాదీనాం పునః పునః ।
కిం చిద్దర్శనం అన్యేన దర్శనేనాపదిశ్యతే ।।౩,౧౪.౧౭ ।।
ప్రయోగభేదాద్ధాతూనాం ప్రకల్ప్య బహురూపతామ్ ।

భేదాభేదావుపాదాయ క్వ చిదేకాత్త్వం ఉచ్యతే ।।౩,౧౪.౧౮ ।।

అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం అర్థవాన్పరికల్పితః ।

ఏకో ధాత్వర్థవిగమాద్వర్ణత్వేనోపచర్యతే ।।౩,౧౪.౧౯ ।।

ద్రవ్యాత్మానస్త్రయస్తస్మాద్బుద్ధౌ నానా వ్యవస్థితాః ।

ఆశ్రయాశ్రయిధర్మేణేత్యయం పూర్వేభ్య ఆగమః ।।౩,౧౪.౨౦ ।।

సామానాధికరణ్యం చ శబ్దయోః కైశ్చిదిష్యతే ।

విశేషణవిశేష్యత్వం సంజ్ఞాసంజ్ఞిత్వం ఏవ చ ।।౩,౧౪.౨౧ ।।

కేషాం చిజ్జాతిగుణయోరేకార్థసమవేతయోః ।

వృత్తిః కృష్ణతిలేష్విష్టా శబ్దే ద్రవ్యాభిధాయిని ।।౩,౧౪.౨౨ ।।

సంస్తు రూపరసాదినాం ఆశ్రయో నాభిధీయతే ।

ద్రవ్యాభిధానేన వినా తత స్తే ద్వన్ద్వభావినః ।।౩,౧౪.౨౩ ।।

ద్రవ్యాభిధాయీ కృష్ణాదిరాకాఙ్క్షావాన్ప్రవర్తతే ।

నిమిత్తానువిధాయిత్వాత్తత్తిలాదౌ న విద్యతే ।।౩,౧౪.౨౪ ।।

ఏవం జాతిమతి ద్రవ్యే ప్రత్యాసన్నే క్రియాం ప్రతి ।

గుణధర్మ గుణావిష్టం ద్రవ్యం భేదాయ కల్పతే ।।౩,౧౪.౨౫ ।।

గుణమాత్రాభిధాయిత్వం కే చిదిచ్ఛన్తి వృత్తిషు ।

అజాశ్వాదిషు సంబన్ధాద్రూఢీనాం ఇవ రూఢిభిః ।।౩,౧౪.౨౬ ।।

తిలే పూర్వం ఉపాత్తే వా తత్రైవ మతుబిష్యతే ।

స చ ధర్మః సమాసేషు గుణస్తస్మాద్విశేషణమ్ ।।౩,౧౪.౨౭ ।।

ప్రట్వీమృద్వ్యోః సమాసే తు యద్యప్యేకార్థవృత్తితా ।

భిన్నం అత్రాధికరణం ప్రాగ్వృత్తేస్తచ్చ గృహ్యతే ।।౩,౧౪.౨౮ * ।।

అనుస్యూతేవ భేదాభ్యాం ఏకా ప్రఖ్యోపజాయతే ।

యదా సహవివక్షాం తాం ఆహుర్ద్వన్ద్వైకశేషయోః ।।౩,౧౪.౨౯ ।।

ఇతరేతరయోగస్తు భిన్నసజ్ఞాభిధాయినామ్ ।

ప్రత్యేకం చ సమూహో౽సౌ సమూహిషు సమాప్యతే ।।3,౧౪.30 ।।

వ్యాపారసముదాయస్య యథాధిశ్రయణాదిషు ।

ప్రత్యేకం జాతివద్వృత్తిస్తథా ద్వన్ద్వపదేష్వపి ।।3,౧౪.3౧ ।।

శౌణ్డార్ధర్చపురోడాశ- చ్ఛత్త్రిణో౽త్ర నిదర్శనమ్ ।

తే విష్ణుమిత్రా ఇతి చ భిన్నేషు సహచారిషు ।।3,౧౪.3౨ ।।

అర్థాన్తరాభిధాయిత్వం తథార్థాన్తరవర్తినామ్ ।

యాభ్యాం చైకం అనేకార్థం తాభ్యాం ఏవాపరం పదమ్ ।।3,౧౪.33 ।।

సముదాయాన్తరత్వాచ్చ తాదృశో౽ర్థో న లౌకికః ।

అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం శాస్త్రార్థో౽పి న దృశ్యతే ।।3,౧౪.3౪ ।।

దుఃఖా దురుపపాదా చ తస్మాద్భాష్యే౽ప్యుదాహృతా ।

యుగపద్వాచితా సా తు వ్యవహారార్థం ఆశ్రితా ।।3,౧౪.3౫ ।।

సముదాయం ఉపక్రమ్య పదం తస్యాం ప్రయుజ్యతే ।

విభాగేన సమాఖ్యానే తతస్తద్ద్వ్యర్థం ఉచ్యతే ।।3,౧౪.3౬ ।।

వాక్యే౽పి నియతా ధర్మాః కే చిద్వృత్తౌ ద్వయోస్తథా ।

తే త్వభేదేన సామర్థ్య- మాత్ర ఏవోపవర్ణితాః ।।3,౧౪.3౭ ।।

వృత్తౌ విశేషవృత్తిత్వాద్భేదే సామాన్యవాచితా ।

ఉపమానసమాసాదౌ శ్యామాదీనాం ఉదాహృతా ।।3,౧౪.3౮ ।।

వృత్తిరన్యపదార్థే యా తస్యా వాక్యేష్వసంభవః ।

చార్థే ద్వన్ద్వపదానాం చ భేదే వృత్తిర్న విద్యతే ।।3,౧౪.3౯ ।।

భేదే సతి నిరాదీనాం క్రాన్తాద్యర్థేష్వసంభవః ।

ప్రాగ్వృత్తేర్జాతివాచిత్వం న చ గౌరఖరాదిషు ।।3,౧౪.౪0 ।।

క్రీడాయా, జీవికాయాశ్చ వాక్యేనావచనాత్తథా ।

న నిత్యగ్రహణం యుక్తం కౌటిల్యే యజ్విధౌ యథా ।।3,౧౪.౪౧ ।।

నిర్ధారణాదివిషయే వ్యపేక్షైవ యతః స్థితా ।

సమాసప్రతిషేధానాం తతో నాస్తి ప్రయోజనమ్ ।।౩,౧౪.౪౨ ।।

విధిభిః ప్రతిషేధైశ్చ భేదాభేదనిదర్శనమ్ ।

కృతం ద్వన్ద్వైకవద్భావే సఙ్ఘవృత్త్యుపదేశవత్ ।।౩,౧౪.౪౩ ।।

సామర్థ్యం అవిశేషోక్తం అపి లోకవ్యవస్థయా ।

వృత్త్యవృత్త్యోః ప్రయోగజ్ఞైర్విభక్తం ప్రతిపత్తృభిః ।।౩,౧౪.౪౪ ।।

అర్థస్య వినివృత్తత్వాల్లుగాది న విరుధ్యతే ।

ఏకార్థీభావ ఏవాతః సమాసాఖ్యా విధీయతే ।।౩,౧౪.౪౫ ।।

వ్యవస్థితవిభాషా చ సామాన్యే కైశ్చిదిష్యతే ।

తథా వాక్యం వ్యపేక్షాయాం సమాసోఽన్యత్ర శిష్యతే ।।౩,౧౪.౪౬ ।।

తుల్యశ్రుతిత్వాత్తత్త్వేఽపి రాజాదీనాం ఉపాశ్రితే ।

వృత్తౌ విశేషణాకాఙ్క్షా- గమకత్వాన్నివర్తతే ।।౩,౧౪.౪౭ ।।

సంబన్ధిశబ్దః సాపేక్షో నిత్యం సర్వః ప్రయుజ్యతే ।

స్వార్థవత్సా వ్యపేక్షాస్య వృత్తావపి న హీయతే ।।౩,౧౪.౪౮ ।।

సముదాయేన సంబన్ధో యేసాం గురుకులాదినా ।

సంస్పృశ్యావయవాంస్తేఽపి యుజ్యన్తే తద్వతా సహ ।।౩,౧౪.౪౯ ।।

అబుధాన్ప్రత్యుపాయాశ్చ విచిత్రాః ప్రతిపత్తయే ।

శబ్దాన్తరత్వాదత్యన్త- భేదో వాక్యసమాసయోః ।।౩,౧౪.౫౦ ।।

అసమాసే సమాసే చ గోరథాదిష్వదర్శనాత్ ।

యుక్తాదినాం న శాస్త్రేణ నివృత్త్యనుగమః కృతః ।।౩,౧౪.౫౧ ।।

శబ్దాన్తరత్వాద్యుక్తాదిః క్వచిద్వాక్యే ప్రయుజ్యతే ।

ప్రపర్ణప్రపలాశాదౌ గతశబ్దశ్చ వృత్తిషు ।।౩,౧౪.౫౨ ।।

విశేషణవిశేస్యత్వం కైశ్చిదేకస్తథాశ్రయః ।

ఉపాయే తత్త్వదర్శిత్వాదిష్యతే వృత్తివాక్యయోః ।।౩,౧౪.౫౩ ।।

పదం యథైవ వృక్షాది విశిష్టేఽర్థే వ్యవస్థితమ్ ।

నీలోత్పలాద్యపి తథా భాగాభ్యాం వర్తతే వినా ||౩,౧౪.౫౪ ||

శ్రోత్రియక్షేత్రియాదినాం న చ వాసిష్ఠగార్గ్యవత్ ।

భేదేన ప్రత్యయో లోకే తుల్యరూపాసమన్వయాత్ ||౩,౧౪.౫౫ ||

సప్తపర్ణాదివద్భేదో న వృత్తౌ విద్యతే క్వ చిత్ ।

రూఢ్యరూఢివిభాగోఽపి క్రియతే ప్రతిపత్తయే ||౩,౧౪.౫౬ ||

యా సామాన్యాశ్రయా సంజ్ఞా విశేషవిషయా చ యా ।

బహులగ్రహణాన్నాస్తి ప్రవృత్తిరుభయోస్తయోః ||౩,౧౪.౫౭ ||

సుసూక్ష్మజటకేశాదౌ సమాసోఽవయవే యది ।

స్యాత్స్న్యత్తత్రాన్తరఙ్గత్వాద్బాధకోఽవయవస్వరః ||౩,౧౪.౫౮ ||

సముదాయస్య వృత్తౌ చ నైకదేశో విభాష్యతే ।

భేద ఏవ విభాషాయా నియతో విషయో యతః ||౩,౧౪.౫౯ ||

యతశ్చావిషయః సోఽస్యాస్తస్మాన్నాస్త్యకృతార్థతా ।

అభేదప్రక్రమేఽత్యన్తం భేదానాం అపసారణాత్ ||౩,౧౪.౬౦ ||

మహాకష్టశ్రితేత్యేవం న స్యాద్భేదః పదత్రయే ।

వృత్తావవయవస్యాత్త్వం యస్మాన్న ప్రతిషిధ్యతే ||౩,౧౪.౬౧ ||

మహారణ్యం అతీతే తు త్రిపదాద్భిద్యతే స్వరః ।

యస్మాత్తత్రాన్తరఙ్గత్వాద్బాధకోఽవయవస్వరః ||౩,౧౪.౬౨ ||

సతిశిష్టబలియస్త్వేత్థాథాదిస్వర ఏవ తు ।

ద్విపదే తేన యగపత్త్రితయం న సమస్యతే ||౩,౧౪.౬౩ ||

యేషాం అపూజ్యమానత్వం పరార్థానుగమాత్మకే ।

విశేషణవిశేష్యత్వం అపి తేషాం న కల్పతే ||౩,౧౪.౬౪ ||

విశేషః శ్రూయమాణోఽపి ప్రధానేషు గుణేషు వా ।

శబ్దాన్తరత్వాద్వాక్యే తు వృత్తౌ నిత్యం న విద్యతే ||౩,౧౪.౬౫ ||

విశేషకర్మసంబన్ధే నిర్జ్ఞాతేఽపి కృతాదిభిః ।

విశేషనిరపేక్షోఽన్యః కృతశబ్దః ప్రవర్తతే ।।3,౧౪.౬౬ ।।

అకర్మకత్వే సత్యేవం క్రాన్తం భావాభిధాయి తత్ ।

తతః క్రియావతా కర్త్రా యోగో భవతి కర్మణామ్ ।।3,౧౪.౬౭ ।।

అవిగ్రహా గతాదిస్థా యథా గ్రామాదికర్మభిః ।

సంబధ్యతే క్రియా తద్వత్కృతపూర్వ్యాదిషు స్థితా ।।3,౧౪.౬౮ ।।

ముణ్డిసూత్ర్యాదయోఽసద్భిర్భాగైరనుగతా ఇవ ।

విభక్తాః కల్పితాత్మానో ధాతవః కుట్టిచర్చివత్ ।।3,౧౪.౬౯ ।।

పుత్రీయతౌ న పుత్రోఽస్తి విశేషేచ్ఛా తు తాదృశీ ।

వినైవ పుత్రానుగమాద్యా పుత్రే వ్యవతిష్ఠతే ।।3,౧౪.౭౦ ।।

ప్రాణైర్వినా యథా ధారిర్జీవతౌ ప్రాణకర్మకః ।

న చాత్ర ధారిర్న ప్రాణా జీవతిస్తు క్రియాన్తరమ్ ।।3,౧౪.౭౧ ।।

తథా వినేషిపుత్రాభ్యాం పుత్రీయాయాం క్రియాన్తరమ్ ।

అన్వాఖ్యానాయ భేదాస్తు సదృశాః ప్రతిపాదకాః ।।3,౧౪.౭౨ ।।

ఆక్షేపాచ్చ ప్రయోగే.న విషయాన్తరవర్తినా ।

సదపీచ్ఛాక్యచః కర్మ వాక్య ఏవ ప్రయుజ్యతే ।।3,౧౪.౭3 ।।

ప్రసిద్ధేన హృతః శబ్దో భావగర్హాభిధాయినా ।

అభ్యాసే తుల్యరూపత్వాన్న యజన్తః ప్రయుజ్యతే ।।3,౧౪.౭౪ ।।

శబ్దా యథా విభజ్యన్తే భాగైరివ వికల్పితైః ।

అన్వాఖ్యేయాస్తథా శాస్త్రం అతిదూరే వ్యవస్థితమ్ ।।3,౧౪.౭౫ ।।

అర్థస్యానుగమం కం చిద్దృష్ట్వైవ పరికల్పితమ్ ।

పదం వాక్యే పదే ధాతుర్ధాతౌ భాగశ్చ ముణ్డివత్ ।।3,౧౪.౭౬ ।।

అవిప్రయోగః సాధుత్వే వ్యుత్పత్తిరనవస్థితా ।

ఉపాయాన్ప్రతిపత్తీనాం నాభిమన్యేత సత్యతః ।।3,౧౪.౭౭ ।।

యథైవ డిత్థే దవతిః పాచకే పచతిస్తథా ।

డయతిశ్చ పచిశ్చైవ ద్వావప్యేతావలౌకికౌ ।।౩,౧౪.౭౮ ।।
ప్రకృతిప్రత్యయావూహ్యౌ పదాత్తాభ్యాం పదం తథా ।
అనుబన్ధస్వరాదిభ్యః శిష్టైః శాస్త్రం న తాన్వతి ।।౩,౧౪.౭౯ ।।
శాస్త్రదృష్టిస్తు శాస్త్రస్య ప్రాప్తిమాత్రేఽప్యనిశ్చితే ।
యుజ్యతే ప్రత్యవాయేన శాస్త్రం చక్షురపశ్యతామ్ ।।౩,౧౪.౮౦ ।।
అర్థాన్తరాభిధానాచ్చ పౌర్వాపర్యం న భిద్యతే ।
రాజదన్తాహితాగ్న్యాది- రాజాశ్వాదిషు సర్వథా ।।౩,౧౪.౮౧ ।।
వినైవ ప్రత్యయైర్వృత్తౌ యే భిన్నార్థాభిధాయినః ।
గర్గాదయో లుకా తేషాం సాధుత్వం అనుగమ్యతే ।।౩,౧౪.౮౨ ।।
[సోఽయం ఇత్యభిసంబన్ధాత్ప్రత్యయేన వినా యది ।
భృగ్వాదయః ప్రయుజ్యేరన్నాపత్యే నియమో భవేత్ ।।౩,౧౪.౮౩ * ।।
సోఽయం ఇత్యభిసంబన్ధే లిఙ్గోపవ్యఞ్జనాదృతే ।
ప్రష్ఠాదిషు న జాయైవ నియమేన ప్రతీయతే ।।౩,౧౪.౮౪ ।।
మానమేయాభిసంబన్ధ- విశేషేఽఙ్గీకృతే తథా ।
ప్రస్థాదీనాం అసాధుత్వం తద్ధితేన వినా భవేత్ ।।౩,౧౪.౮౫ ।।
తద్ధితో యోగభేదేన వాక్యం వా స్యాద్విభాషితమ్ ।
పరిమాణాధికే తత్ర ప్రథమా శిష్యతే పునః ।।౩,౧౪.౮౬ ।।
వ్యతిరిక్తస్య సాధుత్వే తదేవ చ నిదర్శనమ్ ।
యుజ్యతేఽఙ్గీకృతాధిక్యం తత్సర్వాభిర్విభక్తిభిః ।।౩,౧౪.౮౭ ।।
శుక్లాదిషు మతుబ్లోపో వ్యతిరేకస్య దర్శనాత్ ।
అసాధుత్వనివృత్త్యర్థం సాధవస్తే బిదాదివత్ ।।౩,౧౪.౮౮ ।।
విశేషణాద్విశేష్యేఽర్థే తద్భావాభ్యుచ్చయే సతి ।
పునశ్చ ప్రతిసంహారే వృత్తిం ఏకే ప్రచక్షతే ।।౩,౧౪.౮౯ ।।
నిమిత్తే ప్రత్యయః పూర్వో నానుప్రాప్తో నిమిత్తినా ।

నిమిత్తవతి బుద్ధేశ్చ న నిమిత్తసరూపతా ।।౩,౧౪.౯౦ ।।

సంస్కారసహితాజ్ఞ్నానాన్నోపశ్లేసః స్మృతేరపి ।

వ్యాపారే తన్నిమిత్తానాం న గ్రాహ్యం స్యాత్తథా స్థితమ్ ।।౩,౧౪.౯౧ ।।

అన్తఃకరణవృత్తౌ చ వ్యర్థా బాహ్యార్థకల్పనా ।

తస్మాదనుపకారే వా గ్రాహ్యం వా న తథా స్థితమ్ ।।౩,౧౪.౯౨ ।।

అనుస్యూతేవ సంసృష్టైరర్థే బుద్ధిః ప్రవర్తతే ।

వ్యాఖ్యాతారో విభజ్యార్థాంస్తాన్భేదేన ప్రచక్షతే ।।౩,౧౪.౯౩ ।।

తదాత్మన్యవిభక్తే చ బుద్ధ్యన్తరం ఉపాశ్రితాః ।

విభాగం ఇవ మన్యన్తే విశేషణవిశేష్యయోః ।।౩,౧౪.౯౪ ।।

అబుధాన్ప్రతి వృత్తిం చ వర్తయన్తః ప్రకల్పితామ్ ।

ఆహుః పరార్థవచనే త్యాగాభ్యుచ్చయధర్మతామ్ ।।౩,౧౪.౯౫ ।।

అన్వయాద్గమ్యతే సోఽర్థో విరోధీ వా నివర్తతే ।

ద్వ్యర్థం అర్థాన్తరే వాపి తత్రాహురుపసర్జనమ్ ।।౩,౧౪.౯౬ ।।

ఉపాయమాత్రం నానాత్వం సమూహస్త్వేక ఏవ సః ।

వికల్పాభ్యుచ్చయాభ్యాం వా భేదసంసర్గకల్పనా ।।౩,౧౪.౯౭ ।।

వృత్తిం వర్తయతాం ఏవం అబుధప్రతిపత్తయే ।

భిన్నాః సంబోధనోపాయాః పురుషేష్వనవస్థితాః ।।౩,౧౪.౯౮ ।।

వాచికా ద్యోతికా వాపి సంఖ్యానాం వా విభక్తయః ।

తద్రూపేఽవయవే వృత్తౌ సంఖ్యాభేదో నివర్తతే ।।౩,౧౪.౯౯ ।।

అభేదైకత్వసంఖ్యా వా తత్రాన్యైవోపజాయతే ।

సంసర్గరుపం సైంఖ్యానాం అవిభక్తం తదుచ్యతే ।।౩,౧౪.౧౦౦ ।।

యథౌషధిరసాః సర్వే మధున్యాహితశక్తయః ।

అవిభాగేన వర్తన్తే తాం సంఖ్యాం తాదృశీం విదుః ।।౩,౧౪.౧౦౧ ।।

భేదానాం వా పరిత్యాగాత్సంఖ్యాత్మా స తథావిధః ।

వ్యాపారాజ్జాతిభాగస్య భేదాపోహేన వర్తతే ।।3,౧౪.౧౦౨ ।।
అగృహీతవిశేషేణ యథా రూపేణ రూపవాన్ ।
ప్రఖ్యాయతే న శుక్లాది- భేదరూపస్తు గృహ్యతే ।।3,౧౪.౧౦3 ।।
భేదరూపసమావేశే తథా సత్యవివక్షితే ।
భాగః ప్రకాశితః కశ్చిచ్ఛాస్త్రేఽఙ్గత్వేన గృహ్యతే ।।3,౧౪.౧౦౪ ।।
సంకఃయాసామాన్యరూపేణ తదా సోఽమ్శః ప్రతీయతే ।
అర్థస్యానేకశక్తిత్వే శబ్దైర్నియతశక్తిభిః ।।3,౧౪.౧౦౫ ।।
అవ్యయానాం చ యో ధర్మో యశ్చ భేదవతాం క్రమః ।
అభిన్నవ్యపదేశార్థం అన్తరాలం తదేతయోః ।।3,౧౪.౧౦౬ ।।
అలుకశ్చైకవద్భావస్తస్మిన్సతి న శిష్యతే ।
స చ గోషుచరాదీనాం ధర్మోఽస్తి వచనాన్తరే ।।3,౧౪.౧౦౭ ।।
జాతౌ ద్వివచనాభావాత్తద్వృత్తిషు న విద్యతే ।
ప్రత్యాఖ్యానే తు యోగస్య ద్రవ్యే గోషుచరాదయః ।।3,౧౪.౧౦౮ ।।
ఆశ్రయాద్భేదవత్తాయాః సర్వభేదసమన్వయః ।
ద్రవ్యాభిధానపక్షేఽపి జాత్యాఖ్యాయాం న విద్యతే ।।3,౧౪.౧౦౯ ।।
సర్వద్రవ్యగతిశ్చైవం ఏకశేషశ్చ నోచ్యతే ।
ప్రత్యాఖ్యాతేఽన్యథా సూత్రే భిన్నద్రవ్యగతిర్భవేత్ ।।3,౧౪.౧౧౦ ।।
వృత్తౌ యో యుక్తవద్భావో వరణాదిషు శిష్యతే ।
అభేదైకత్వసంఖ్యాయాం గోదౌ తత్ర న సిధ్యతి ।।3,౧౪.౧౧౧ ।।
ప్రాగ్వృత్తేర్యుక్తవద్భావే షష్ఠీ భేదాశ్రయా భవేత్ ।
వృత్తౌ సంఖ్యావిశేషాణాం త్యాగాద్భేదో నివర్తతే ।।3,౧౪.౧౧౨ ।।
విద్యమానాసు సంఖ్యాసు కే చిత్సంఖ్యాన్తరం విదుః ।
అభేదాఖ్యం ఉపగ్రాహి వృత్తౌ తచ్చోపజాయతే ।।3,౧౪.౧౧3 ।।
వ్యాపారం యాతి భేదాఖ్యైస్తత్రైవావయవైః క్వ చిత్ ।

ఆత్మా భేదానపేక్షోఽస్య క్వ చిదేతి నిమిత్తతామ్ ।।౩,౧౪.౧౧౪ ।।
దాస్యాః పతిరితి వ్యక్తో గోదావితి చ దృశ్యతే ।
వ్యాపారభేదః సంఖ్యాయాస్తస్మాదేవ వ్యవస్థితః ।।౩,౧౪.౧౧౫ ।।
ద్వ్యాదినాం చ ద్విపుత్రాదౌ బాహ్యో భేదో నివర్తతే ।
విభక్తివాచ్యః స్వార్థత్వాన్నిమిత్తం త్వవతిష్ఠతే ।।౩,౧౪.౧౧౬ ।।
ద్విత్వోపసర్జనే సజ్జే ద్విశబ్దస్తత్ర వర్తతే ।
సోఽయం ఇత్యభిసంబన్ధాదుభశబ్దే న తత్తథా ।।౩,౧౪.౧౧౭ ।।
ఉభయస్తత్ర తుల్యార్థో వృత్తౌ నిత్యం ప్రయుజ్యతే ।
సూత్రేఽపి నిత్యగ్రహణం తదర్థం అభిధీయతే ।।౩,౧౪.౧౧౮ ।।
ఆపి కే చాపరార్థత్వాన్నాభేద ఉపజాయతే ।
ఉభే ఇతి తతః స్వార్థే భేదే వృత్తిః ప్రయుజ్యతే ।।౩,౧౪.౧౧౯ ।।
స్త్రీత్వాభిధానపక్షేఽపి గుణభావవిపర్యయః ।
స్వభావాదపరార్థత్వాత్తత్ర భేదో న హీయతే ।।౩,౧౪.౧౨౦ ।।
తస్మాద్ద్వివచనాట్టాపశ్చోభయోఽన్యత్ర దృశ్యతే ।
ప్రత్యయం తయపం హిత్వా నాస్త్యుత్తరపదే పునః ।।౩,౧౪.౧౨౧ ।।
ప్రాప్తిః ప్రగృహ్యసంజ్ఞాయా న స్యాత్ప్రత్యయలక్షణాత్ ।
కుమార్యగారే న హ్యస్తి సమాసో వచనాన్తరే ।।౩,౧౪.౧౨౨ ।।
ఏకద్వయోర్యఞాదినాం విభాషా లుఙ్న కల్ప్యతే ।
యౌష్మాకస్తావకశ్చేతి భేదాభావాన్న సిధ్యతి ।।౩,౧౪.౧౨౩ ।।
దృష్టో గార్గ్యతరే భేదస్తథా గర్గతరా ఇతి ।
యుష్మత్పితా త్వత్పితేతి తథాదేశౌ వ్యవస్థితౌ ।।౩,౧౪.౧౨౪ ।।
ఉపాధిభూతా యా సంఖ్యా ప్రకృతౌ సమవస్థితా ।
ఆదేశైః సఙ్ఖ్నయా వాపి విభక్త్యా వ్యజ్యతే వినా ।।౩,౧౪.౧౨౫ ।।
శౌర్పికే మాసజాతే చ పరిమాణం స్వభావతః ।

ఉపాధిభూతాం ఆశ్రిత్య సంఖ్యాం భేదేన వర్తతే ।।౩,౧౪.౧.౨౬ ।।

వయస్విని పరిచ్ఛేదః క్రీతే చాపి న గమ్యతే ।

ఇష్టోఽభేదాదృతే తత్ర పతిమాణం అనర్థకమ్ ।।౩,౧౪.౧౨౭ ।।

భిన్నస్యాభేదవచనాత్ప్రస్థాదిభ్యః శసో విధిః ।

తద్ధర్మత్వాదభేదాత్తు ఘటాదిభ్యో న దృశ్యతే ।।౩,౧౪.౧౨౮ ।।

శ్రూయతే వచనం యత్ర భావస్తత్ర విశిష్యతే ।

నివర్తతే యద్వచనం తస్య భావో న విద్యతే ।।౩,౧౪.౧౨౯ ।।

కార్యం సత్తాశ్రయం శాస్త్రాదప్రవృత్తిరదర్శనమ్ ।

వాక్యే దృష్టం యదత్యన్తం అభావస్తస్య వృత్తిషు ।।౩,౧౪.౧౩౦ ।।

సఙ్జ్ఞావిషయభేదార్థం ప్రసక్తాదర్శనం స్మృతమ్ ।

శ్రూయమానం తు వచనం విశిష్టం ఉపలభ్యతే ।।౩,౧౪.౧౩౧ ।।

అభావో వా లుకో యత్ర రూపవాన్వా విధీయతే ।

వ్యభిచారాన్నిమిత్తస్య తత్రాసాధుః ప్రసజ్యతే ।।౩,౧౪.౧౩౨ ।।

భేదః సంఖ్యావిశేషో వా వ్యాఖ్యాతో వృత్తివాక్యయోః ।

సర్వత్రైవ విశేషస్తు నావశ్యం తాదృశో భవేత్ ।।౩,౧౪.౧౩౩ ।।

ఆతేశ్చ భేదహేతుత్వాన్న లిఙ్గేన విశేష్యతే ।

ప్రధానం మృగదుగ్ధాదౌ గార్గీపుత్రే న స క్రమః ।।౩,౧౪.౧౩౪ ।।

అభేదే లిఙ్గసంఖ్యాభ్యాం యోగాచ్ఛుక్లం పటా ఇతి ।

ప్రసక్తే శాస్త్రం ఆరబ్ధం సిద్ధయే లిఙ్గసంఖ్యయోః ।।౩,౧౪.౧౩౫ ।।

పరార్థం శేషభావం యో వృత్తిషు ప్రతిపద్యతే ।

గుణో విశేషణత్వేన స సూత్రే వ్యపదిశ్యతే ।।౩,౧౪.౧౩౬ ।।

శబ్దాన్తరత్వాద్వాక్యేషు విశేషా యద్యపి శ్రుతాః ।

వృత్తేరభిన్నరూపత్వాత్తేషు వృత్తిర్న విద్యతే ।।౩,౧౪.౧౩౭ ।।

రూపాచ్చ శబ్దసంస్కారః సామాన్యవిషయో యతః ।

తస్మాత్తదాశ్రయం లిఙ్గం వచనం చ ప్రసజ్యతే ।।3,౧౪.౧3౮ ।।

సలిఙ్గం చ ససంఖ్యం చ తతో ద్రవ్యాభిధాయినా ।

సంబధ్యతే పదం తత్ర తయోర్భిన్నా శ్రుతిర్భవేత్ ।।3,౧౪.౧3౯ ।।

భావినో బహిరఙ్గస్య వచనాదాశ్రయస్య యే ।

లిఙ్గసంఖ్యే గుణానాం తే సూత్రేణ ప్రతిపాదితే ।।3,౧౪.౧౪౦ ।।

విశేషవృత్తేరపి చ రూపాభేదాదలక్షితః ।

యస్మాద్విశేషస్తేనాత్ర భేదకార్యం న కల్పతే ।।3,౧౪.౧౪౧ ।।

విశేష ఏవ సామాన్యం విశేసాద్భిద్యతే యతః ।

అభేదో హి విశేషాణాం ఆశ్రితో వినివర్తకః ।।3,౧౪.౧౪౨ ।।

యద్యదాశ్రీయతే తత్తదన్యస్య వినివర్తకమ్ ।

భేదాభేదవిభాగస్తు సామాన్యే న నిరూప్యతే ।।3,౧౪.౧౪3 ।।

అపోద్ధారశ్చ సామాన్యం ఇతి తస్యోపకారినః ।

నిమిత్తావస్థం ఏవాతస్తత్స్వధర్మేణ గృహ్యతే ।।3,౧౪.౧౪౪ ।।

అనిర్ధారితధర్మత్వాద్భేదా ఏవ వికల్పితాః ।

నిమిత్తైర్వ్యపదిశ్యన్తే సామాన్యాఖ్యావిశేసితాః ।।3,౧౪.౧౪౫ ।।

యదా తు వ్యపదిశ్యేతే లిఙ్గసంఖ్యే స్వభావతః ।

ప్రయోగేష్వేవ సాధుత్వం వాక్యే ప్రక్రమ్యతే తదా ।।3,౧౪.౧౪౬ ।।

తత్ర ప్రయోగోఽనియతో గుణానాం ఆశ్రయైః సహ ।

సామాన్యం యత్తదత్యన్తం తత్రైవ సమవస్థితమ్ ।।3,౧౪.౧౪౭ ।।

న గోత్వం శాబలేయస్య గౌరితి వ్యపదిశ్యతే ।

శుక్లత్వం బాహులేయస్య శుక్ల ఇత్యపదిశ్యతే ।।3,౧౪.౧౪౮ ।।

వ్యతిరేకే చ సత్యేవం మతుపః శ్రవనం భవేత్ ।

లుగన్వాఖ్యాయతే తస్మాద్రసాదిభ్యశ్చ నాస్తి సః ।।3,౧౪.౧౪౯ ।।

యతోస్ఽయం ఇతి సంబన్ధాద్రూపాభేదేన వర్తతే ।

శుక్లాదివత్తతో లోపస్త్రదసాదౌ న విద్యతే ।।3,౧౪.౧౫౦ ।।

ఆవేశో లిఙ్గసంఖ్యాభ్యాం క్వ చిన్మఙ్చాదివత్స్థితమ్ ।

సోఽయం ఇత్యభిసంబన్ధే స ప్రస్థాదౌ న విద్యతే ।।3,౧౪.౧౫౧ ।।

లిఙ్గం లిఙ్గపరిత్యాగే సూత్రం ప్రత్యయశాసనమ్ ।

సోఽయం ఇత్యభిసంబన్ధాత్పుంశబ్దే స్త్ర్యభిధాయిని ।।3,౧౪.౧౫౨ ।।

ఆశ్రయే లిఙ్గసంఖ్యాభ్యాం ఆశ్రితం వ్యపదిశ్యతే ।

విశేషణానాం చాజాతేరితి శాస్త్రవ్యవస్థయా ।।3,౧౪.౧౫3 ।।

నిమిత్తానువిధాయిత్వాద్యే ధర్మా భేదహేతుషు ।

త ఆశ్రయేఽపి విద్యన్త ఇతి బుద్ధిర్నివర్త్యతే ।।3,౧౪.౧౫౪ ।।

ఆఖ్యాయతే చ శాస్త్రేణ లోకరూఢా స్వభావతః ।

నిమిత్తతుల్యా గోదాదౌ ప్రవృత్తిర్లిఙ్గసంఖ్యయోః ।।3,౧౪.౧౫౫ ।।

హరితక్యాదిషు వ్యక్తిః సంఖ్యా ఖలతికాదిషు ।

మనుష్యలుబ్విశేషాణాం అభిధేయాశ్రయం ద్వయమ్ ।।3,౧౪.౧౫౬ ।।

జాతిప్రయోగే జాత్యా చేత్సంబన్ధం ఉపగచ్ఛతి ।

విశేషణం తతో ధర్మాఙ్ జాతేస్తత్ప్రతిపద్యతే ।।3,౧౪.౧౫౭ ।।

లుబన్తే సంనిపతితం జాతేరన్యద్విశేషణమ్ ।

లుబన్తస్య ప్రధానత్వాత్తద్ధర్మైర్వ్యపదిశ్యతే ।।3,౧౪.౧౫౮ ।।

నఞ్సమాసబహువ్రీహి- ద్వన్ద్వాస్త్యతిశయేషు యే ।

భేదా భాష్యానుసారేణ వాచ్యాస్తే లిఙ్గసంఖ్యయోః ।।3,౧౪.౧౫౯ ।।

యది షష్ఠీద్వితీయాన్తాన్నికృష్టాత్తమబాదయః ।

న్యక్కారిణి స్యురుత్కృష్టే ప్రకృతేః స్యాద్విలిఙ్గతా ।।3,౧౪.౧౬౦ ।।

కాల్యాం కాలాద్ద్వితీయాన్తాత్కాలే కాల్యాస్తరబ్భవేత్ ।

న్యక్కారిణి తథా గార్గ్యే గర్గేభ్యః ప్రత్యయో భవేత్ ।।3,౧౪.౧౬౧ ।।

న్యక్కర్తృషు చ గర్గేషు గార్గ్యాత్స్యాత్తచ్చ నేష్యతే ।

కుమార్యాః స్వార్థికే జీప్స్యాత్ప్రకృత్యర్థో హి నాధికః ।।3,౧౪.౧౬౨ ।।
షష్ఠ్యన్తాదధికే తస్మాద్గుణే స్వాశ్రయవర్తిని ।
ఉత్కృష్టసమవేతాయాం క్రియాయాం వా విధీయతే ।।3,౧౪.౧౬3 ।।
ఉపాత్తం చ ప్రకృత్యర్థో ద్రవ్యం ఏవాశ్రయస్తయోః ।
సోఽయం ఇత్యభిసంబన్ధాదభేదేన ప్రతీయతే ।।3,౧౪.౧౬౪ ।।
రూపాభేదాచ్చ తద్ద్రవ్యం ఆకాఙ్క్షావత్ప్రతీయతే ।
విశేషైర్భిన్నరూపైస్తదాశ్రయైరివ యుజ్యతే ।।3,౧౪.౧౬౫ ।।
భిన్నరూపేసు యల్లిఙ్గం విశేషేసు వ్యవస్థితమ్ ।
సంఖ్యా చ తాభ్యాం ద్రవ్యాత్మా సోఽభిన్నో వ్యపదిశ్యతే ।।3,౧౪.౧౬౬ ।।
ఆశ్రయః సమవాయి చ నిమిత్తం లిఙ్గసంఖ్యయోః ।
కర్తృస్థభావకః శేతిరతో భాష్య ఉదాహృతః ।।3,౧౪.౧౬౭ ।।
నిమిత్తం ఆశ్రయత్వేన గృహ్యేత యది సాధనమ్ ।
కర్మాపదిష్టయోః ప్రాప్తిస్తత్ర స్యాల్లిఙ్గసంఖ్యయోః ।।3,౧౪.౧౬౮ ।।
శాస్త్రే నిమిత్తభావేన సముదాయాదపోద్ధృతః ।
స్త్ర్యర్థస్తస్యేచ్ఛయా యోగః ప్రకృత్యా ప్రత్యయేన వా ।।3,౧౪.౧౬౯ ।।
స్త్రీశబ్దో గుణశబ్దత్వాత్తుల్యధర్మా సితాదిభిః ।
గుణమాత్రే ప్రయుజ్యేత సంస్త్యానవతి వాశ్రయే ।।3,౧౪.౧౭౦ ।।
స్త్ర్యర్థః సంస్త్యానవద్ద్రవ్యం ప్రకృత్యర్థశ్చ యద్యసౌ ।
ద్రవ్యోపలక్షణార్థత్వం సంస్త్యానస్య తథా సతి ।।3,౧౪.౧౭౧ ।।
సంస్త్యానేన క్వ చిద్ద్రవ్యం దృష్టం యద్యుపలక్షితమ్ ।
అనఙ్గీకృతసంస్త్యానాత్తద్వృత్తేః ప్రత్యయో భవేత్ ।।3,౧౪.౧౭౨ ।।
భూతాదయః షడాఖ్యాశ్చ సంస్త్యానేనోపలక్షితే ।
బ్రాహ్మణ్యాదౌ యదా వృత్తాస్తేభ్యః స్యుః ప్రత్యయాస్తదా ।।3,౧౪.౧౭3 ।।
తద్వన్తో హి ప్రధానత్వాత్ప్రత్యయాణాం ప్రయోజకాః ।

సామానాధికరణ్యేఽపి తస్మాట్టాబాదిసంభవః ।।౩,౧౪.౧౭౪ ।।

గుణమాత్రాభిధాయిత్వం స్త్రీశబ్దే వర్ణ్యతే యదా ।

ప్రకృత్యర్థశ్చ సంస్త్యానం స్వార్థికాః ప్రత్యయాస్తదా ।।౩,౧౪.౧౭౫ ।।

సంస్త్యానే కేవలే వృత్తిః ప్రకృతీనాం న విద్యతే ।

తదావిష్టే తతో ద్రవ్యే గృహ్యన్తే సమవస్థితాః ।।౩,౧౪.౧౭౬ ।।

ఉపకారి చ సంస్త్యానం యేషు శబ్దేష్వపేక్షితమ్ ।

తేభ్యష్టాబాదయస్తచ్చ భూతాదిష్వవివక్షితమ్ ।।౩,౧౪.౧౭౭ ।।

సంస్త్యానం ప్రత్యయస్యార్థః శుద్ధం ఆశ్రీయతే యదా ।

తదా ద్వివచనానేక- ప్రత్యయత్వం న సిధ్యతి ।।౩,౧౪.౧౭౮ ।।

జాతిశ్చేత్త్రీన్స్త్రిత్వం ఏవాసౌ భేదోఽన్యత్రావివక్షితః ।

యస్మాద్భిన్నైరపి ద్రవ్యైస్తదేకం సద్విశిష్యతే ।।౩,౧౪.౧౭౯ ।।

మాత్రాణాం హి తిరోభావే పరిమాణం న విద్యతే ।

కుమార్య ఇతి తేన స్యాత్కుమార్యాం భేదసంభవాత్ ।।౩,౧౪.౧౮౦ ।।

జాతిసంఖ్యాసమాహారైర్యథైవ సహచారిణి ।

ద్రవ్యే క్రియాః ప్రవర్తన్త ఏకాత్మత్వే వ్యపేక్షితే ।।౩,౧౪.౧౮౧ ।।

మూర్తిభ్యో మూర్తిధర్మాణాం తథాభేదస్య దర్శనాత్ ।

సామానాధికరణ్యం చ క్రియాయోగశ్చ కల్ప్యతే ।।౩,౧౪.౧౮౨ ।।

సామానాధికరణ్యే తు మతుబ్లోపాదపేక్షితే ।

లుక్తద్ధితలుకీతి స్యాల్లుక్త్రాప్యుపలక్షణమ్ ।।౩,౧౪.౧౮౩ ।।

కేసాం చిత్త్యక్తభేదేషు ద్రవ్యేష్వేవ విధీయతే ।

సంస్త్యానవత్సు టాబాదిరభేదేన సమన్వయాత్ ।।౩,౧౪.౧౮౪ ।।

సామాన్యభూతో ద్రవ్యాత్మా పరిచ్ఛిన్నపరిగ్రహః ।

క్రియాభిర్యుజ్యతే భేదైర్భాగశశ్చావతిష్ఠతే ।।౩,౧౪.౧౮౫ ।।

శుక్లాదిష్వాశ్రయద్రవ్యం ప్రాధాన్యేనాభిధీయతే ।

స్త్రీత్వం తు ప్రత్యయార్థత్వాదభిధావిషయో యతః ।।౩,౧౪.౧౮౬ ।।

సోఽయం ఇత్యభిసంబన్ధాదాశ్రయం ప్రతిపద్యతే ।

స్త్రీత్వం స్వభావసిద్ధో వా గుణభావవిపర్యయః ।।౩,౧౪.౧౮౭ ।।

సాకాఙ్క్షత్వాద్గుణత్వేన సామాన్యం వోపదిశ్యతే ।

వ్యక్తీనాం ఆత్మధర్మోఽసావేకప్రఖ్యానిబన్ధనః ।।౩,౧౪.౧౮౮ ।।

ఏవమ్భూతా చ సావస్థా భాగభేదపరిగ్రహే ।

కృతే బుద్ధ్యైవ భేదానాం ఆశ్రయత్వే చ కల్పితే ।।౩,౧౪.౧౮౯ ।।

నిష్కృష్టేష్వపి భేదేషు వ్యక్తిరూపాశ్రయే తతః ।

లిఙ్గప్రత్యవమర్శేన లిఙ్గసంఖ్యే ప్రపద్యతే ।।౩,౧౪.౧౯౦ ।।

అన్తరేణ చశబ్దస్య ప్రయోగం ద్వన్ద్వభావినామ్ ।

అవిశిష్టార్థవృత్తిత్వం రూపాభేదాత్ప్రతీయతే ।।౩,౧౪.౧౯౧ ।।

వికల్పవతి వా వృత్తిర్నివర్త్యేఽథ సముచ్చితే ।

తేషాం అజ్ఞాతశక్తీనాం ద్యోతకేన నియమ్యతే ।।౩,౧౪.౧౯౨ ।।

వృత్తౌ విశిష్టరూపత్వాచ్చశబ్దో వినివర్తతే ।

అర్థభేదేఽపి సారూప్యాత్తచ్చార్థేనాపదిశ్యతే ।।౩,౧౪.౧౯౩ ।।

చస్య చాసత్త్వభూతోఽర్థః స ఏవాశ్రియతే యది ।

తద్ధర్మత్వం తతో ద్వన్ద్వే చాదిష్వర్థకృతం హి తత్ ।।౩,౧౪.౧౯౪ ।।

చార్థః శబ్దే క్వ చిద్భేదాత్కథం చిత్సమవస్థితః ।

ద్యోతకాశ్చాదయస్తస్య వక్తా ద్వన్ద్వస్తు తద్వతామ్ ।।౩,౧౪.౧౯౫ ।।

వికల్పాద్యభిధేయస్య చార్థస్యాన్యపదార్థతా ।

ద్యోతకత్వాన్న కల్పేత తస్మాత్సదుపలక్ష్యతే ।।౩,౧౪.౧౯౬ ।।

తత్ర స్వాభావికం లిఙ్గం శబ్దధర్మే వ్యపేక్షితే ।

శబ్దః కశ్చిత్తం ఏవార్థం కథం చిత్ప్రతిపద్యతే ।।౩,౧౪.౧౯౭ ।।

శబ్దాదర్థాః ప్రతాయన్తే స భేదానాం విధాయకః ।

అనుమానం వివక్షాయాః శబ్దాదన్యన్న విద్యతే ।।౩,౧౪.౧౯౮ ।।

సముచ్చితః స్యాద్ద్వన్ద్వార్థో గుణభూతసముచ్చయః ।

సముచ్చయో వాపి భవేద్గుణభూతసముచ్చితః ।।౩,౧౪.౧౯౯ ।।

సముచ్చితస్య ప్రాధాన్యే లిఙ్గసంఖ్యే స్వభావతః ।

సముచ్చయస్య ప్రాధాన్యే శాస్త్రం స్యాత్ప్రతిపాదకమ్ ।।౩,౧౪.౨౦౦ ।।

సముచ్చయవతోఽర్థస్య ప్రాధాన్యేఽప్యపరే విదుః ।

నిమిత్తానువిధాయిత్వాదసిద్ధిం లిఙ్గసంఖ్యయోః ।।౩,౧౪.౨౦౧ ।।

సముచ్చయో నిమిత్తం చేత్స్యాన్నిమిత్తానువర్తనమ్ ।

అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం చార్థో ద్వన్ద్వనిబన్ధనః ।।౩,౧౪.౨౦౨ ।।

సముచ్చితనిమిత్తత్వే చార్థస్యాపగమేఽపి వా ।

స్వభావసిద్ధే ద్వన్ద్వస్య లిఙ్గసంఖ్యే వ్యవస్థితే ।।౩,౧౪.౨౦౩ ।।

పదాన్తరస్థస్యార్థస్య ద్యోతకత్వాన్న యుజ్యతే ।

నిపాతో లిఙ్గసంఖ్యాభ్యాం ద్వన్ద్వస్త్వర్థస్య వాచకః ।।౩,౧౪.౨౦౪ ।।

నిమిత్తానువిధానే చ ద్రవ్యధర్మానపేక్షణాత్ ।

గుణప్రధానభావేన క్రియాయోగో న కల్పతే ।।౩,౧౪.౨౦౫ ।।

యస్య నాస్తి క్రియాయోగః స్వతన్త్రోఽసౌ న విద్యతే ।

అర్థో ద్వన్ద్వస్య తత్ర స్యాదుపాదానం అనర్థకమ్ ।।౩,౧౪.౨౦౬ ।।

సముచ్చయవతోఽర్థస్య వాచకో నానువర్తతే ।

నిమిత్తం అపి చాస్యార్థః స్వధర్మైర్యుజ్యతే తతః ।।౩,౧౪.౨౦౭ ।।

బాహ్యో నాస్త్యాశ్రయో ద్వన్ద్వే విశేషో తత్ర హి శ్రుతౌ ।

సముచ్చయస్తదాధారస్తద్ధర్మైర్వ్యపదిశ్యతే ।।౩,౧౪.౨౦౮ ।।

యో వావయవభేదాభ్యాం భేదవద్భ్యాం ఇవాన్వితః ।

ఏకః సమూహో ధర్మాన్స భాగయోః ప్రతిపద్యతే ।।౩,౧౪.౨౦౯ ।।

ఏకశ్చ ద్వ్యాత్మకోఽర్థోఽసౌ భేదాభేదసమన్వితః ।

యౌ భేదావాశ్రితస్తత్స్వ లిఙ్గసంఖ్యే ప్రపద్యతే ।।3,౧౪.౨౧౦ ।।

యథా స్వశబ్దాభిహితే చైత్రార్థే న ప్రయుజ్యతే ।

చైత్రశబ్దో బహువ్రిహావప్రయోగస్తథా భవేత్ ।।3,౧౪.౨౧౧ ।।

యథా గౌరితి శుక్లాదేరభిధానం న విద్యతే ।

ఏవం యస్యాభిసంబన్ధో గోభిస్తావత్ప్రతీయతే ।।3,౧౪.౨౧౨ ।।

సంబన్ధీ నియతో రూఢశ్చిత్రాణాం న చ విద్యతే ।

గవాం యథా వజ్రపాణిస్త్ర్యక్షే వాఽపి వ్యవస్థితః ।।3,౧౪.౨౧3 ।।

శబ్దాన్తరత్వాద్వాక్యేషు విశేషా యద్యపి శ్రుతాః ।

వృత్తిశబ్దోఽన్య ఏవాయం సామాన్యస్యాభిధాయకః ।।3,౧౪.౨౧౪ ।।

అగోరచిత్రగోశ్చైవ రూపభేదాన్నివర్తకః ।

న చిత్రగుర్విశేషాణాం రూపాభేదాత్తు వాచకః ।।3,౧౪.౨౧౫ ।।

యథా చిత్రగురిత్యేతత్ప్రయుక్తే న ప్రయుజ్యతే ।

ఏవం యది స్యాత్సామాన్యం తస్య న స్యాత్ప్రతిశ్రుతిః ।।3,౧౪.౨౧౬ ।।

సర్వాదయో విశేషాస్తు ప్రదేశానాం నివర్తకాః ।

యథా ప్రదేశాః సామాన్య- ప్రదేశాన్తరబాధకాః ।।3,౧౪.౨౧౭ ।।

విభక్త్యర్థాభిధానాద్వా షష్ఠీ నానుప్రయుజ్యతే ।

ద్రవ్యస్యానభిధానాత్తు తచ్ఛబ్దోఽనుప్రయుజ్యతే ।।3,౧౪.౨౧౮ ।।

సామానాధికరణ్యం చేన్మతుబ్లోపాత్ప్రకల్పతే ।

మతుపోఽపి తదర్థత్వాదనవస్థా ప్రసజ్యతే ।।3,౧౪.౨౧౯ ।।

సంబన్ధస్య చ సంబన్ధీ సంబన్ధోఽన్యః ప్రసజ్యతే ।

విభక్త్యర్థప్రధానే చ క్రియాయోగో న కల్పతే ।।3,౧౪.౨౨౦ ।।

విభక్త్యర్థప్రధానత్వాత్తతస్త్రేతి న క్రియా ।

దృశ్యాదిః కర్మకర్త్రాది- నిమిత్తత్వాయ కల్పతే ।।3,౧౪.౨౨౧ ।।

అన్తర్భవేచ్చ సంబన్ధః ప్రాధాన్యాభిహితః కథమ్ ।

స ప్రాతిపదికార్థశ్చ తథాభూతః కథం భవేత్ ।। 3,౧౪.౨౨౨ ।।

అసంభవాత్తు సంబన్ధే సంబన్ధసహచారిణి ।

జాతిసంఖ్యాసమాహార- కార్యాణాం ఇవ సంభవః ।। 3,౧౪.౨౨3 ।।

సోఽయం ఇత్యభిసంబన్ధాద్విశిష్టాశ్రయవాచినామ్ ।

శుక్లాదివల్లిఙ్గసంఖ్యే శాస్త్రారమ్భాద్భవిష్యతః ।। 3,౧౪.౨౨౪ ।।

భేదేన తు వివక్షాయాం సామాన్యే వా వివక్షితే ।

సలిఙ్గస్య ససంఖ్యస్య పదార్థస్యాగతిర్భవేత్ ।। 3,౧౪.౨౨౫ ।।

సాధుత్వం న విభక్త్యర్థ- మాత్రే వృత్తస్య దృశ్యతే ।

కృత్స్నార్థవృత్తేః సాధుత్వం ఇత్యర్థగ్రహణం కృతమ్ ।। 3,౧౪.౨౨౬ ।।

సోఽయం ఇత్యభిసంబన్ధార్ద్ధవ్యవృత్తిరయం యదా ।

సలిఙ్గస్య ససంఖ్యస్య తదా సాధుత్వం ఉచ్యతే ।। 3,౧౪.౨౨౭ ।।

అన్తర్భూతవిభక్త్యర్థే షష్ఠీ న శ్రూయతే యథా ।

తథాశ్రుతిః ప్రసజ్యేత లిఙ్గసంఖ్యాభిధాయినామ్ ।। 3,౧౪.౨౨౮ ।।

సాధర్మ్యం అవ్యయేన స్యాద్బహువ్రీహేస్తథా సతి ।

లిఙ్గసంఖ్యానిమిత్తస్య సంస్కారస్యాపవర్తనాత్ ।। 3,౧౪.౨౨౯ ।।

ప్రయుక్తేన చ సంబన్ధాచ్చైత్రాదిశ్రవనం భవేత్ ।

వినా విభక్త్యా సంబన్ధో విభక్త్యా విద్యతే వినా ।। 3,౧౪.౨3౦ ।।

అభిధానేఽపి సంఖ్యాయాః సంఖ్యాత్వం న నివర్తతే ।

షష్ఠ్యర్థస్యాభిధానే తు స్యాత్ప్రాతిపదికార్థతా ।। 3,౧౪.౨3౧ ।।

అనుప్రయోగసిద్ధ్యర్థం న విభక్త్యర్థకల్పనా ।

వస్త్వన్తరం ఉపక్షిప్తం ఇతి కే చిత్ప్రచక్షతే ।। 3,౧౪.౨3౨ ।।

సంబన్ధిభిర్విశిష్టానాం సంబన్ధానాం నిమిత్తతా ।

సంబన్ధైర్వా విశిష్టానాం తద్వతాం స్యాన్నిమిత్తతా ।। 3,౧౪.౨33 ।।

కే చిత్సంయోగినో దణ్డాద్విషాణాత్సమవాయినః ।

తద్వతి ప్రత్యయానాహుర్బహువ్రీహిం తథైవ చ ।।3,౧౪.౨3౪ ।।

భిన్నం సంబన్ధిభేదేన సంబన్ధం అపరే విదుః ।

నిమిత్తం స విభక్త్యర్థః సమాసేనాభిధీయతే ।।3,౧౪.౨3౫ ।।

ప్రధానం అన్యార్థతయా భిన్నం స్వైరుపసర్జనైః ।

నిమిత్తం అభ్విధేయం వా సర్వపశ్చాదపేక్ష్యతే ।।3,౧౪.౨3౬ ।।

స్వామిని వ్యతిరేకశ్చ వాక్యే యద్యపి దృశ్యతే ।

ప్రాధాన్య ఏవ తస్యేష్టో బహువ్రీహిర్వివక్షితే ।।3,౧౪.౨3౭ ।।

గవాం విశేషణత్వేన యదా తద్వాన్ప్రవర్తతే ।

అస్యైతా ఇతి తత్రార్థే బహువ్రీహిర్న విద్యతే ।।3,౧౪.౨3౮ ।।

యదా ప్రత్యవమర్శస్తు తాసాం స్వామీ గవాం ఇతి ।

గోభిస్తదాభిసంబన్ధో నిమిత్తత్వాయ కల్పతే ।।3,౧౪.౨3౯ ।।

అపేక్షమానః సంబన్ధం రూఢిత్వస్య నివృత్తయే ।

నిమిత్తానువిధాయిత్వాత్తద్ధర్మార్థః ప్రసజ్యతే ।।3,౧౪.౨౪౦ ।।

నానా చిత్రా ఇతి యథా నిమిత్తం అనురుధ్యతే ।

నానాభూతేఽపి వృత్తః సన్బహువ్రీహిస్తథా భవేత్ ।।3,౧౪.౨౪౧ ।।

సంబన్ధిని నిమిత్తే తు ద్రవ్యధర్మో న హీయతే ।

లిఙ్గాభావో హి లిఙ్గస్య విరోధిత్వేన వర్తతే ।।3,౧౪.౨౪౨ ।।

సంఖ్యావాంల్లిఙ్గవామ్శ్చార్థోఽభిన్నధర్మా, నిమిత్తతః ।

ఆసన్న ఏవ ద్రవ్యత్వాత్తద్ధర్మైర్న విరుధ్యతే ।।3,౧౪.౨౪3 ।।

విభక్త్యర్థేన చావిష్టం శుద్ధం చేతి ద్విధా స్థితమ్ ।

ద్రవ్యం శుద్ధస్య యో ధర్మః స న స్యాదన్యధర్మణః ।।3,౧౪.౨౪౪ ।।

ద్రవ్యమాత్రస్య నిర్దేశే భేదోఽయం అవివక్షితః ।

గ్రన్థే పూర్వత్ర భేదస్తు ద్వితీయేఽనుప్రదర్శితః ।।3,౧౪.౨౪౫ ।।

ద్రవ్యస్య గ్రహణం చాత్ర లిఙ్గసంఖ్యావిశేషణమ్ ।

ద్రవ్యాశ్రితత్వం హి తయోస్తతోఽన్యస్య న సిధ్యతః ।।౩,౧౪.౨౪౬ ।।
సంబన్ధిభిన్నసంబన్ధ- పరిచ్ఛిన్నే ప్రవర్తతే ।
సమాసో ద్రవ్యసామాన్యే విశిష్టార్థానుపాతిని ।।౩,౧౪.౨౪౭ ।।
ద్రవ్యధర్మానతిక్రాన్తో భేదధర్మేష్వవస్థితః ।
భవిష్యదాశ్రయాపేక్షే లిఙ్గసంఖ్యే ప్రపద్యతే ।।౩,౧౪.౨౪౮ ।।
శాస్త్రప్రవృత్తిభేదేఽపి లౌకికోఽర్థో న భిద్యతే ।
నఞ్సమసే యతస్తత్ర త్రయః పక్షా విచారితాః ।।౩,౧౪.౨౪౯ ।।
శబ్దాన్తరేఽపి చైకత్వం ఆశ్రిత్యైవం విచారణా ।
అబ్రహ్మణాదిషు నఞః ప్రయోగో న హి విద్యతే ।।౩,౧౪.౨౫౦ ।।
ప్రాక్సమాసాత్పదార్థానాం నివృత్తిర్ద్యోత్యతే నఞా ।
స్వభావతో నివృత్తానాం రూపాభేదాదలక్షితా ।।౩,౧౪.౨౫౧ ।।
బ్రాహ్మణాదిస్థయా వాక్యేష్వాఖ్యాతపదవాచ్యయా ।
క్రియయా యస్య సంబన్ధో వృత్తిస్తస్య న విద్యతే ।।౩,౧౪.౨౫౨ ।।
పాచకాదిపదస్థా చేన్న ఞా సంబధ్యతే క్రియా ।
తత్ర సత్తానుపాదానాత్త్రిపక్షీ నోపపద్యతే ।।౩,౧౪.౨౫౩ ।।
సత్తయైవాభిసంబన్ధో యది సర్వత్ర కల్ప్యతే ।
అసన్నితి సమాసేఽస్మిన్సత్తాన్యా పరికల్ప్యతామ్ ।।౩,౧౪.౨౫౪ ।।
క్త్వాన్తే చ తుమునన్తే చ నఞ్సమాసే న దృశ్యతే ।
విశేషణవిశేష్యత్వం నఞాసత్తాభిధాయినా ।।౩,౧౪.౨౫౫ ।।
క్రియాయాః సాధనాధార- సామాన్యే నఞ్ వ్యవస్థితః ।
తతో విశిష్టైరాధారైర్యుజ్యతే బ్రాహ్మణాదిభిః ।।౩,౧౪.౨౫౬ ।।
వృత్తౌ యథా గతాద్యర్థం ఉపాదాయ నిరాదయః ।
యుజ్యన్తే సాధనాధారైర్న ఞ్సమాసేఽపి స క్రమః ।।౩,౧౪.౨౫౭ ।।
తత్రాసతి నఞో వృత్తేర్బ్రాహ్మణక్షత్రియాదిభిః ।

విశేషణవిశేష్యత్వం కల్ప్యతే కుబ్జఖఞ్జవత్ ।।౩,౧౪.౨౫౮ ।।

కామచారే చ సత్యేవం అసతః స్యాత్ప్రధానతా, ।

గుణత్వం ఇతరేషాం చ తేషాం వా స్యాత్ప్రధానతా ।।౩,౧౪.౨౫౯ ।।

ప్రాధాన్యేనాశ్రితాః పూర్వం శ్రుతేః సామాన్యవృత్తయః ।

విశేష ఏవ ప్రక్రాన్తా బ్రాహ్మణక్షత్రివాదవః ।।౩,౧౪.౨౬౦ ।।

యథా గౌరాదిభిస్తేషాం అవచ్ఛేదో విధీయతే ।

అసతాప్యనభివ్యక్తం తాదాత్మ్యం వ్యజ్యతే తథా ।।౩,౧౪.౨౬౧ ।।

యథా సత్తాభిధానాయ సన్నర్థః పరికల్ప్యతే ।

తథాసత్తాభిధానాయ నిరుపాఖ్యోఽపి కల్ప్యతే ।।౩,౧౪.౨౬౨ ।।

క్షత్రియాదౌ పదం కృత్వా బుద్ధిః సత్తాన్తరాశ్రయా ।

జాత్యా భిన్నాం తతః సత్తాం ప్రసక్తాం అపకర్షతి ।।౩,౧౪.౨౬౩ ।।

అభావ ఇతి భావస్య ప్రతిషేధే వివక్షితే ।

సోపాఖ్యత్వం అనాశ్రిత్య ప్రతిషేధో న కల్ప్యతే ।।౩,౧౪.౨౬౪ ।।

అనేకధర్మవచనాః శబ్దాః సఙ్ఘాభిధాయినః ।

ఏకదేశేషు వర్తన్తే తుల్యరూపాః స్వభావతః ।।౩,౧౪.౨౬౫ ।।

యథైకదేశకరణాత్కృత ఇత్యభిధీయతే ।

అకృతశ్చేతి సంఘాతః స ఏవాబ్రాహ్మణే క్రమః ।।౩,౧౪.౨౬౬ ।।

బ్రాహ్మణోఽబ్రాహ్మణస్తస్మాదుపన్యాసాత్ప్రసజ్యతే ।

అకృతే వా కృతాసఙ్ఘాదవిశిష్టం కృతాకృతాత్ ।।౩,౧౪.౨౬౭ ।।

అముఖ్యసంభవే తత్ర ముఖ్యస్య వినివృత్తయే ।

శాస్త్రాన్వాఖ్యానసమయే నఞ్ ప్రయుక్తో విశేషకః ।।౩,౧౪.౨౬౮ ।।

పదార్థానుపఘాతేన దృశ్యతేఽన్యవిశేషణమ్ ।

అథ జాతిమతోఽర్థస్య కశ్చిద్ధర్మో నివర్తితః ।।౩,౧౪.౨౬౯ ।।

అవశ్యం బ్రాహ్మణే కశ్చిత్క్వచిద్ధర్మో న విద్యతే ।

విశేషావచనాత్త్రత్ర నఞః శ్రుతిరనర్థికా ।।3,౧౪.౨౭౦ ।।
అవిశిష్టస్య పర్యాయో నఞ్విశిష్టః ప్రసజ్యతే ।
అన్వాఖ్యానాద్ధి సాధుత్వం ఏవంభూతే ప్రతీయతే ।।3,౧౪.౨౭౧ ।।
పదార్థానుపఘాతేన యద్యప్యత్ర విశేషణమ్ ।
ఉపచారసతోఽర్థస్య సావస్థా ద్యోత్యతే నఞా ।।3,౧౪.౨౭౨ ।।
విశేష్యేషు యథాభూతః పదార్థః సమవస్థితః ।
తథాభూతే తథాభావో గమ్యతే భేదహేతుభిః ।।3,౧౪.౨౭3 ।।
నివృత్తేఽవయవస్తస్మిన్పదార్థే వర్తతే కథమ్ ।
నానిమిత్తా హి శబ్దస్య ప్రవృత్తిరుపపద్యతే ।।3,౧౪.౨౭౪ ।।
ఆరాచ్ఛబ్దవదేకస్య విరుద్ధేఽర్థే స్వభావతః ।
శబ్దస్య వృత్తిర్యద్యస్తి నఞః శ్రుతిరనర్థికా ।।3,౧౪.౨౭౫ ।।
అథ స్వభావో వచనాదన్వాఖ్యేయత్వం అర్హతి ।
తద్వాచ్యం అప్రసిద్ధత్వాన్న ఞార్థో వినివర్త్యతే ।।3,౧౪.౨౭౬ ।।
యద్యప్యుభయవృత్తిత్వం ప్రధానం తు ప్రతీయతే ।
ప్రస్థానం గమ్యతే శుద్ధే తదర్థేఽపి న తిష్ఠతౌ ।।3,౧౪.౨౭౭ ।।
కిమర్థం అతథాభూతేఽసతి ముఖ్యార్థసంభవే ।
భేదే బ్రాహ్మణశబ్దస్య వృత్తిరభ్యుపగమ్యతే ।।3,౧౪.౨౭౮ ।।
అయం పదార్థ ఏతస్మిన్క్షత్రియాదౌ న విద్యతే ।
ఇతి తద్వచనః శబ్దః ప్రత్యయాయ ప్రయుజ్యతే ।।3,౧౪.౨౭౯ ।।
బుద్ధేర్విషయతాం ప్రాప్తే శబ్దాదర్థే ప్రతీయతే ।
ప్రవృత్తిర్వా నివృత్తిర్వా గ్రుత్యా హ్యర్థోఽనుసజ్యతే ।।3,౧౪.౨౮౦ ।।
అసమ్యగుపదేశాద్వా నిమిత్తాత్సంశయస్య వా ।
శబ్దప్రవృత్తిర్న త్వస్తి లోష్టాదిషు విపర్యయాత్ ।।3,౧౪.౨౮౧ ।।
అనేకస్మాదస ఇతి ప్రాధాన్యే సతి సిధ్యతి ।

సాపేక్షత్వం ప్రధానానాం ఏవం యుక్తం త్వతల్విధౌ ।।౩,౧౪.౨౮౨ ।।

ఏకస్య చ ప్రధానత్వాత్తద్విశేషణసంనిధౌ ।

ప్రధానధర్మావ్యావృత్తిరతో న వచనాన్తరమ్ ।।౩,౧౪.౨౮౩ ।।

ప్రధానం అత్ర భేద్యత్వాదేకార్థో వికృతో నఞా ।

హిత్వా స్వధర్మాన్వర్తన్తే ద్వ్యాదయోఽప్యేకతాం గతాః ।।౩,౧౪.౨౮౪ ।।

బ్రాహ్మణత్వం యథాపన్నా నఞ్యుక్తాః క్షత్రియాదయః ।

ద్విత్వాదిషు తద్ధైకత్వం నఞ్యోగాదుపచర్యతే ।।౩,౧౪.౨౮౫ ।।

ఏకత్వయోగం ఆసాద్య స ధర్మః ప్రతిషిధ్యతే ।

ద్వ్యాదిభ్యస్తేషు తచ్ఛబ్దో వర్తతే బ్రాహ్మణాదివత్ ।।౩,౧౪.౨౮౬ ।।

ఆవిష్టసంఖ్యో వాక్యేఽసౌ యథా ద్వ్యాదౌ ప్రయుజ్యతే ।

వృత్తౌ తస్య ప్రధానత్వాత్సా సంఖ్యా న నివర్తతే ।।౩,౧౪.౨౮౭ ।।

ప్రతిషేధ్యో యథాభూతస్తథాభూతోఽనుషజ్యతే ।

వచనాన్తరయోగే హి న సోఽర్థః ప్రతిషిధ్యతే ।।౩,౧౪.౨౮౮ ।।

అశుక్ల ఇతి కృష్ణాదిర్యథార్థః సంప్రతీయతే ।

సంఖ్యాన్తరం తథానేక ఇత్యత్రాప్యభిధీయతే ।।౩,౧౪.౨౮౯ ।।

క్రియాప్రసఙ్గాత్సర్వేషు కర్మస్వఙ్గీకృతేషు చ ।

ఏకస్మిన్ప్రతిషిద్ధేఽపి ప్రాప్తం అన్యత్ప్రతీయతే ।।౩,౧౪.౨౯౦ ।।

క్రియాశ్రుతిశ్చ ప్రక్రాన్తే ప్రసజ్యప్రతిషేధనే ।

పర్యుదాసే తు నియతం సంఖ్యేయాన్తరం ఉచ్యతే ।।౩,౧౪.౨౯౧ ।।

ధాత్వర్థః కర్మవిషయో వ్యపదిష్టః స్వసాధనైః ।

అర్థాత్సర్వాణి కర్మాణి ప్రాగాక్షిప్యావతిష్ఠతే ।।౩,౧౪.౨౯౨ ।।

నిర్జ్ఞాతసాధనాధారే యత్రాఖ్యాతే ప్రయుజ్యతే ।

అనేక ఇతి పశ్చాచ్చ తిష్ఠతీత్యనుషజ్యతే ।।౩,౧౪.౨౯౩ ।।

సాధ్యత్వాత్తత్ర సిద్ధేన క్రియా ద్రవ్యేణ లక్ష్యతే ।

ప్రాగేవాఙ్గీకృతం ద్రవ్యం అతః పూర్వేణ భిద్యతే ।।3,౧౪.౨౯౪ ।।

సంఖ్యైవ ప్రతిషేధేన సంఖ్యాన్తరం అపేక్షతే ।

వాక్యేఽపి తేన నైకత్వ- మాత్రం ఏవ నివర్త్యతే ।।3,౧౪.౨౯౫ ।।

స్నేహాన్తరాదవచ్ఛేదస్తథాసత్తైః ప్రతీయతే ।

తైలేన భోజనేఽప్రాప్తే న త్వన్యదుపసేచనమ్ ।।3,౧౪.౨౯౬ ।।

ఏకార్థే వర్తమానాభ్యాం అసతా బ్రాహ్మణేన చ ।

యదా జాత్యన్తరం బాహ్యం క్షత్రియాద్యపదిశ్యతే ।।3,౧౪.౨౯౭ ।।

శ్యామేవ శస్త్రీ కన్యేతి యథాన్యద్వ్యపదిశ్యతే ।

అసన్బ్రాహ్మణ ఇత్యాభ్యాం తథాన్యే క్షత్రియాదయః ।।3,౧౪.౨౯౮ ।।

అసాస్నో గౌరితి యథా, గవయో వ్యపదిశ్యతే ।

జాత్యన్తరం న గోరేవ సస్నాభావః ప్రతీయతే ।।3,౧౪.౨౯౯ ।।

తుల్యరూపం యథాఖ్యాతం కణ్టకైర్భేదహేతుభిః ।

ఖదిరం జాతిభేదేన ఖర్జూరాత్ప్రతిపద్యతే ।।3,౧౪.300 ।।

అవిద్యమానబ్రాహ్మణ్యో యాదృశో బ్రాహ్మణో భవేత్ ।

అఙ్గీకృతోపమానేన తథాన్యోఽర్థోఽభిధీయతే ।।3,౧౪.30౧ ।।

అవృష్టయో యథా వర్షా నీహారాభ్రసమావృతాః ।

తద్రూపత్వాత్స హేమన్త ఇత్యభిన్నః ప్రతీయతే ।।3,౧౪.30౨ ।।

అపరే బ్రాహ్మణాదీనాం సర్వేషాం జాతివాచినామ్ ।

ద్రవ్యస్యాన్యపదార్థత్వే నఞా యోగం ప్రచక్షతే ।।3,౧౪.303 ।।

న చైవంవిషయః కశ్చిద్బహువ్రీహిః ప్రకల్పతే ।

అగురశ్వ ఇతి వ్యాప్తిర్న ఞ్సమాసేన యస్య న ।।3,౧౪.30౪ ।।

ద్వన్ద్వైకదేశినోరుక్తా పరవల్లిఙ్గతా యతః ।

అవర్షాసు తతోఽసిద్ధిరిష్టయోర్లిఙ్గసంఖ్యయోః ।।3,౧౪.30౫ ।।

విశేషణం బ్రాహ్మణాది క్రియాసంబన్ధినోఽసతః ।

యదా విషయభిన్నం తత్తదాసత్త్వం ప్రతీయతే ।।3,౧४.30౬ ।।

బ్రాహ్మణత్వేన చాసత్త్వాదుచ్యతే సత్తదన్యథా ।

అసదిత్యపి సత్త్వేన సతః సత్తా నివర్త్యతే ।।3,౧४.30౭ ।।

సమన్యద్రవ్యవృత్తిత్వాన్నిమిత్తానువిధాయినః ।

అయోగో లిఙ్గసంఖ్యాభ్యాం స్యాద్వా సామాన్యధర్మతా ।।3,౧४.30౮ ।।

ప్రాగసత్త్వాభిధాయిత్వం సమాసే ద్రవ్యవాచితా ।

నిమిత్తానువిధానం చ న సర్వత్ర స్వభావతః ।।3,౧४.30౯ ।।

నిమిత్తానువిధానే చ క్రియాయోగో న కల్పతే ।

తథా చావ్యపదేశ్యత్వాదుపాదానం అనర్థకమ్ ।।3,౧४.3౧౦ ।।

అసత్సామాన్యవృత్తిర్వా విశేషైః క్షత్రియాదిభిః ।

ప్రయుక్తైరాశ్రయైర్భిన్నో యాతి తల్లిఙ్గసంఖ్యతామ్ ।।3,౧४.3౧౧ ।।

ప్రాగాశ్రయో హి భేదాయ ప్రధానేఽభ్యన్తరీకృతః ।

పునః ప్రత్యవమర్శేన విభక్త ఇవ దృశ్యతే ।।3,౧४.3౧౨ ।।

సమాసే శ్రూయతే స్వార్థో యేన తద్వాంస్తదాశ్రయః ।

ద్రవ్యం తు లిఙ్గసంఖ్యావదసతాభ్యన్తరీకృతమ్ ।।3,౧४.3౧3 ।।

ఏకార్థవిషయౌ శబ్దౌ తస్మిన్నన్యార్థవర్తినౌ ।

అసతైవ తు భేదానాం సర్వేషాం ఉపసంగ్రహః ।।3,౧४.3౧४ ।।

తే క్షత్రియాదిభిర్వాచ్యా వాచ్యా వా సర్వనామభిః ।

యాన్తీవాన్యపదార్థత్వం నఞో రూపావికల్పనాత్ ।।3,౧४.3౧౫ ।।

విశేషస్యాప్రయోగే తు లిఙ్గసంఖ్యే న సిధ్యతః ।

అవర్ణాదిషు దోసశ్చ హేమన్తోఽన్యాశ్రయో యతః ।।3,౧४.3౧౬ ।।

ఆకృతిః సర్వశబ్దానాం యదా వాచ్యా ప్రతీయతే ।

ఏకత్వాదేకశబ్దత్వం న్యాయ్యం తస్యాశ్చ వర్ణ్యతే ।।3,౧४.3౧౭ ।।

ఆవిష్టలిఙ్గతా తస్యాం స్యాద్గ్రామ్యపగుసఙ్ఘవత్ ।

ద్రవ్యభేదేఽపి చైకత్వాత్త్రత్రైకవచనం భవేత్ ।।3,౧౪.3౧౮ ।।
ఆశ్రయాణాం హి లిఙ్గైః సా నియతైరేవ యుజ్యతే ।
తథా చ యుక్తవద్భావే ప్రతిషేధో నిరర్థకః ।।3,౧౪.3౧౯ ।।
సర్వత్రావిష్టలిఙ్గత్వం లోకలిఙ్గపరిగ్రహే ।
విరోధిత్వాత్ప్రసజ్యేత నాశ్రితం తచ్చ లౌకికమ్ ।।3,౧౪.3౨౦ ।।
సామాన్యం ఆకృతిర్భావో జాతిరిత్యత్ర లౌకికమ్ ।
లిఙ్గం న సంభవత్యేవ తేనాన్యత్పరిగృహ్యతే ।।3,౧౪.3౨౧ ।।
ప్రవృత్తిరితి సామాన్యం లక్షణం తస్య కథ్యతే ।
ఆవిర్భావస్తిరోభావః స్థితిశ్చేత్యథ భిద్యతే ।।3,౧౪.3౨౨ ।।
ప్రవృత్తిమన్తః సర్వేఽర్థాస్తిసృభిశ్చ ప్రవృత్తిభిః ।
సతతం న వియుజ్యన్తే వాచశ్చైవాత్ర సంభవః ।।3,౧౪.3౨3 ।।
యశ్చాప్రవృత్తిధర్మార్థశ్చితిరూపేణ గృహ్యతే ।
అనుయాతీవ సోఽన్యేషాం ప్రవృత్తీర్విశ్వగాశ్రయాః ।।3,౧౪.3౨౪ ।।
తేనాస్య చితిరూపం చ చితికాలశ్చ భిద్యతే ।
తస్య స్వరూపభేదస్తు న కశ్చిదపి విద్యతే ।।3,౧౪.3౨౫ ।।
అచేతనేషు చైతన్యం సంక్రాన్తం ఇవ దృశ్యతే ।
ప్రతిబిమ్బకధర్మేణ యత్తచ్ఛబ్దనిబన్ధనమ్ ।।3,౧౪.3౨౬ ।।
అవస్థా తాదృశీ నాస్తి యా లిఙ్గేన న యుజ్యతే ।
క్వ చిత్తు శబ్దసంస్కారో లిఙ్గస్యానాశ్రయే సతి ।।3,౧౪.3౨౭ ।।
కృత్తద్ధితాభిధేయానాం భావానాం న విరుధ్యతే ।
శాస్త్రే లిఙ్గం గుణావస్థా తథా చాకృతిరిష్యతే ।।3,౧౪.3౨౮ ।।
లిఙ్గం ప్రతి న భేదోఽస్తి ద్రవ్యపక్షేఽపి కశ్చన ।
తస్మాత్సప్త వికల్పా యే సైవాత్రావిష్టలిఙ్గతా ।।3,౧౪.3౨౯ ।।
వచనే నియమః శాస్త్రాద్ద్రవ్యస్యాభ్యుపగమ్యతే ।

యతస్తదాకృతౌ శాస్త్రం అన్యథైవ సమర్థ్యతే ।।3,౧౪.330 ।।
వర్తతే యో బహుష్వర్థోఽభేదే తస్య వివక్షితే ।
స్వాశ్రయైర్వ్యపదిష్టస్య శాస్త్రే వచనం ఉచ్యతే ।।3,౧౪.33౧ ।।
యదా త్వాశ్రయభేదేన భేద ఏవ ప్రతీయతే ।
ఆకృతేర్ద్రవ్యపక్షేన తదా భేదో న విద్యతే ।।3,౧౪.33౨ ।।
అభేదే త్వేకశబ్దత్వాచ్చాస్త్రాచ్చ వచనే సతి ।
ఏకశేషో న వక్తవ్యో వచనానాం చ సంభవః ।।3,౧౪.333 ।।
నను చానభిధేయత్వే ద్రవ్యస్య తదపాశ్రయః ।
ఆకృతేరుపకారోఽయం ద్రవ్యాభావాన్న కల్పతే ।।3,౧౪.33౪ ।।
వ్యపదేశోఽభిధేయేన న శాస్త్రే కశ్చిదాశ్రితః ।
ద్రవ్యం నామ పదార్థో యో న చ స ప్రతిషిధ్యతే ।।3,౧౪.33౫ ।।
గుణభావోఽభిధేయత్వం ప్రతి ద్రవ్యస్య నాశ్రితః ।
ఉపకారి గుణః శేషః పరార్థ ఇతి కల్పనా ।।3,౧౪.33౬ ।।
ద్రవ్యే న గుణభావోఽస్తి వినాద్రవ్యాభిధాయితామ్ ।
ఆకృతౌ వా ప్రధానత్వం అత ఏవం సమర్థ్యతే ।।3,౧౪.33౭ ।।
కైశ్చిద్గుణప్రధానత్వం నామాఖ్యాతవదిష్యతే ।
న వృత్తివత్పరార్థస్య గుణభావస్తు వర్ణ్యతే ।।3,౧౪.33౮ ।।
గుణభూతస్య నానాత్వాదాకృతేరేకశబ్దతా ।
సిద్ధో వచనభేదశ్చ ద్రవ్యభేదసమన్వయాత్ ।।3,౧౪.33౯ ।।
సాధనం గుణభావేన క్రియాయా భేదకం యథా ।
ఆఖ్యాతేష్వేకశబ్దాయా జాతేర్ద్రవ్యం తథోచ్యతే ।।3,౧౪.3౪0 ।।
ఏకత్వే తుల్యరూపత్వాచ్ఛబ్దానాం ప్రతిపాదనే ।
నిమిత్తాత్తద్వతోఽర్థస్య విశిష్టగ్రహణే సతి ।।3,౧౪.3౪౧ ।।
సోఽయం ఇత్యభిసంబన్ధాదాశ్రయైరాకృతేః సహ ।

ప్రవృత్తౌ భిన్నశబ్దాయాం లిఙ్గసంఖ్యే ప్రసిధ్యతః ।।3,౧౪.3౪౨ ।।
ప్రాక్చ జాత్యభిసంబన్ధాత్సర్వనామాభిధేయతా ।
వస్తూపలక్షణం సత్త్వే ప్రయుజ్యన్తే త్యదాదయః ।।3,౧౪.3౪3 ।।
పాకౌ పాకా ఇతి యథా భేదకః కైశ్చిదాశ్రయః ।
ఇష్యతే చానుపాదానో ధర్మోఽసౌ గుణవాచినామ్ ।।3,౧౪.3౪౪ ।।
ఆశ్రయస్యానుపాదానే కేవలం లభతే యది ।
ఆధారధర్మాన్సామాన్యం పురస్తాత్తద్విచారితమ్ ।।3,౧౪.3౪౫ ।।
జాతౌ పూర్వం ప్రవృత్తానాం శబ్దానాం జాతివాచినామ్ ।
అశబ్దవాచ్యాత్సంబన్ధాద్వ్యక్తిరప్యుపజాయతే ।।3,౧౪.3౪౬ ।।
సోఽయం ఇత్యభిసంబన్ధాజ్జాతిధర్మోపచర్యతే ।
ద్రవ్యం తదాశ్రయో భేదో జాతేశ్చాభ్యుపగమ్యతే ।।3,౧౪.3౪౭ ।।
మఞ్చశబ్దో యథాధేయం మఞ్చేష్వేవ వ్యవస్థితః ।
తత్త్వేనాహ తథా జాతి- శబ్దో ద్రవ్యేషు వర్తతే ।।3,౧౪.3౪౮ ।।
తత్ర జాతిపదార్థత్వం తథైవాభ్యుపగమ్యతే ।
జాతిరుత్సృష్టసంఖ్యా తు ద్రవ్యాత్మన్యనుషజ్యతే ।।3,౧౪.3౪౯ ।।
అస్యేదం ఇతి వా యత్ర సోఽయం ఇత్యపి వా శ్రుతిః ।
వర్తతే పరధర్మేణ తదన్యదభిధీయతే ।।3,౧౪.3౫౦ ।।
యత్రప్రధానం న తస్యాస్తి స్వరూపం అనిరూపనాత్ ।
గుణస్య చాత్మనా ద్రవ్యం తద్భావేనోపలక్ష్యతే ।।3,౧౪.3౫౧ ।।
గుణస్య భేదకాలే తు ప్రాధాన్యం ఉపజాయతే ।
సంసర్గశ్రుతిరర్థేషు సాక్షాదేవ న వర్తతే ।।3,౧౪.3౫౨ ।।
జాతౌ వృత్తో యదా ద్రవ్యే స శబ్దో వర్తతే పునః ।
జాతేరేవ పదార్థత్వం న తదాభ్యుపగమ్యతే ।।3,౧౪.3౫3 ।।
ప్రవృత్తానాం పునర్వృత్తిరేకత్వేనోపవర్ణ్యతే ।

ప్రతిపత్తేరుపాయేషు న తత్త్వం అనుగమ్యతే ।।౩,౧౪.౩౫౪ ।।

అపృథక్శబ్దవాచ్యస్య జాతిరాశ్రీయతే యదా ।

ద్రవ్యస్య సతి సంస్పర్శే తదా జాతిపదార్థతా ।।౩,౧౪.౩౫౫ ।।

ద్రవ్యస్య సతి సంస్పర్శే ద్రవ్యం ఆశ్రీయతే యదా ।

వాచ్యం తేనైవ శబ్దేన తదా ద్రవ్యపదార్థతా ।।౩,౧౪.౩౫౬ ।।

అపృథక్శబ్దవాచ్యాపి భేదమాత్రే ప్రవర్తతే ।

యదా సంబన్ధవజ్జాతిః సాపి ద్రవ్యపదార్థతా ।।౩,౧౪.౩౫౭ ।।

అత్యన్తభిన్నయోరేవ జాతిద్రవ్యాభిధాయినోః ।

అవాచ్యస్యోపకారిత్వ ఆశ్రితే తూభయార్థతా ।।౩,౧౪.౩౫౮ ।।

ఆశ్రితే త్వాశ్రయకృతం భేదం అభ్యుపగచ్ఛతా ।

పునశ్చాప్యేకశబ్దత్వం జాతిశబ్దేऽనువర్ణితమ్ ।।౩,౧౪.౩౫౯ ।।

అనిర్జ్ఞాతస్య నిర్జ్ఞానం యేన తన్మానం ఉచ్యతే ।

ప్రస్థాది తేన మేయాత్మా సాకల్యేనావధార్యతే ।।౩,౧౪.౩౬౦ ।।

అనిర్జ్ఞాతం ప్రసిద్ధేన యేన తద్ధర్మ గమ్యతే ।

సాకల్యేనాపరిజ్ఞానాదుపమానం తదుచ్యతే ।।౩,౧౪.౩౬౧ ।।

ద్వయోః సమానయోర్ధర్మ ఉపమానోపమేయయోః ।

సమాస ఉపమానానాం శబ్దైస్తదభిధాయిభిః ।।౩,౧౪.౩౬౨ ।।

ఆధారభేదాద్భేదో యః శ్యామత్వే సోऽవివక్షితః ।

గుణోऽసావాశ్రితైకత్వో భిన్నాధారః ప్రతీయతే ।।౩,౧౪.౩౬౩ ।।

గుణయోర్నియతో భేదో గుణజాతేస్తథైకతా ।

ఏకత్వేऽత్యన్తభేదే వా, నోపమానస్య సంభవః ।।౩,౧౪.౩౬౪ ।।

జాతిమాత్రవ్యపేక్షాయాం ఉపమార్థో న కశ్చన ।

శ్యామత్వం ఏకం గుణయోరుభయోరపి వర్తతే ।।౩,౧౪.౩౬౫ ।।

యేనైవ హేతునా శ్యామా శస్త్రీ తత్ర ప్రతీయతే ।

స హేతుర్దేవదత్తాయాః ప్రత్యయే న విశిష్యతే ।।3,౧౪.3౬౬ ।।

ఆశ్రయాద్యో గుణే భేదో జాతేర్యా చావిశిష్టతా ।

తాభ్యాం ఉభాభ్యాం ద్రవ్యాత్మా సవ్యాపారః ప్రతీయతే ।।3,౧౪.3౬౭ ।।

సో౭యం ఏకత్వనానాత్వే వ్యవహారః సమాశ్రితః ।

భేదాభేదవిమర్శేన వ్యతికీర్ణేన వర్తతే ।।3,౧౪.3౬౮ ।।

శ్యామేత్యేవాభిధియేత జాతిమాత్రే వివక్షితే ।

శస్త్ర్యాదినాం ఉపాదానే తత్ర నాస్తి ప్రయోజనమ్ ।।3,౧౪.3౬౯ ।।

అశబ్దవాచ్యో యో భేదః శ్యామమాత్రే న వర్తతే ।

శ్యామేషు కేషు చిద్వృత్తిర్యస్య సో౭త్ర వ్యపేక్ష్యతే ।।3,౧౪.3౭౦ ।।

శ్యామేషు కేషు చిత్కిం చిత్కిం చిత్సర్వత్ర వర్తతే ।

సామాన్యం కశ్చిదేకస్మిఙ్ ఛ్యామే భేదో వ్యవస్థితః ।।3,౧౪.3౭౧ ।।

తథా హి సతి సౌరభ్యే భేదో జాత్యుత్పలాదిషు ।

గన్ధానాం సతి భేదే తు సాదృశ్యం ఉపలభ్యతే ।।3,౧౪.3౭౨ ।।

గుణానాం ఆశ్రయాద్భేదః స్వతో వాప్యనుగమ్యతే ।

అనిర్దేశ్యాద్విశేషాద్వా సంకరాద్వా గుణాన్తరైః ।।3,౧౪.3౭3 ।।

ఉపమానం ప్రసిద్ధత్వాత్సర్వత్ర వ్యతిరిచ్యతే ।

ఉపమేయత్వం ఆధిక్యే సామ్యే వా న నివర్తతే ।।3,౧౪.3౭౪ ।।

అన్యైస్తు మానం జాత్యాది భేద్యస్యార్థస్య వర్ణ్యతే ।

అనిర్జ్ఞాతస్వరూపో హి జ్ఞేయో౭ర్థస్తేన మీయతే ।।3,౧౪.3౭౫ ।।

మితస్తు స్వేన మానేన ప్రసిద్ధో యో గుణాశ్రయః ।

ఆశ్రయాన్తరమానాయ స్వధర్మేణ ప్రవర్తతే ।।3,౧౪.3౭౬ ।।

రూపాన్తరేణ సంస్పర్శే రూపాన్తరవతాం సతామ్ ।

భిన్నేన యస్య భేద్యానాం ఉపమానం తదుచ్యతే ।।3,౧౪.3౭౭ ।।

ధర్మః సమానః శ్యామాదిరుపమానోపమేయయోః ।

ఆశ్రియమానప్రాధాన్యో ధర్మేణాన్యేన భిద్యతే ।।౩,౧౪.౩౭౮ ।।
శస్త్రీకుమార్యోః సదృశః శ్యామ ఇత్యేవం ఆశ్రితే ।
వ్యపదేశ్యం అనేనేతి నిమిత్తం గుణయోః స్థితమ్ ।।౩,౧౪.౩౭౯ ।।
యదా నిమిత్తైస్తద్వన్తో గచ్ఛన్తీవ తదాత్మతామ్ ।
భేదాశ్రయం తదాఖ్యానం ఉపమానోపమేయయోః ।।౩,౧౪.౩౮౦ ।।
తత్త్వాసఙ్గవివక్షాయాం యేషు భేదో నివర్తతే ।
లుప్తోపమాని తాన్యాహుస్తద్ధర్మేణ సమాశ్రయాత్ ।।౩,౧౪.౩౮౧ ।।
శస్త్ర్యాం ప్రసిద్ధం శ్యామత్వం మానం సా తేన మీయతే ।
అన్యా శ్యామా తు తద్రూపా తేనాత్యన్తం న మీయతే ।।౩,౧౪.౩౮౨ ।।
శస్త్రిం స్వేన గుణేనాతో మిమానాం ఆశ్రయాన్తరమ్ ।
అసమాప్తగుణం సిద్ధేరుపమానం ప్రచక్షతే ।।౩,౧౪.౩౮౩ ।।
ఉపమేయే స్థితో ధర్మః శ్రుతోఽన్యత్రానుమీయతే ।
శ్రుతోఽథ వోపమానస్థ ఉపమేయేఽనుమియతే ।।౩,౧౪.౩౮౪ ।।
అధీయతే బ్రాహ్మణవత్క్షత్రియా ఇతి దృశ్యతే ।
ఉపమేయస్య భిన్నత్వాద్వచనం క్షత్రియాశ్రయమ్ ।।౩,౧౪.౩౮౫ ।।
సాధారణం బ్రువన్ధర్మం క్వ చిదేవ వ్యవస్థితమ్ ।
సామాన్యవచనః శబ్ద ఇతి సూత్రేఽపదిశ్యతే ।।౩,౧౪.౩౮౬ ।।
నాభేదేన న భేదేన గుణో ద్విష్ఠోఽభిధీయతే ।
భిన్నయోర్ధర్మయోరేకః శ్రూయతేఽన్యః ప్రతీయతే ।।౩,౧౪.౩౮౭ ।।
నాత్యన్తాయ మిమీతే యత్సామాన్యే సమవస్థితమ్ ।
సాదృశ్యాదుపమేయార్థ- సమీపే పరికల్ప్యతే ।।౩,౧౪.౩౮౮ ।।
మానం ప్రతి సమీపం వా సాదృశ్యేన ప్రతీయతే ।
పరిచ్ఛేదాద్ధి సాదృశ్యం ఇహ మానోపమానయోః ।।౩,౧౪.౩౮౯ ।।
ఏకజాతివ్యపేక్షాయాం తదేవేత్యవసీయతే ।

భేదస్యైవ వ్యపేక్షాయాం అన్యదేవేతి గమ్యతే ।।౩,౧౪.౩౯౦ ।।

కర్మత్వం కరణత్వం చ భేదేనైవాశ్రితం యతః ।

అత్యన్తైకత్వవిషయో న స్యాత్తేనాత్ర సమ్భవః ।।౩,౧౪.౩౯౧ ।।

భేదేఽపి తుల్యరూపత్వాచ్చాలీమం తానితి దృశ్యతే ।

జాత్యభేదాత్స ఏవాయం ఇతి భిన్నోఽభిధీయతే ।।౩,౧౪.౩౯౨ ।।

కథం హ్యవయవోఽన్యస్య స్యాదన్య ఇతి చోచ్యతే ।

అత్యన్తభేదే నానాత్వం యత్ర తత్త్వం న విద్యతే ।।౩,౧౪.౩౯౩ ।।

అభేదస్య వివక్షాయాం ఏకత్వం సజ్ఞసజ్ఞినోః ।

సజ్ఞినోర్న త్వభేదోఽస్తి తథాన్యత్వం ఉదాహృతమ్ ।।౩,౧౪.౩౯౪ ।।

తత్రాభిన్నవ్యపేక్షాయాం ఉపమార్థో న విద్యతే ।

యో హి గౌరితి విజ్ఞానే హేతుః సోఽస్తి గవాన్తరే ।।౩,౧౪.౩౯౫ ।।

వ్యావృత్తానాం విశేషాణాం వ్యాపారే తు వివక్షితే ।

న కశ్చిదుపకారోఽస్తి బుద్ధేర్బుద్ధ్యన్తరం ప్రతి ।।౩,౧౪.౩౯౬ ।।

కిం చిద్యత్రాస్తి సామాన్యం యది భేదాశ్చ కే చన ।

గోత్వం గోష్వస్తి సామాన్యం భేదాశ్చ శబలాదయః ।।౩,౧౪.౩౯౭ ।।

సామాన్యం శ్యామతాన్యైవ తద్ధి సాధారణం ద్వయోః ।

తదేవ సిద్ధ్యసిద్ధిభ్యాం భేద ఇత్యపదిశ్యతే ।।౩,౧౪.౩౯౮ ।।

శ్యామత్వం ఏవ సామాన్యం అన్యేషాం ఉభయోః స్థితమ్ ।

సంపూర్ణత్వాత్తదన్యస్మాద్విశేష ఇతి గమ్యతే ।।౩,౧౪.౩౯౯ ।।

ఆకృతౌ వాపి సామాన్యే క్వ చిదేవ వ్యవస్థితాః ।

శ్యామాదౌ యేఽవసీయన్తే విశేషాస్త ఇహాశ్రితాః ।।౩,౧౪.౪౦౦ ।।

జాతేరభేదే భేదే వా సాదృశ్యం తత్ప్రచక్షతే ।

కశ్చిత్కదా చితర్థాత్మా తథాభూతోఽపదిశ్యతే ।।౩,౧౪.౪౦౧ ।।

యత్రార్థే ప్రత్యయాభేదో న కదా చిద్వికల్పతే ।

అవిద్యమానభేదత్వాత్స ఏక ఇతి గమ్యతే ।।౩,౧౪.౪౦౨ ।।

యోఽర్థ ఆశ్రితనానాత్వః స ఏవేత్యపదిశ్యతే ।

వ్యాపారం జాతిభాగస్య తత్రాపి ప్రతిజానతే ।।౩,౧౪.౪౦౩ ।।

జాతిభాగాశ్రయా ప్రఖ్యా తత్రాభిన్నా ప్రవర్తతే ।

వ్యక్తిభాగాశ్రయా బుద్ధిస్తత్ర భేదేన జాయతే ।।౩,౧౪.౪౦౪ ।।

అన్యత్ర వర్తమానం సద్భేదాభేదసమన్వితమ్ ।

నిమిత్తం పునరన్యత్ర నానాత్వేనేవ గృహ్యతే ।।౩,౧౪.౪౦౫ ।।

ఆధారేషు పదన్యాసం కృత్వోపైతి తదాశ్రయమ్ ।

స సాదృశ్యస్య విషయ ఇత్యన్యైరపదిశ్యతే ।।౩,౧౪.౪౦౬ ।।

పరాపేక్షే యథా భావే కారణాఖ్యా ప్రవర్తతే ।

తథాన్యాధిగమాపేక్షం ఉపమానం ప్రచక్షతే ।।౩,౧౪.౪౦౭ ।।

గురుశిష్యపితాపుత్ర- క్రియాకాలాదయో యథా ।

వ్యవహారాస్తథౌపమ్యం అప్యపేక్షానిబన్ధనమ్ ।।౩,౧౪.౪౦౮ ।।

శ్యామత్వం ఉపమానే చేద్వృత్తం వృత్తౌ ప్రయుజ్యతే ।

ఉపమేయం సమాసేన బాహ్యం తత్రాభిధీయతే ।।౩,౧౪.౪౦౯ ।।

టాబన్త ఏవ చైత్రాదౌ శ్యామాశబ్దస్తథా భవేత్ ।

సూత్రే చ ప్రథమాభావాన్న శ్యామాద్యుపసర్జనమ్ ।।౩,౧౪.౪౧౦ ।।

అథ త్వేకవిభక్తిత్వాద్గుణత్వాద్వోపసర్జనమ్ ।

నైవం తిత్తిరికల్మాష్యాం ఇష్టః స్త్రీప్రత్యయో భవేత్ ।।౩,౧౪.౪౧౧ ।।

సతిశిష్టబలీయస్త్వాద్బాహ్యే జీషి చ సత్యపి ।

ఉపమానస్వరో న స్యాత్తస్మాత్స్యాన్తః సమస్యతే ।।౩,౧౪.౪౧౨ ।।

గుణే న చోపమానస్థే సాపేక్షత్వం ప్రకల్పతే ।

ప్రధానస్య తథా న స్యాద్వ్యాఘ్రాదౌ లిఙ్గదర్శనమ్ ।।౩,౧౪.౪౧౩ ।।

తస్మాత్సతి గుణత్వేఽపి ప్రాధాన్యం విగ్రహాన్తరే ।

నైవంజాతీయకం శాస్త్రే సంభవత్యుపసర్జనమ్ ।।3,౧౪.౪౧౪ ।।
ఉపమేయాత్మని శ్యామో వర్తమానోఽభిధీయతే ।
ఉపమానేష్వనిర్దిష్టః సామర్థ్యాత్స ప్రతీయతే ।।3,౧౪.౪౧౫ ।।
ద్రవ్యమాత్రేఽపి నిర్దిష్టే చన్ద్రవక్త్రేఽనుగమ్యతే ।
విశిష్ట ఏవ చన్ద్రస్థో గుణో నోపప్లవాదయః ।।3,౧౪.౪౧౬ ।।
భేదభావనయైతచ్చ సమాసేఽప్యుపవర్ణ్యతే ।
విశిష్టగుణభిన్నేఽర్థే పదం అన్యత్రప్రయుజ్యతే ।।3,౧౪.౪౧౭ ।।
యది భిన్నాధికరణో వచనాదనుగమ్యతే ।
మృగీవ చపలేత్యత్ర పుంవద్భావో న సిధ్యతి ।।3,౧౪.౪౧౮ ।।
అస్త్రీపూర్వపదత్వాత్తు పుంవద్భావో భవిష్యతి ।
యథైవ మృగదుగ్ధాదౌ న చేత్స్త్ర్యర్థో వివక్ష్యతే ।।3,౧౪.౪౧౯ ।।
శస్త్రీవ శస్త్రీశ్యామేతి దేవదత్తైవ కథ్యతే ।
తస్యాం ఏవోభయం తస్మాదుచ్యతే శాస్త్రవిగ్రహే ।।3,౧౪.౪౨౦ ।।
పుంవద్భావస్య సిద్ధ్యర్థం పక్షే స్త్రీప్రత్యయస్య చ ।
బహ్వపేక్ష్యం అతస్తస్యాం ఉభయప్రతిపాదనమ్ ।।3,౧౪.౪౨౧ ।।
శ్యామా శస్త్రీ యథా శ్యామా శస్త్రీకల్పేతి చోచ్యతే ।
తత్రోపమానేతరయోః శ్యామేత్యేతదపేక్ష్యతే ।।3,౧౪.౪౨౨ ।।
అథ శ్యామేవ శస్త్రీయం శ్యామేత్యేవం ప్రయుజ్యతే ।
శస్త్రీ యథేయం శ్యామేతి తావదేవ ప్రతీయతే ।।3,౧౪.౪౨3 ।।
ఉపలక్షణమాత్రార్థా గుణస్యాస్య యది శ్రుతిః ।
పృథగ్ద్వయోః శ్రుతోఽప్యేష నేష్టస్యార్థస్య వాచకః ।।3,౧౪.౪౨౪ ।।
ఉపమేయం తు యద్వాచ్యం తస్య చేత్ప్రతిపాదనే ।
సవ్యాపారా గుణాస్తత్ర సర్వస్యోక్తిః సకృచ్ఛ్రుతౌ ।।3,౧౪.౪౨౫ ।।
ప్రకారాధారభేదేన విశేషే సమవస్థితః ।

శబ్దాన్తరాభిసంబన్ధే సామాన్యవచనః కథమ్ ।।3,౧౪.౪౨౬ ।।

సాదృశ్యమాత్రం సామాన్యం ద్విష్ఠం కైశ్చిత్ప్రతీయతే ।

గుణో భేదేఽప్యభేదేన ద్వివృత్తిర్వా వివక్షితః ।।3,౧౪.౪౨౭ ।।

వ్యాపారో జాతిభాగస్య ద్రవ్యయోర్వాభిధిత్సితః ।

రూపాత్సామాన్యవాచిత్వం ప్రాగ్వా వృత్తేరుదాహృతమ్ ।।3,౧౪.౪౨౮ ।।

వ్యాఘ్రశబ్దో యదా శౌర్యాత్పురుషార్థేఽవతిష్ఠతే ।

తదాధికరణాభేదాత్సమాసస్యాస్తి సంభవః ।।3,౧౪.౪౨౯ ।।

శూరశబ్దప్రయోగే తు వ్యాఘ్రశబ్దో మృగే స్థితః ।

భిన్నేఽధికరణే వృత్తేస్తత్ర నైవాస్తి సంభవః ।।3,౧౪.౪30 ।।

సామానాధికరణ్యేఽపి గుణభేదస్య సంభవాత్ ।

ప్రయోగః శూరశబ్దస్య సమాసేఽప్యనుషజ్యతే ।।3,౧౪.౪3౧ ।।

పూజోపాధిశ్చ యో దృష్టః కుత్సనోపాధయశ్చ యే ।

తేషాం భిన్ననిమిత్తత్వాన్నియమార్థా పునః శ్రుతిః ।।3,౧౪.౪3౨ ।।

అసంభవేఽపి వా వృత్తేః స్యాదేతల్లిఙ్గదర్శనమ్ ।

అచ్వేరితి యథా లిఙ్గం అభావేఽపి భృశాదిషు ।।3,౧౪.౪33 ।।

వత్యన్తావయవే వాక్యే యదౌపమ్యం ప్రతీయతే ।

తత్ప్రత్యయవిధౌ సూత్రే నిర్దేశోఽయం విచార్యతే ।।3,౧౪.౪3౪ ।।

క్రియేత్యుపాధిః ప్రాథమ్యాత్ప్రకృత్యర్థస్య యద్యపి ।

న ప్రాతిపదికం తత్ర క్రియావాచ్యుపపద్యతే ।।3,౧౪.౪3౫ ।।

సత్త్వవృత్తస్య శేషే వా తృతీయా సాధనేఽపి వా ।

తిఙాం అసత్త్వవాచిత్వాదుభయం తన్న విద్యతే ।।3,౧౪.౪3౬ ।।

పాకాదయస్తృతీయాన్తాః సత్త్వధర్మసమన్వయాత్ ।

న క్రియేత్యపదిశ్యన్తే కృతోఽర్థప్రత్యయే యథా ।।3,౧౪.౪3౭ ।।

యే చావ్యయకృతః కే చిత్క్రియాధర్మసమన్వితాః ।

తేషాం అసత్త్వవాచిత్వం తిజన్తైర్న విశిష్యతే ।।౩,౧౪.౪౩౮ ।।

కృత్వసుజ్విషయా యాపి శయితవ్యాదిషు క్రియా ।

ఉపమానోపమేయత్వం తత్రాత్యన్తం అసంభవి ।।౩,౧౪.౪౩౯ ।।

న కేవలౌ ద్రవ్యగుణౌ తద్వాన్వాప్యుపమీయతే ।

శయితవ్యాదిభిస్తేషు నోపమార్థోఽస్తి కశ్చన ।।౩,౧౪.౪౪౦ ।।

ఉపమానోపమేయత్వే ద్రవ్యే చానుక్తధర్మిణి ।

నిమిత్తత్వేన గమ్యన్తే రూఢయోగాః క్రియాగుణాః ।।౩,౧౪.౪౪౧ ।।

హోతవ్యసదృశో హోతేత్యత్రాప్యర్థో న విద్యతే ।

విరోధాత్క్రియయా తస్మాత్క్రియావాన్నోపమీయతే ।।౩,౧౪.౪౪౨ ।।

క్రియా సమానజాతియా తద్వావాన్నోపమీయతే ।

జాతిభేదేఽపి పాకేన భిన్నాః పాకాదయః క్రియాః ।।౩,౧౪.౪౪౩ ।।

ఆధారభేదాద్భిన్నాయాం ఉపమానస్య సంభవః ।

అధ్యేతవ్యేన విప్రాణాం తుల్యం అధ్యయనం విశామ్ ।।౩,౧౪.౪౪౪ ।।

అర్థాత్ప్రకరణాద్వాపి యత్రాపేక్ష్యం ప్రతీయతే ।

సామర్థ్యాదనపేక్షస్య తస్య వృత్తిః ప్రసజ్యతే ।।౩,౧౪.౪౪౫ ।।

తైలపాకేన తుల్యే చ ఘృతపాకే వివక్షితే ।

క్రియావదపి కార్యాణాం దర్శనాత్ప్రత్యయో భవేత్ ।।౩,౧౪.౪౪౬ ।।

అతిగ్రహణం ఏవం తు సమాసస్య నివర్తకమ్ ।

గమనం కారకస్యేతి ఋ్వల్యన్యస్మిన్న సంభవేత్ ।।౩,౧౪.౪౪౭ ।।

సర్వస్య పరిహారార్థం సముదాయత్వం ఆశ్రితమ్ ।

శుద్ధాయాః సంభవాన్న స్యాత్క్రియాయా బ్రాహ్మణాదిషు ।।౩,౧౪.౪౪౮ ।।

ఉపమానవివక్షాయాం స్వధర్మశ్చ నివర్తతే ।

క్రియాయా న శ్రుతాద్యస్మాదుపమానం సమాప్యతే ।।౩,౧౪.౪౪౯ ।।

తృతీయోఽప్యాశ్రితో భేదో ధర్మః సాధారణో ద్వయోః ।

వ్యాపారవాన్న కృత్స్నస్య సామ్యం కృత్స్నేన విద్యతే ।।౩,౧౪.౪౫౦ ।।

ద్రవ్యే వాపి క్రియాయాం వా నిమిత్తాత్తత్ప్రకల్పతే ।

క్రియాణాం విద్యమానత్వాద్వృత్తిర్న స్యాద్ధవాదిషు ।।౩,౧౪.౪౫౧ ।।

అభావాత్కేవలాయాస్తు తద్వానర్థః ప్రతీయతే ।

ప్రధానాసంభవే యుక్తా లక్షణార్థా క్రియాశ్రుతిః ।।౩,౧౪.౪౫౨ ।।

క్రియాన్తరేషు సాపేక్షాః క్రియాశబ్దాః క్రియాన్తరే ।

ఉపకారాయ గృహ్యన్తే యథైవ బ్రాహ్మణాదయః ।।౩,౧౪.౪౫౩ ।।

యథా ప్రకర్షః సర్వత్ర నిమిత్తాన్తరహేతుకః ।

ద్రవ్యవద్గుణశబ్దేఽపి స నిమిత్తం అపేక్షతే ।।౩,౧౪.౪౫౪ ।।

యో య ఉచ్చార్యతే శబ్దః స స్వరూపనిబన్ధనః ।

యథా తథోపమానేషు వ్యపేక్షా న నివర్తతే ।।౩,౧౪.౪౫౫ ।।

క్రియావృత్తేస్తృతీయాన్తస్య- ఏవం చాసంభవే సతి ।

ప్రసిద్ధన్యాయకరణో భాష్యే యుజిరుదాహృతః ।।౩,౧౪.౪౫౬ ।।

అన్తర్భూతే తు కరణే ప్రయోగో న పునర్భవేత్ ।

న్యాయేనాయుక్తం ఇత్యత్ర జీవతౌ ప్రాణకర్మవత్ ।।౩,౧౪.౪౫౭ ।।

శాస్త్రాభ్యాసాచ్ఛ భేదోఽయం అయుక్తం ఇతి వర్ణ్యతే ।

అశోభనం అసంబద్ధం ఇతి రూఢిర్వ్యవస్థితా ।।౩,౧౪.౪౫౮ ।।

వివిభక్తిః ప్రకృత్యర్థం ప్రత్యుపాధిః కథం భవేత్ ।

విభక్తిపరిణామే చ ప్రకల్ప్యం విషయాన్తరమ్ ।।౩,౧౪.౪౫౯ ।।

విభక్త్యన్తరయోగో హి యస్య తద్విషయాన్తరే ।

విభక్త్యన్తరసంబన్ధః సామర్థ్యాదనుమీయతే ।।౩,౧౪.౪౬౦ ।।

సారూప్యాత్తు తదేవేదం ఇతి తత్రోపచర్యతే ।

శబ్దాన్తరం విభక్త్యా తు యుక్తం శాస్త్రే తదశ్రుతమ్ ।।౩,౧౪.౪౬౧ ।।

ప్రకృతిశ్చేత్తృతీయాన్తా తేనేత్యస్మాత్ప్రతీయతే ।

క్రియేతి ప్రథమాన్తా సా కథం భవితుం అర్హతి ।।౩,౧౪.౪౬౨ ।।
క్రియయేతి తృతీయా చ ప్రయోగే కస్య కల్ప్యతామ్ ।
తేనేత్యస్య హి సంబన్ధః సూత్రస్థేన న విద్యతే ।।౩,౧౪.౪౬౩ ।।
సోపస్కారేషు సూత్రేషు వాక్యశేషః సమర్థ్యతే ।
తేన యత్తత్తృతీయాన్తం క్రియా చేత్సేతి గమ్యతే ।।౩,౧౪.౪౬౪ ।।
ఉపాధేః కస్య చిద్వాక్యే ప్రయోగ ఉపలభ్యతే ।
ప్రతీయమానధర్మాన్యో న కదా చిత్ప్రయుజ్యతే ।।౩,౧౪.౪౬౫ ।।
నీలం ఉత్పలం ఇత్యత్ర న విశేష్యే న భేదకే ।
కశ్చిత్తద్ధర్మవచనో వాక్యే శబ్దః ప్రయుజ్యతే ।।౩,౧౪.౪౬౬ ।।
అత్యన్తానుగమాత్తత్ర న సూత్రే న చ విగ్రహే ।
విభక్తిపరిణామేన కిం చిదస్తి ప్రయోజనమ్ ।।౩,౧౪.౪౬౭ ।।
తృతీయాన్తం క్రియేత్యేతద్విగ్రహే న ప్రయుజ్యతే ।
యథా దణ్డః ప్రహరణం క్రీడాయాం ఇతి దృశ్యతే ।।౩,౧౪.౪౬౮ ।।
ఘవిధౌ యచ్చ సంజ్ఞాయాం ఇతి సూత్ర ఉదాహృతమ్ ।
ఉపాదానం ప్రయోగేషు తస్యాత్యన్తం న విద్యతే ।।౩,౧౪.౪౬౯ ।।
యైరప్రయుక్తైః సంస్కారః ప్రధానేషు ప్రతీయతే ।
తే భేదేఽపి విభక్తీనాం నిర్దిశ్యన్త ఉపాధయః ।।౩,౧౪.౪౭౦ ।।
సముదాయేషు వర్తన్తే భావానాం సహచారిణామ్ ।
శబ్దాస్తత్త్వవివక్షాయాం సముచ్చయవికల్పయోః ।।౩,౧౪.౪౭౧ ।।
సముచ్చయస్తు క్రియతే యేషు ప్రత్యర్థవృత్తిషు ।
భేదాధిష్ఠానయా యోగస్తేసాం భవతి సంఖ్యయా ।।౩,౧౪.౪౭౨ ।।
సర్వైర్విశిష్టాస్తైరర్థైర్జన్యన్తే సహచారిభిః ।
బుద్ధయః ప్రతిపత్తౄణాం శబ్దార్థాంస్తానతో విదుః ।।౩,౧౪.౪౭౩ ।।
సంసృష్టాః ప్రత్యయేష్వర్థాః సర్వ ఏవోపకారినః ।

తేషాం ప్రత్యయరూపేణ సర్వేషాం శబ్దవాచ్యతా ।।౩,౧౪.౪౭౪ ।।
కేవలానాం తు భావానాం న రూపం అవధార్యతే ।
అనిరూపితరూపేషు తేషు శబ్దో న వర్తతే ।।౩,౧౪.౪౭౫ ।।
పూర్వశబ్దప్రయోగాచ్చ సమూహాన్న నివర్తతే ।
వర్తతేఽవయవే నాపి నోపాత్తం త్యజతే క్వ చిత్ ।।౩,౧౪.౪౭౬ ।।
సముదాయాభిధాయి చ యది భేదం విశేషయేత్ ।
తత్రాతుల్యవిభక్తిత్వం పూర్వకాయాదివద్భవేత్ ।।౩,౧౪.౪౭౭ ।।
సమూహే చ ప్రదేశే చ పఞ్చాలా ఇతి దృశ్యతే ।
తథా విశేషణం సర్వ ఇత్యేతదుపపద్యతే ।।౩,౧౪.౪౭౮ ।।
తథార్ధపిప్పలీత్యత్ర జాత్యన్తరనివృత్తయే ।
అర్ధం చ పిప్పలీ చేతి ఖణ్డే శబ్దః ప్రతీయతే ।।౩,౧౪.౪౭౯ ।।
పఞ్చాలానాం ప్రదేశోఽపి భిన్నో జనపదాన్తరాత్ ।
తత్రాన్యస్య నివృత్త్యర్థే శబ్దే భేదో న గమ్యతే ।।౩,౧౪.౪౮౦ ।।
ప్రసిద్ధాస్తు విశేషేణ సముదాయే వ్యవస్థితాః ।
ప్రదేశే దర్శనం తేషాం అర్థప్రకరణాదిభిః ।।౩,౧౪.౪౮౧ ।।
యదుపవ్యఞ్జనం జాతేః సహచారి చ కర్మసు ।
తత్ర వా రూఢసంబన్ధం యత్ప్రాయేణోపలక్షితమ్ ।।౩,౧౪.౪౮౨ ।।
సముదాయః ప్రదేశో వేత్యేవం తస్మిన్ననాశ్రితే ।
అర్థాత్మన్యవిశేషేణ వర్తన్తే బ్రాహ్మణాదయః ।।౩,౧౪.౪౮౩ ।।
యశ్చ తుల్యశ్రుతిర్దృష్టః సముదాయే వ్యవస్థితః ।
తేనోపచరితైకత్వం ప్రదేశేఽప్యుపలభ్యతే ।।౩,౧౪.౪౮౪ ।।
సంస్కారాదుపఘాతాద్వా వృత్తోఽక్తపరిమాణకే ।
తైలాదౌ జాతిశబ్దోఽత్ర సామర్థ్యాదవసీయతే ।।౩,౧౪.౪౮౫ ।।
న జాతిగుణశబ్దేషు మూర్తిభేదో వివక్షితః ।

తే జాతిగుణసంబన్ధ- భేదమాత్రనిబన్ధనాః ।।౩,౧౪.౪౮౬ ।।

కృష్ణాదివ్యపదేశశ్చ సర్వావయవవృత్తిభిః ।

గుణైస్తేఽప్యేకదేశస్థాః పటాదీనాం విశేషకాః ।।౩,౧౪.౪౮౭ ।।

పటావయవవృత్తాస్తు యదా తత్ర పటాదయః ।

తదా తైలాదివత్తేషాం జాతిశబ్దత్వం ఉచ్యతే ।।౩,౧౪.౪౮౮ ।।

నివృత్త్యర్థా శ్రుతిర్యేషాం భేదస్తేష్వనపేక్షితః ।

ప్రదేశే సముదాయే వా గుణోఽన్యేషాం నివర్తకః ।।౩,౧౪.౪౮౯ ।।

బ్రాహ్మణాధ్యయనే తత్ర వర్తతే బ్రాహ్మణశ్రుతిః ।

సాదృశ్యం తత్ర దృష్టం హి క్షత్రియాధ్యయనాదిభిః ।।౩,౧౪.౪౯౦ ।।

బ్రాహ్మణాధ్యయనే వృత్తిర్యది స్యాద్బ్రాహ్మణశ్రుతేః ।

వక్తవ్యం కేన ధర్మేణ తుల్యత్వం క్రియయోరితి ।।౩,౧౪.౪౯౧ ।।

అధ్యేతరి యదా వృత్తిరుచ్యతే బ్రాహ్మణశ్రుతేః ।

నిమిత్తత్వం తదోపైతి క్రియైవాధ్యేతరి స్థితా ।।౩,౧౪.౪౯౨ ।।

సిహ్మశబ్దేన సంబన్ధే గౌర్యమాత్రాభిధాయినా ।

చైత్రాత్షష్ఠీ ప్రసజ్యేత యోగే శత్ర్వాదిభిర్యథా ।।౩,౧౪.౪౯౩ ।।

బ్రాహ్మణాయేవ దాతవ్యం వైశ్యాయేత్యేవమాదిషు ।

సంప్రదానాదియోగశ్చ క్రియామాత్రే న కల్పతే ।।౩,౧౪.౪౯౪ ।।

క్రియామాత్రాభిధాయిత్వాదవ్యయేషు వతేర్న చ ।

పాఠః కదా చిత్కర్తవ్యస్తుల్యౌ పక్షావుభౌ యతః ।।౩,౧౪.౪౯౫ ।।

జహాతి జాతిం ద్రవ్యం వా తస్మాన్నావయవే స్థితః ।

క్రియాయాస్తు శ్రుతిర్యస్మాత్తద్వత్యర్థేఽవతిష్ఠతే ।।౩,౧౪.౪౯౬ ।।

అక్రియాణాం నివృత్త్యర్థా, యతశ్చాత్ర క్రియాశ్రుతిః ।

క్రియోపలక్షితే తస్మాత్క్రియాశబ్దః ప్రతీయతే ।।౩,౧౪.౪౯౭ ।।

హోతవ్యాదిషు యస్మాచ్చ క్రియాన్యా బ్రాహ్మణాదివత్ ।

అపేక్షణీయా శుద్ధేఽర్థే తస్మాద్వృత్తిర్న కస్య చిత్ ||౩,౧౪.౪౯౮ ||
సర్వం వాప్యేకదేశో వా యస్మిన్నాశ్రియతే క్వ చిత్ |
విశేషవృత్తిం తం సర్వం ఆహుర్భేదే వ్యవస్థితమ్ ||౩,౧౪.౪౯౯ ||
సముచ్చయో వికల్పో వా ప్రకారాః సర్వ ఏవ వా |
విశేషా ఇతి వర్ణ్యన్తే సామాన్యం వావికల్పితమ్ ||౩,౧౪.౫౦౦ ||
న హి బ్రాహ్మణ ఇత్యత్ర భేదః కశ్చిదపాశ్రితః |
అపాకృతో వా తేనాయం సముదాయే వ్యవస్థితః ||౩,౧౪.౫౦౧ ||
క్రియా త్వాశ్రీయతే యస్మిన్స భేదోఽధ్యవసీయతే |
తథాన్యథా సర్వథా చేత్యప్రయోగే న విద్యతే ||౩,౧౪.౫౦౨ ||
ఉపమానే క్రియావృత్తిం ఉపమేయే క్రియాశ్రుతిః |
ప్రత్యాయయన్తీ భేదస్య కరోతీవ పదార్థతామ్ ||౩,౧౪.౫౦౩ ||
వ్యాపారేణైవ సాదృశ్యే వ్యాపారస్య వివక్షితే |
క్రియావద్వచనాచ్ఛబ్దాత్ప్రత్యయః ప్రతిపాద్యతే ||౩,౧౪.౫౦౪ ||
క్రియావతోఽపి సాదృశ్యే వక్తుం ఇష్టే క్రియావతా |
అధ్యేతా బ్రాహ్మణ ఇవ ప్రత్యయో న నివర్తతే ||౩,౧౪.౫౦౫ ||
అధీతే తుల్య ఇత్యేవం పుంల్లిఙ్గేన విశేషణమ్ |
క్రియావతి క్రియాయాం తు తుల్యశబ్దే నపుంసకమ్ ||౩,౧౪.౫౦౬ ||
ప్రకృత్యర్థే విశిష్టేఽపి ప్రత్యయార్థావిశేషణాత్ |
పుత్రేణ తుల్యః కపిల ఇతి వృత్తిః ప్రసజ్యతే ||౩,౧౪.౫౦౭ ||
యాః పుత్రే రూఢసంబన్ధాః క్రియా లోకే వివక్షితాః |
తాభిః క్రియావతః పుత్రాద్గుణతుల్యే వతిర్భవేత్ ||౩,౧౪.౫౦౮ ||
అన్తర్భూతం నిమిత్తం చ రూఢిశబ్దేషు యద్యపి |
క్రియాస్తు సహచారిణ్యో రూఢాః సన్తి పదార్థవత్ ||౩,౧౪.౫౦౯ ||
క్రమం తు యది బాధిత్వా ప్రత్యయార్థవిశేషణమ్ |

ప్రధానానుగ్రహాత్సామ్యాద్విభక్తేశ్చావతిష్ఠతే ।।3,౧౪.౫౧౦ ।।
ప్రకృతేరవిశిష్టత్వాత్క్రియాతుల్యే ప్రసజ్యతే ।
పుత్రాదౌ గుణశబ్దేభ్యః పూర్వోక్తస్య విపర్యయే ।।3,౧౪.౫౧౧ ।।
స్థూలేన తుల్యో యాతీతి బహిరఙ్గా క్రియాశ్రుతిః ।
అనిమిత్తం వతేస్తుల్యం యాతీత్యత్రేష్యతే వతిః ।।3,౧౪.౫౧౨ ।।
ద్వయం విశేష్యతే తేన యదేకత్ర విశేషణమ్ ।
తుల్యశబ్దో హి తం ధర్మం ఉభయస్థం అపేక్షతే ।।3,౧౪.౫౧3 ।।
ఏకః సమానో ధర్మశ్చేదుపమానోపమేయయోః ।
తులయా సంమితం తుల్యం ఇతి తత్రోపపద్యతే ।।3,౧౪.౫౧౪ ।।
సూత్రే శ్రుతశ్చ ద్విష్ఠోఽసావభేదేన ప్రతీయతే ।
న చ సామాన్యశబ్దత్వాదశ్రుతా గమ్యతే క్రియా ।।3,౧౪.౫౧౫ ।।
అశ్రుతాశ్చ ప్రతీయన్తే నిదేశస్థాయితాదయః ।
యే ధర్మా నియతాస్తేషాం పుత్రాదిషు న విద్యతే ।।3,౧౪.౫౧౬ ।।
అనాశ్రితక్రియస్తస్మాన్న తుల్యోఽస్తి క్రియావతా ।
క్రియాయాః శ్రవణే సాపి క్రియావత్తా ప్రతీయతే ।।3,౧౪.౫౧౭ ।।
ద్వయోః ప్రతివిధానాచ్చ జ్యాయస్త్వం అభిధీయతే ।
నిత్యాసత్త్వాభిధాయిత్వాత్ప్రత్యయార్థవిశేషణే ।।3,౧౪.౫౧౮ ।।
అసత్త్వభూతో వ్యాపారః కేవలః ప్రత్యయే యతః ।
విద్యతే లక్షణార్థత్వం నాస్తి తేన క్రియాశ్రుతేః ।।3,౧౪.౫౧౯ ।।
క్రియావతస్తు గ్రహణాత్ప్రకృత్యర్థవిశేషణే ।
క్రియామాత్రేన తుల్యత్వే సిద్ధాసత్త్వాభిధాయితా ।।3,౧౪.౫౨౦ ।।
యదా క్రియానిమిత్తం తు సాదృశ్యం స్యాత్క్రియావతోః ।
క్రియావతోఽభిధేయత్వాత్తదా ద్రవ్యాభిధాయితా ।।3,౧౪.౫౨౧ ।।
అవ్యయేషు వతేః పాఠః కార్యస్తత్ర స్వరాదివత్ ।

బ్రాహ్మణేన సమోఽధ్యేతేత్యత్ర చ ప్రత్యయో భవేత్ ।।3,౧౪.౫౨౨ ।।

సామానాధికరణ్యం చ వత్యర్థేనాపదిశ్యతే ।

తుల్యం ఇత్యన్యథా కల్ప్యో వాక్యశేషోఽశ్రుతో భవేత్ ।।3,౧౪.౫౨3 ।।

క్రియావతోశ్చ సాదృశ్యే ప్రత్యయార్థవిశేషణే ।

అధ్యేత్రా సదృశోఽధ్యేతేత్యత్ర నాస్తి వతేర్విధిః ।।3,౧౪.౫౨౪ ।।

తుల్యార్థైరితి యా తస్యాస్తృతీయాయా న భిద్యతే ।

అర్థో భేదేఽపి సర్వాభిరితరాభిర్విభక్తిభిః ।।3,౧౪.౫౨౫ ।।

భోజ్యతే బ్రాహ్మణ ఇవ తుల్యం భుక్తం ద్విజాతినా ।

పశ్యతి బ్రాహ్మణం ఇవ తుల్యం విప్రేణ పశ్యతి ।।3,౧౪.౫౨౬ ।।

బ్రాహ్మణేనేవ విజ్ఞాతం తుల్యం జ్ఞాతం ద్విజాతినా ।

దీయతాం బ్రాహ్మణాయేవ తుల్యం విప్రేణ దీయతామ్ ।।3,౧౪.౫౨౭ ।।

బ్రాహ్మణాదివ వైశ్యాత్త్వం అధీష్వాధ్యయనం బహు ।

ఇత్యేవమాదిభిర్భేదస్తృతీయాయా న కశ్చన ।।3,౧౪.౫౨౮ ।।

తుల్యం మధురయాధీయే మాత్రా తుల్యం స్మరామి తామ్ ।

మధురాయాశ్చ మాతుశ్చ కథం సాదృశ్యకల్పనా ।।3,౧౪.౫౨౯ ।।

మధురావిషయః పాఠః స్మరణం మాతృకర్మకమ్ ।

మధురామాతృశబ్దాభ్యాం అభేదేనాభిధీయతే ।।3,౧౪.౫30 ।।

ఉష్ట్రావయవతుల్యేషు ముఖేషూష్ట్రశ్రుతిర్యథా ।

వర్తతే గృహతుల్యే చ ప్రాసాదే మధురాశ్రుతిః ।।3,౧౪.౫3౧ ।।

యథాధ్యయనయోః సామ్యం అధ్యేత్రోరపదిశ్యతే ।

తథా క్రియాగతైర్ధర్మైరుచ్యన్తే సాధనాశ్రయాః ।।3,౧౪.౫3౨ ।।

ఇవార్థే యచ్చ వచనం పూర్వసూత్రే చ యో విధిః ।

క్రియాశబ్దశ్రుతౌ భేదో న కశ్చిద్విద్యతే తయోః ।।3,౧౪.౫33 ।।

యద్యప్యుపాధిరన్యత్ర నియతో న ప్రయుజ్యతే ।

రూపాభేదాత్త్వనిర్జ్ఞాతా క్రియాత్ర శ్రూయతే పునః ।।3,౧౪.౫3౪ ।।

యథా వృత్పరయః పుచ్ఛౌ క్యజన్తే సుదురాదయః ।

సత్యపి ప్రత్యయార్థత్వే భేదాభావాదుదాహృతాః ।।3,౧౪.౫3౫ ।।

ఏవం చ సతి పూర్వేణ సిద్ధోఽత్రాపి వతేర్విధిః ।

నియమే వాభిధానే వా భిద్యతే న క్రియాశ్రుతిః ।।3,౧౪.౫3౬ ।।

ఇవే ద్రవ్యాదివిషయః ప్రత్యయః పునరుచ్యతే ।

క్రియాణాం ఏవ సదృశ్వే పూర్వసూత్రే విధీయతే ।।3,౧౪.౫3౭ ।।

మధురాయాం ఇవ గృహే బ్రాహ్మణస్యేవ పాణ్డురాః ।

ఇత్యత్ర ద్రవ్యగుణయోః పూర్వేణ న వతిర్భవేత్ ।।3,౧౪.౫3౮ ।।

ఆరమ్భస్యాక్రియార్థత్వే నార్థో యోగేన విద్యతే ।

ఋతే క్రియాయా గ్రహణాత్పూర్వయోగేన సిధ్యతి ।।3,౧౪.౫3౯ ।।

మధురావయవే వృత్తిర్వ్యాఖ్యాతా మధురాశ్రుతేః ।

బ్రాహ్మణావయవాన్దన్తాన్వక్ష్యతి బ్రాహ్మణశ్రుతిః ।।3,౧౪.౫౪౦ ।।

న కా చిదివయోగే తు బాహ్యేత్సంబన్ధినో ।

షష్ఠీ విధీయతే తత్ర పూర్వేణ ప్రత్యయో భవేత్ ।।3,౧౪.౫౪౧ ।।

ఆధిక్యం తుల్యశబ్దేన సంబన్ధ ఉపజాయతే ।

షష్ఠీతృతీయే తత్ర స్తస్తుల్యశబ్దో హి వాచకః ।।3,౧౪.౫౪౨ ।।

ఇవశబ్దప్రయోగే తు బాహ్యేత్సంబన్ధినో వినా ।

నాధిక్యం ఉపమానేఽస్తి ద్యోతకః స ప్రయుజ్యతే ।।3,౧౪.౫౪3 ।।

ఇవే యో వ్యతిరేకోఽత్ర స ప్రాసాదాదిహేతుకః ।

తుల్యే తద్విషయాపేక్షం ఆధిక్యం ఉపజాయతే ।।3,౧౪.౫౪౪ ।।

గవయేన సమోఽనడ్వానితి వృత్తిస్తథా భవేత్ ।

న త్వస్తి గౌరివేత్యత్ర వ్యతిరేక ఇవాశ్రయః ।।3,౧౪.౫౪౫ ।।

ఉపమేయేన సంబన్ధాత్ప్రాక్ప్రాసాదాదిహేతుకే ।

వ్యతిరేకే వతేర్భావో న తుల్యార్థత్వహేతుకే ।।౩,౧౪.౫౪౬ ।।

ఇవశబ్దేన సంబన్ధే న తృతీయా విధీయతే ।

ప్రకృతాం తాం అతస్త్యక్త్వా విభక్త్యన్తరం ఆశ్రితమ్ ।।౩,౧౪.౫౪౭ ।।

సప్తమ్యపి న తత్రాస్తి జ్ఞాపకార్థా తు సా కృతా ।

ఇష్టా సా శేషవిషయే నియతాసు విభక్తిషు ।।౩,౧౪.౫౪౮ ।।

యది తు వ్యతిరేకేణ విషయేఽస్మిన్విభక్తయః ।

ప్రవర్తేరంస్తృతీయైవ వ్యభిచారం ప్రదర్శయేత్ ।।౩,౧౪.౫౪౯ ।।

వ్యభిచారే తథా సిద్ధే సప్తమీగ్రహణాద్వినా ।

సప్తమ్యేవోచ్యతే సర్వా న సన్త్యన్యా విభక్తయః ।।౩,౧౪.౫౫౦ ।।

అత్యన్తం అత్ర విషయే సప్తమ్యా జ్ఞాపకార్థయా ।

బాధితా వినివర్తేత షష్ఠీ సా గృహ్యతే పునః ।।౩,౧౪.౫౫౧ ।।

పూర్వాభ్యాం ఏవ యోగాభ్యాం విగ్రహాన్తరకల్పనాత్ ।

అర్థార్థేఽపి వతిః సిద్ధః స త్వేకేన నిదర్శ్యతే ।।౩,౧౪.౫౫౨ ।।

తేన తుల్యం ఇతి ప్రాప్తే క్రియోపాధిః ప్రసిధ్యతి ।

రాజవద్వర్తతే రాజేత్యత్ర భేదే వివక్షితే ।।౩,౧౪.౫౫౩ ।।

రాజత్వేన ప్రసిద్ధా యే పృథుప్రభృతయో నృపాః ।

యుధిష్ఠిరాన్తాస్తేఽన్యేషాం ఉపమానం మహీక్షితామ్ ।।౩,౧౪.౫౫౪ ।।

సిద్ధ్యసిద్ధికృతో భేద ఉపమానోపమేయయోః ।

సర్వత్రైవ యతోఽసిద్ధం ప్రసిద్ధేనోపమీయతే ।।౩,౧౪.౫౫౫ ।।

రాజవద్రూపం అస్యేతి రాజన్యేవ వివక్షితే ।

అక్రియార్థేన యోగేన ద్వితీయేన భవిష్యతి ।।౩,౧౪.౫౫౬ ।।

ఉపమానావివక్షాయాం నియమార్థోఽయం ఉచ్యతే ।

ధర్మోఽర్హతిక్రియాకర్తా తదర్థం వచనం పునః ।।౩,౧౪.౫౫౭ ।।

కృతహస్తవదిత్యేతత్ప్రసిద్ధేష్వేవ దృశ్యతే ।

రాజత్వేన ప్రసిద్ధే చ రాజ్ఞి రాజవదిత్యపి ।।౩,౧౪.౫౫౮ ।।

అరాజ్ఞి యేషాం ధర్మాణాం దృష్టోఽత్యన్తం అసంభవః ।

తే రాజని నియమ్యన్తే త్యజ్యన్తే వ్యభిచారిణః ।।౩,౧౪.౫౫౯ ।।

అర్హతేశ్చ క్రియా కర్త్రీ యా తస్యాం వతిరిష్యతే ।

రాజానం అర్హతి చ్ఛత్త్రం ఇతి న త్వేవమాదిషు ।।౩,౧౪.౫౬౦ ।।

ప్రయుక్తానాం హి శబ్దానాం శాస్త్రేణానుగమః సతామ్ ।

ఛత్త్రాద్యర్థే తు వచనే ప్రత్యాఖ్యానం న సంభవేత్ ।।౩,౧౪.౫౬౧ ।।

తదర్హం ఇతి నారబ్ధం సూత్రం వ్యాకరణాన్తరే ।

సంభవత్యుపమాత్రాపి భేదస్య పరికల్పనాత్ ।।౩,౧౪.౫౬౨ ।।

ఏకస్య కార్యనిర్జ్ఞానాత్సిద్ధస్య విషయాన్తరే ।

తద్ధర్మత్వవివక్షాయాం బుద్ధ్యా భేదః ప్రకల్ప్యతే ।।౩,౧౪.౫౬౩ ।।

సూత్రారమ్భాన్న చైతస్మాదివశబ్దస్య విద్యతే ।

ప్రయోగః సోఽపి చైతస్య విషయే విద్యతే వతేః ।।౩,౧౪.౫౬౪ ।।

దస్యుహేన్ద్ర ఇవేత్యేతద్వైన్ద్రమన్త్రే ప్రయుజ్యతే ।

అన్యత్ర దృష్టకర్మేన్ద్రో యథేత్యస్మిన్వివక్షితే ।।౩,౧౪.౫౬౫ ।।

పూర్వాం అవస్థాం ఆశ్రిత్య యావస్థా వ్యపదిశ్యతే ।

సదృశస్త్వం తవైవేతి తత్రైవం అభిధీయతే ।।౩,౧౪.౫౬౬ ।।

ప్రసిద్ధభేదం యత్రాన్యదుపమానం న విద్యతే ।

ఉపమేయస్య తత్రాత్మా స్వబుద్ధ్యా ప్రవిభజ్యతే ।।౩,౧౪.౫౬౭ ।।

యోఽపి స్వాభావికో భేదః సోఽపి బుద్ధినిబన్ధనః ।

తేనాస్మిన్విషయే భిన్నం అభిన్నం వా న విద్యతే ।।౩,౧౪.౫౬౮ ।।

అఙ్గదీ కుణ్డలీ చేతి దర్శయన్భేదహేతుభిః ।

చైత్రం ఈదృశం ఇత్యాహ బుద్ధ్యవస్థాపరిగ్రహాత్ ।।౩,౧౪.౫౬౯ ।।

ఏతైః శబ్దైర్యథాభూతః ప్రత్యయాత్మోపజాయతే ।

తత్రప్రత్యయానుకారేణ విషయోఽప్యుపపద్యతే ।।౩,౧౪.౫౭౦ ।।

బుద్ధ్యవస్థావిభాగేన భేదకార్యం ప్రతీయతే ।

జన్యన్త ఇవ శబ్దానాం అర్థాః సర్వే వివక్షయా ।।౩,౧౪.౫౭౧ ।।

తథావిధేఽపి బాహ్యేఽర్థే భిద్యన్తే యత్ర బుద్ధయః ।

న తత్ర కశ్చిత్తాన్దృశ్యం సదపి ప్రతిపద్యతే ।।౩,౧౪.౫౭౨ ।।

అత్యన్తం విషయే భిన్నే యావత్ప్రఖ్యా న భిద్యతే ।

న తావత్ప్రత్యభిజ్ఞానం కస్య చిద్వినివర్తతే ।।౩,౧౪.౫౭౩ ।।

అయం ఏవ తు సూత్రేణ భేదో భేదేన దర్శితః ।

ప్రసిద్ధం అపి దుర్జ్ఞానం అబుధః ప్రతిపద్యతే ।।౩,౧౪.౫౭౪ ।।

వైయాకరణవద్బ్రూతే న వైయాకరణః సదా ।

వైయాకరణవద్బ్రూ ష్వేత్యతః సోఽప్యభిధీయతే ।।౩,౧౪.౫౭౫ ।।

కే చిత్పుమాంసో భాషన్తే స్త్రీవత్పుంవచ్చ యోషితః ।

వ్యభిచారే స్వధర్మోఽపి పునస్తేనోపదిశ్యతే ।।౩,౧౪.౫౭౬ ।।

సదృశస్త్వం తవైవేతి లోకే యదభిధీయతే ।

ఉపమానాన్తరం తత్ర ప్రసక్తం వినివర్తతే ।।౩,౧౪.౫౭౭ ।।

యుక్తం ఔపయికం రాజ్ఞ ఇత్యర్థస్య నిదర్శనే ।

ఉపమానావివక్షాయాం తదర్థం ఇతి పఠ్యతే ।।౩,౧౪.౫౭౮ ।।

ప్రసక్తానుప్రసక్తస్తు వతిశేషోఽభిధీయతే ।

ఉపమానాభిసంబన్ధాదస్మిన్వతిరుదాహృతః ।।౩,౧౪.౫౭౯ ।।

ప్రధానకల్పనాభావే గుణశబ్దస్య దర్శనాత్ ।

ఉపసర్గాద్వతౌ సిద్ధా ధాతౌ ధాత్వర్థకల్పనా ।।౩,౧౪.౫౮౦ ।।

స్వం రూపం ఇతి చైతస్మిన్నర్థస్యాపి పరిగ్రహః ।

రూపవజ్జ్ఞాపితస్తస్మాదాసన్నోఽర్థో గ్రహీష్యతే ।।౩,౧౪.౫౮౧ ।।

ధాత్వర్థేనోపజనితం సాధనత్వేన సాధనమ్ ।

ధాతునా కృతం ఇత్యేవం అస్మిన్సూత్రే ప్రతీయతే ।।౩,౧౪.౫౮౨ ।।
యః శబ్దశ్చరితార్థత్వాదత్యన్తం న ప్రయుజ్యతే ।
విషయేఽదర్శనాత్తత్ర లోపస్తస్యాభిధీయతే ।।౩,౧౪.౫౮౩ ।।
క్రియాయాం సాధనే ద్రవ్యే ప్రాదయో యే వ్యవస్థితాః ।
తేభ్యః సత్త్వాభిధాయిభ్యో వతిః స్వార్థే విధీయతే ।।౩,౧౪.౫౮౪ ।।
ప్రత్యయేన వినా ప్రాదిస్తత్రార్థే న ప్రయుజ్యతే ।
భేదేన తు సమాఖ్యానే విభాగః పరికల్పితః ।।౩,౧౪.౫౮౫ ।।
అనఙ్గీకృతసత్త్వం తు యది గృహ్యేత సాధనమ్ ।
విభక్తిభిర్నియోగః స్యాద్యథైవ తసిలాదిషు ।।౩,౧౪.౫౮౬ ।।
పాఠాద్ద్వైరవిభక్తిత్వం వత్యన్తేష్వనుగమ్యతే ।
తేషాం ఉద్వత ఇత్యత్ర వక్తవ్యా సవిభక్తితా ।।౩,౧౪.౫౮౭ ।।
వత్యర్థం నావగాహేతే పుంవదిత్యస్య దర్శనాత్ ।
నఞ్స్నఞావపవాదస్య బాధకం తన్నిపాతనమ్ ।।౩,౧౪.౫౮౮ ।।
ఏతం ఉత్క్రామతో నూనం వత్యర్థం నఞ్స్నఞావితి ।
తయోః ప్రవృత్తావుత్సర్గో బాధనాన్నోపపద్యతే ।।౩,౧౪.౫౮౯ ।।
నఞ్స్నఞౌ విహితౌ యేన స యోగో నావగాహతే ।
వతిప్రకరణం తద్ధి లిఙ్గం ఏవం సమర్థ్యతే ।।౩,౧౪.౫౯౦ ।।
అభేదేనోపమానస్య భిన్నార్థోపనిపాతితా ।
ఊహస్తథోపమానానాం అఙ్గవన్నోపలభ్యతే ।।౩,౧౪.౫౯౧ ।।
గావేధుకే చరౌ దృష్టౌ గోవికర్తాక్షవాపయోః ।
పశూ రుద్ర ఇవ హ్యేతావిత్యేకవచనశ్రుతిః ।।౩,౧౪.౫౯౨ ।।
ఉపమానస్య భేదాచ్చ బహుషు స్యాదఞో విధిః ।
కాశ్యపా ఇతి లోపః స్యాత్తథా ప్రతికృతిష్వపి ।।౩,౧౪.౫౯౩ ।।
ఏవం తు యుక్తవద్భావాదత్రైకవచనం భవేత్ ।

లుం మనుష్యే తథోక్తం స్యాల్లిఙ్గస్యైకస్య సిద్ధయే ।।౩,౧౪.౫౯౪ ।।

ఉపమేయేషు భిన్నేషు కిం చిదేకం ప్రవర్తతే ।

ప్రత్యయస్య విధౌ తత్ర నిత్యం యుక్తవదిష్యతే ।।౩,౧౪.౫౯౫ ।।

యదా ప్రత్యుపమేయం తు తదేకైకం అవస్థితమ్ ।

తదా బాహ్యార్థభేదేన తద్ధితాన్తం ప్రచీయతే ।।౩,౧౪.౫౯౬ ।।

యథా సమూహప్రచయే ద్విగూనాం భిన్నసంఖ్యతా ।

పఞ్చపూల్యాదిషు తథా లుబన్తప్రచయో భవేత్ ।।౩,౧౪.౫౯౭ ।।

ప్రచయే భిద్యమానే తు సంఖ్యా పూలేషు భిద్యతే ।

అర్థభేదో లుబన్తేషు నైవం కశ్చన దృశ్యతే ।।౩,౧౪.౫౯౮ ।।

యేషూపమేయవచనః శబ్దోఽన్యో న ప్రయుజ్యతే ।

ఉపమానస్య తత్రాన్యైః సంఖ్యాయా భేద ఇష్యతే ।।౩,౧౪.౫౯౯ ।।

యథా గుడతిలాదీనాం ప్రయోగాదేకసంఖ్యతా ।

పాకాదేరప్రయోగే తు భిన్నా సంఖ్యాభిధీయతే ।।౩,౧౪.౬౦౦ ।।

యః సంబన్ధిగతో భేదః స ప్రయోగే ప్రతీయతే ।

సంబన్ధినాం అతో భేద ఉపమేయే న గమ్యతే ।।౩,౧౪.౬౦౧ ।।

తస్మాత్సామాన్యశబ్దత్వ- ప్రసఙ్గవినివృత్తయే ।

ఉపమేయగతో భేద ఉపమానేషు దృశ్యతే ।।౩,౧౪.౬౦౨ ।।

ఉపమానం సమస్తానాం అభిన్నం శ్రూయతే క్వ చిత్ ।

భిన్నానాం ఉపమేయనాం ఏకైకం వోపమీయతే ।।౩,౧౪.౬౦౩ ।।

యథా గరుడ ఇత్యేతద్వ్యూహాపేక్షం ప్రయుజ్యతే ।

ఏకేన యత్ర సాదృశ్యం వైనతేయేన హస్తినామ్ ।।౩,౧౪.౬౦౪ ।।

ఏకస్యాపి ప్రతీయేత భిన్నా ప్రతికృతిః సహ ।

కాశ్యపస్యేతి తేనాయం ప్రత్యేకం అవతిష్ఠతే ।।౩,౧౪.౬౦౫ ।।

మేఘాః శైల ఇవేత్యుక్తే సమస్తానాం ప్రతీయతే ।

సాదృశ్యం గిరిణైకేన ప్రత్యేకం తేన భిద్యతే ।।౩,౧౪.౬౦౬ ।।

ఛాపేక్షా తద్విషయతా విధేయత్వాన్న గమ్యతే ।

కాకతాలీయం ఇత్యత్ర ప్రసిద్ధం హ్యుపలక్షణమ్ ।।౩,౧౪.౬౦౭ ।।

రాజాశ్వాదిశ్చ విషయః స్యాదన్యో వేత్యనిశ్చితమ్ ।

తేన చ్ఛస్య విధానాత్త్రాగ్వ్యపదేశో న విద్యతే ।।౩,౧౪.౬౦౮ ।।

ద్వయోరివార్థయోరత్ర నిమిత్తత్వం ప్రతీయతే ।

ఏకేనావయవో యుక్తః ప్రత్యయోఽన్యేన యుజ్యతే ।।౩,౧౪.౬౦౯ ।।

చైత్రస్య తత్రాగమనం కాకస్యాగమనం యథా ।

దస్యోరభినిపాతస్తు తాలస్య పతనం యథా ।।౩,౧౪.౬౧౦ ।।

సంనిపాతే తయోర్యాన్యా క్రియా తత్రోపజాయతే ।

వధాదిరుపమేయేఽర్థే తయా ఛవిధిరిష్యతే ।।౩,౧౪.౬౧౧ ।।

క్రియాయాం సమవేతాయాం ద్రవ్యశబ్దోఽవతిష్ఠతే ।

పాతాగమనయోః కాక- తాలశబ్దౌ తథా స్థితౌ ।।౩,౧౪.౬౧౨ ।।

యదన్వాఖ్యాయకం వాక్యం తదేవం పరికల్ప్యతే ।

ప్రయోగవాక్యం యల్లోకే తదేవం న ప్రయుజ్యతే ।।౩,౧౪.౬౧౩ ।।

యయోరతర్కితా ప్రాప్తిర్దృశ్యతే కాకతాలవత్ ।

తయోః సమాసప్రకృతేర్వృత్తిరభ్యుపగమ్యతే ।।౩,౧౪.౬౧౪ ।।

కాకస్య తాలేన యథా వధో యస్య తు దస్యునా ।

తత్ర చిత్రీకృతేఽన్యస్మిన్నుపమేయే ఛ ఇష్యతే ।।౩,౧౪.౬౧౫ ।।

చఞ్చత్ప్రకారశ్చఞ్చత్కో బృహత్క ఇతి చాపరే ।

మణిమడ్డూకఖద్యోతాన్సాదృశ్యేన ప్రచక్షతే ।।౩,౧౪.౬౧౬ ।।

తత్రోన్మేషనిమేషాభ్యాం ఖద్యోత ఉపమీయతే ।

శ్వాసప్రబన్ధైర్మణ్డూకః స్పన్దమానప్రభో మణిః ।।౩,౧౪.౬౧౭ ।।

ప్రవికాసిప్రభోఽల్పోఽపి మహాన్య ఉపలభ్యతే ।

బృహత్క ఇతి తత్రైష మణౌ శబ్దః ప్రయుజ్యతే ।।3,౧౪.౬౧౮ ।।
సాదృశ్యం ఏవ సర్వత్ర ప్రకారః కైశ్చిదిష్యతే ।
భేదేఽపి తు ప్రకారాఖ్యా కైశ్చిదభ్యుపగమ్యతే ।।3,౧౪.౬౧౯ ।।
ప్రకారవచనః కశ్చిత్ప్రకారవతి సంస్థితః ।
ప్రకారమాత్రే వర్తిత్వా కశ్చిత్తద్వతి వర్తతే ।।3,౧౪.౬౨౦ ।।
సాదృశ్యగ్రహణం సూత్రే సదృశస్యోపలక్షణమ్ ।
తుల్యయోరవ్యయీభావే సహశబ్దోఽభిధాయకః ।।3,౧౪.౬౨౧ ।।
విప్సాసాదృశ్యయోర్వృత్తిర్యా యథార్థాభిధాయినః ।
స చాయం అవ్యయీభావే భేదో భేదేన దర్శితః ।।3,౧౪.౬౨౨ ।।
సాదృశ్యం యోగ్యతా కైశ్చిదనావభ్యుపగమ్యతే ।
యత్తు మూర్తిగతం సామ్యం తత్సహేనాభిధీయతే ।।3,౧౪.౬౨3 ।।
ఇత్థంభావేఽపి సాదృశ్యం బుద్ధ్యవస్థానిబన్ధనమ్ ।
గ్రహణే భేదమాత్రస్య తత్రాన్యైవాభిధీయతే ।।3,౧౪.౬౨౪ ।।
గౌర్వాహీక ఇతి ద్విత్వే సాదృశ్యం ప్రత్యుదాహృతమ్ ।
శుక్లాదౌ సతి నిష్పన్నే వాహీకో న ద్విరుచ్యతే ।।3,౧౪.౬౨౫ ।।

ఇతి భర్తృహరికృతం వాక్యపదీయం సమాప్తం